

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HZ. PEYGAMBER VE MÜŞRİK MUHATAPLARI
ARASINDAKİ DÎNÎ TARTIŞMANIN KUR'ÂN'DA
YANSIMALARI

AHMET KÖSE

2501131093

TEZ DANIŞMANI DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN

DÜZELTİLMİŞ TEZ

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN:

Adı ve Soyadı : AHMET KÖSE Numarası : 2501131093
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR ŞEVKET KOTAN
Tez Savunma Tarihi : 25.12.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "HZ. PEYGAMBER VE MÜŞRİK MUHATAPLARI ARASINDAKİ DİNİ TARTIŞMANIN
KURAN'DA YANSIMALARI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorular sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ ~~VE OYÇOKLUĞU~~ LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ		
2- DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN		Kabul
3- DOÇ. DR. MUHAMMED ABAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		
2- PROF. DR. NECMETTİN GÖKKIR		Kabul

TEZDE YAPILAN DÜZELTMELER METNİ

Kısaltmalar kısmında yer alan bazı biçimsel hatalar düzeltildi. Buna ek olarak tezdeki bazı dil bilgisi hataları da düzeltildi. Haniflik başlığı altında yer alan görüşlerde konuyla ilgili dipnotlarda belirtilen kaynaklar dikkate alınarak kısmî değişiklikler yapıldı.

Giriş, birinci, ikinci, üçüncü bölüm ve sonuç kısmında düzeltilmesi gereken ifadeler düzeltildi ve eklenmesi tavsiye edilen yorumlar eklendi. Giriş bölümünde konumuzla alakalı gördüğümüz bazı çalışmalar zikredildi. Araştırmanın konusu, önemi, amacı ve kaynakları adlı başlıklar ilave edildi. Bununla birlikte konumuzla doğrudan ilgisi olamadığı düşünülen bazı ifadeler çıkarıldı. İçindekiler kısmı ve başlıklar yeniden düzenlendi, bazı başlıklar değiştirildi, değiştirilen başlıkların altında yer alan konulara yapılan değişikliklere uygun bazı ekleme ve çıkarmalar yapıldı. Yapılan düzeltme ve değişikliklere bağlı olarak gerekli dipnot değişiklikleri ve kaynak ekleme ve çıkarma yapıldı ve eklenen kaynaklar kaynakça bölümünde zikredildi. Son olarak ilgili düzeltme, ekleme ve çıkarmaların neden olduğu sayfa değişiklikleri de dikkate alınarak içindekiler kısmı ve sayfa numaralarında gerekli düzeltmeler yapıldı.

ÖZET

HZ. PEYGAMBER VE MÜŞRİK MUHATAPLARI ARASINDAKİ DÎNÎ TARTIŞMANIN KUR'ÂN'DA YANSIMALARI

AHMET KÖSE

Bu tezimizde Kur'ân'ın indiği dönemdeki müşrik muhataplar ve Hz. Peygamber arasındaki dînî tartışma incelenmiştir. Hz. İbrahim'in dininin ve Kâbe'nin varisleri olan müşrik Arap muhatapların mevcut din anlayışlarını savunma refleksiyle Hz. Peygamber'e karşı giriştikleri amansız mücadeleleri tahlil edilmiştir. Kendilerini dindar bir toplum olarak ifade eden ve bu söylemlerinde de haklı olan müşrik muhatapları İslam'a karşı çıkmaya iten sebep neydi? Sorusuna cevap aranmıştır.

Söz konusu tartışma Kur'ân'da epeyce yer tutmaktadır. Dolayısıyla bu dînî tartışma ve mücadelenin arka planı tespit edildiğinde, Kur'ân'ın önemli bir bölümünün de doğru anlaşılmasına katkı sağlanmış olacaktır. Kur'ân'ın anlaşılmasında ilk muhataplarının onun mesajı karşısındaki tutumu son derece önemlidir. Zira onlar vahyin nüzul sürecinin tanıklarındır. Hatta onlardan bir kısmı Kur'ân'ın bazı âyetlerinin inişine sebep olmuştur. Sonuç olarak, vahyin iniş sürecinde böylesine önemli bir yer işgal eden müşrik muhatapların Hz. Peygamber karşısındaki tutumlarını ortaya koymanın son derece önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Dînî tartışma, müşrik muhataplar, Hz. Peygamber, Kur'ân.

THE REFLECTIONS OF THE RELIGIOUS DEBATE BETWEEN THE PROPHET AND PAGAN INTERLOCUTORS IN THE QUR'AN

ABSTRACT

In this thesis, the religious debate between the pagan interlocutors during the time of the Qur'an and the Prophet was investigated. The relentless struggle of the pagan Arab interlocutors who were the heirs of Abraham's religion and the Kaaba against the Prophet with a reflex of defending their existing understanding of religion was analyzed. What prompted the polytheistic interlocutors, who expressed themselves as a religious society and were right in their discourses, to oppose Islam? An answer was looked for to this question.

This debate takes part a lot in the Qur'an. Therefore, when the background of this religious debate and struggle is identified, it will contribute to the correct understanding of a significant part of the Qur'an. The attitude of the first interlocutors against the message is very important for understanding the Qur'an. Because, they were witnesses of the revelation process. In fact, some of them have led to the descent of some verses of the Qur'an. In conclusion, we think that it is very important to put forward the attitudes of the pagan interlocutors who occupy such an important place in the descent of revelation against the Prophet.

Key Words: Pagan interlocutors, Qur'an, religious debate, the Prophet

ÖN SÖZ

Kur'ân'ın indiği dönemdeki ilk muhatapları olan müşrik muhataplarla Hz. Peygamber arasında geçen dînî mücadelenin bilinmesi tefsir ilmi açısından önem arz etmektedir. Zira Kur'ân'ı doğru anlamak, nüzul sürecini doğru analiz etmekle mümkündür. Kur'ân'ın ilk muhatapları olmaları sebebiyle âyetlerin iniş sürecinde aktif rol oynayan cahiliye müşrik Araplarını tanımak âyetlerin arka planını anlamak açısından önemlidir. Âyetlerin iniş ortamını net bir şekilde resmettiğimizde âyetlerin de hangi bağlamda ne söylediğini kolaylıkla kavramış olacağız.

Tezimiz bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında ve akabinde konu ile ilgili kavramlar tanımlanmıştır. Birinci bölümde müşrik Araplarda din konusuna yer verilmiştir. İkinci bölümde müşrik Arap muhatapların Hz. Muhammed'in davetini ret gerekçeleri ortaya konulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise müşriklerin ortaya koyduğu itirazlara Kur'ân'ın cevabı yer almıştır.

Bu konuyu tez konusu olarak seçmemi öneren ve tez sürecinde desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Şevket Kotan'a, tezimi okuyup değerli görüşlerini bildiren Dr. Metin Kaya ve Doç. Dr. Raşit Kılıç'a müteşekkirim. Ayrıca çalışmam boyunca maddi manevi desteğini esirgemeyen eşime de teşekkürü bir borç bilirim.

Ahmet KÖSE

İstanbul-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	7
1. MÜŞRİK ARAPLARDA DİN.....	7
1.1. Din.....	10
1.2. Haniflik.....	11
1.3. Müşrik Arapların Allah'ın Dînînin (Hak Dinin) Müntesibi Oldukları İddiası.....	15
1.4. Müşrik Arapların Din Algısı: Atalar Kültü.....	17
1.5. Ulûhiyet İnancı: Allah'ın Yaratıcılığı ve Putların Konumu.....	18
1.6. Melekler ve Cinler.....	21
1.7. Nübüvvet.....	22
1.8. Ahiret.....	25
1.9. Kader.....	27
1.10. Şefaât.....	30
1.11. İbadetler.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	35
1. MÜŞRİK ARAPLARIN HZ. PEYGAMBER'E YÖNELTTİKLERİ İTİRAZLAR.....	35
1. 1. Hz. Peygamber'in Şahsına Yönelik İtirazlar.....	36
1. 1. 1. Hz. Peygamber'in Şair Kâhin ve Mecnun Olmakla İtham Edilmesi.....	36

1. 1. 2. Hz. Peygamber'in Sâbilikle (Doğru Yoldan Sapmış Olmakla) İtham Edilmesi.....	41
1. 1. 3. Hz. Peygamber'in Mu'cize Taleplerini Karşılamamakla İtham Edilmesi.....	43
1. 1. 4. Hz. Peygamber'in Sihirbazlıkla İtham Edilmesi.....	45
1. 1. 5. Hz. Peygamber'in Büyülenmiş Olmakla İtham Edilmesi.....	47
1. 1. 6. Beşer Üstü Peygamber Talebi.....	47
1. 1. 7. Beşerin Üstünüden Peygamber Talebi.....	48
2. Kur'ân'a Yönelik İtirazlar.....	49
3. Hz. Peygamber'in Davet Metoduna Yönelik İtirazlar.....	51
4. Farklı Kültür ve İnançlar Yardımıyla İslam'a Muhalefet.....	52
5. İtirazları Dillendirme Yöntemleri: Tartışma, Göz Dağı Verme, Baskı ve Zulüm.....	54
6. Kur'ân'a Göre İslam Davetini İnkârın Başlıca Nedenleri.....	56
6.1. Dünyaya Aldanma.....	56
6.2. İnat.....	58
6.3. İstikbar ve İstiğna.....	60
6.4. Müşriklerin Kendi Dilinden İtiraz Gerekçeleri: Şüphe ve Statü Kaybı Endişesi.....	61
6.5.Şüphe.....	61
6.6. Statü Kaybı Endişesi.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİŞ.....	67
-------------------	-----------

1. HZ. PEYGAMBER'İN MÜŞRİKLERİN İTHAM VE İTİRAZLARINA CEVAPLARI.....	68
---	-----------

1. Cahillikle Niteleme.....	68
1. 2. Tevhide Çağrı.....	71

1. 3. Öncekilerin Hatalarından Ders Almaya Çağrı.....	76
1. 4. Hz. İbrahim Üzerinden Tevhit Daveti.....	78
1. 5. Hz. Peygamber'e Yönelik İtirazların Cevabı.....	81
1. 6. Kur'ân'a Yönelik İtirazların Cevabı.....	88
1. 7. Mucize Taleplerinin Değerlendirilmesi.....	90
2. Müşrik Arapların İnanç ve İbadetlerinin Batıl Olduğunun İspatı.....	93
.2. 1. Melek ve Cin	94
2. 2. Şefa'at	96
2. 3. Ahiret.....	98
2. 4. Nübüvvet.....	105
2. 5. Taklide Karşı Düşünmeye Davet.....	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	113

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale/madde
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	:Editör
haz.	:Hazırlayan
H.z.	:Hazreti
mad.	:Maddesi
s.	:Sayfa/Sayfalar
S.	:Sayı
TDK	:Türk Dil Kurumu
t.y.	:Basım tarihi yok
vd.	:ve diğerleri
vb.	:ve benzeri
yay.	:Yayınları
y.y.	:Basım yeri yok

GİRİŞ

Hız. Muhammed'e verilen risâlet görevi onun için tebliği zorunlu bir vazifeydi. Bu durum onun ilettiği mesajla, mesaja muhatap kitle arasında bir iletişim ortamı oluşturmuştur. Bu iletişim Hız. Muhammed'in Allah'tan aldığı vahyi tüm insanlığa ilan etmesi şeklinde gerçekleşirken, bir monolog halinde kalmamış, karşıt görüşlerin de kendi dînî anlayışını savunmasıyla bir diyalog halini almıştır. Karşılıklı konuşmada birbirine zıt fikirlerin bulunması zorunlu olarak bir tartışma ortamı doğurmuştur. Bu noktada iki taraf da kendi tezlerini ortaya koyup kimin haklı olduğunu ispatlama çabası içerisine girmiştir. Hız. Muhammed'in en temel referansı ve tebliğ vazifesinin sebebini teşkil eden "vahiy" de bu noktada muarız fikirlere cevap vermek durumunda kalmıştır. Bu din mücadelesi tarafımızdan; "Hız. Muhammed ve müşrik muhatapları arasındaki dînî tartışma" olarak isimlendirilmiştir. Tezimizde konuyla ilgili hem tevhit hem de şirk tarafının iddiaları ve bu iddiaların ispatları incelenmiştir.

Kur'ân, tevhit ve şirk arasındaki mücadeleyi hak ve batıl mücadelesi olarak isimlendirmekle,¹ tartışmanın taraflarını ve bu taraflara yüklediği anlamı da açıkça ortaya koymuştur. Ancak o, ilahi bir kitap olma özelliği ve adil şahitlik ilkesi gereği iki tarafın da fikirlerini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. İnkarcı müşrikler Kur'ân'ın onların sözlerini nakletmesine, onların mevcut durumlarını tasvir etmesine değil de, inanç ve amellerinin temelsizliği neticesindeki kayıplarını ve Allah'ın rahmetinden uzak oluşlarını ifade eden, kendi dinlerini tenkit eden, atalarının yanlış yolda olduğunu dile getiren, yani mevcut durumlarına olumsuz bir anlam yükleyen âyetlerine, ifadelerine karşı çıkmışlardır.²

Kur'ân'ın birçok âyetinde müşrik Arap muhatapların Hız. Peygamber'le dînî mücadelesi, onların sözleri, eylemleri aktarılır. Kur'ân'da bu konuyla ilgili sert, delile dayalı tartışmaların, polemiklerin, demagojilerin ve inada dayalı düşmanlıkların gösterildiği birçok tablo yer alır. Bu tartışmalar içinde kibir ve hor görmenin yanı sıra kuvvetli bir aklın, mevcut konumunu korumaya eğilimli bir

¹ İsra, 81.

² Bkz. En'âm, 33; İsra, 46; Necm, 19-30; Saf, 9.

bilincin, sahip oldukları gelenek ve maslahatları koruma adına direnmenin izlerini görüyoruz. Zeki olmaktan kaynaklanan inadın varlığına şahit oluyoruz, olan bitenden habersiz, akıllı kıt ve cahil kişinin inadına değil. Hz. Peygamber’le amansız bir mücadeleye girişen Mekke’nin ileri gelen müşriklerinin Hz. Muhammed peygamber olmadan da toplumun önder ve yönetici sınıfını oluşturan, mevcut toplumun aklını temsil eden kimseler olduklarını biliyoruz.³

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu tezde müşrik Arap muhataplarla Hz. Peygamber arasındaki dînî tartışma incelenmiştir. Böylece Hz. Peygamber’in davetine karşı çıkan müşrik Arap muhatapların mevcut dînî anlayışlarını sürdürme ve İslam davetine karşı çıkma sebepleri ve itiraz gerekçeleri ortaya konmuştur. Böylece Kur’ân âyetleri ile vakıa arasındaki bağ kurulmuştur.

Bu tezde amacımız Hz. Peygamber’in davetini anlamada güçlük çekmeyen müşrikleri inkârda diretmeye iten başlıca sebepleri ve Kur’ân’ın onların mevcut durumlarına dönük söylemini ortaya koymak sûretiyle Kur’ân’ın indiği dönemdeki sosyokültürel arka planı gözler önüne sermektir. Bu çalışmamızın; Kur’ân’ın kendi nüzul tarihi ve nüzul koşulları içerisinde⁴ vakıadan kopuk olmayan bir biçimde okunmasına hizmet etmesi amaçlanmıştır. Yani iddiamız Kur’ân’ın tarihten kopuk bir metin olmadığı ve onun doğru anlaşılması için de âyetlerin ancak kendi tarihî bağlamında değerlendirilmesi/incelenmesi gerektiğidir. Ancak bu uzun soluklu bir çaba gerektirir ki bu da tezimizin sınırlarını epey zorlayan bir çalışma olurdu. Buradan hareketle biz araştırmamızı “Hz. Peygamber’le müşrik Arap muhatapları arasındaki dînî tartışma”yla sınırladık.

İslam davetinin başlamasından kısa bir süre sonra durumun farkına varan Mekke’nin önde gelen müşrikleri Hz. Peygamber’in getirdiği dinin Mekke ve çevresinden başlayarak evrensel bir etki uyandırmakla kalmayıp mevcut sistemi kökünden değiştirecek bir muhtevaya sahip olduğunu kavradılar. Böylece Hz.

³ İzzet Derveze, **Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, İstanbul, Yarın yayınları, 2015, c. 1, s. 313-317.

⁴ Şevket Kotan, “Kuran’da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı”, **Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, M. Mahfuz Söylemez (Ed.), Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 49.

Peygamber’le Mekke müşrik Arapları arasında amansız bir mücadele başlamış oldu. Bu mücadele tarafımızdan vahiy-olgu ilişkisi açısından ele alınıp incelenmiştir.

Araştırmamız Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve Kuran tarafından muhatap alınan müşrik Araplarla peygamberimiz arasındaki dînî tartışmayla daha doğrusu Mekke ve çevresindeki müşriklerle sınırlıdır. Ancak yer yer önceki peygamberlerle gönderildikleri müşrik toplum arasındaki diyaloglara da atıfta bulunulmuştur. Burada Kuran’ın nüzulüyle başlayan ve Mekke devrinin sonuna kadar devam eden 13 yıllık süreç esas alınmış olmakla birlikte yeri geldiğinde konuyla ilgili Medenî âyetlere de müracaat edilmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Yöntemi

Bu tezde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Buna ek olarak konulu tefsir yöntemi de izlenmiştir. Bu çerçevede öncelikle konuyla ilgili olduğu düşünülen ayetler toplanmış ve tasnif edilmiştir. Tefsir ve siyer kitaplarından ilgili ayetlerin nüzul ortamı tespit edilmiş, ayetlerin bağlamları da dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Tezin birinci bölümünde; müşrik Araplarda din konusu, ikinci bölümünde; müşrik Arap muhatapların Hz. Peygamber’e ve onun şahsında Kur’ân’a ve İslam’a yönelttikleri itirazlar ve inkâr gerekçeleri, üçüncü ve son bölümde ise Kur’ân’ın bu itirazlara cevapları sıralanmıştır. İlgili âyetler tefsir ve tarih kitaplarındaki yorumlarından ve sebeb-i nüzullerinden hareketle kendi târihî bağlamlarına oturtulmaya çalışılmıştır. Böylece Kur’ân’ın ilk muhatapları nezdinde nasıl anlaşıldığını “kısmen” tespit edip, onun âyetlerinin orijinal mânâlarını ortaya koymuş olacağız.

Araştırmanın Kaynakları ve Konu İle İlgili Çalışmalar

Çalışmamızda temel referansımız Hz. Muhammed’in peygamber olmasının ilk günlerinden itibaren yazılı bir metin olarak tüm tarafların ifadelerini içinde bulunduran Kur’ân-ı kerim’dir. Buna ilave olarak tarih kitapları ve Kur’ân tefsirleri de çalışmamızın başlıca kaynakları arasındadır.

Tezimizde referans aldığımız kaynaklar arasında klasik dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)’ın Tefsir-i Kebîr’i ve Taberî (ö.

224/838)’nin “Câmiu’l Beyân”ı yer almaktadır. İbnu’l Kelbi (ö. 120/738)’nin “Kitâbu’l-Esnâm”ı, İbn Hişam (ö. 213/828)’ın “es-Sîretu’n-Nebeviyye”si, Cevad Ali (ö. 1407/1987)’nin “el-Mufasssal”ı, tezimizde kullandığımız başlıca tarih kaynaklarıdır. Bunlara ek olarak Diyanet İslam Ansiklopedisi’nin ilgili maddelerine yeri geldikçe atıfta bulunulmuştur. Bunlar dışında kalan kaynaklar kaynakça bölümünde zikredilmiştir.

Ancak yukarıda zikrettiğimiz kaynakların tamamı müşriklerin karşıtı oldukları düşünce sahipleri/müslümanlar tarafından yazılmıştır. Dolayısıyla karşı tarafın fikrinin savunucularının bu konuda yeterince objektif olup olmadıkları tartışma konusudur. Çalışmamızda bu durum da göz önünde bulundurularak müşriklerin durdukları yer doğru tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu eserlerin Müslüman müelliflerin yani antimüşriklerin kaleminden çıkmış olması bu tespiti ne kadar zorlaştırırsa da karşı tarafı doğru anlamaya azamî gayret gösterilmiştir ki bu da zaten çalışmamızın içerisinde gözler önüne serilmiştir. Bu konuda ne kadar objektif olabildiğimiz konusu okuyucunun takdirine bırakılmıştır. Ancak konu ile ilgili ayetlerin mesajları ve müşriklerin itirazları incelenirken göz önünde bulundurulması gereken bazı hususları belirtmekte yarar görüyoruz. Müşriklerle Hz. Peygamber arasındaki dini tartışmayı aktaran ayetler ve rivayetler bir tartışma ortamını ve bu bağlamda sarf edilen sözleri ortaya koymuştur. Bu bağlamda bir tartışma ortamının ürünü olan bu ifadelerin tartışmanın dozuna göre bazen sert ve keskin ifadeler bazen de ağır ithamlar içermesi doğaldır. Burada dikkat edeceğimiz husus söz konusu ifadelerin hangi ortamda, hangi bağlamda ve kimler tarafından söylendiğidir. Aksi takdirde bu ifadelerin geliştirilmesi konuyu doğru anlama noktasında önümüze bazı engeller çıkarabilir.

Kur’ân meali olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir” i esas alınmıştır.

Konumuzla ilgili olarak: “Vahye Yapılan İtirazlar”⁵ ve “İslam’a Yapılan İtirazlardan Bazı Örnekler”⁶ adlı makaleler ile “Kuran’da Müşriklerin Eleştirisi ve

⁵ Abdullah Aydemir, **Vahye Yapılan İtirazlar**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1989, sayı: 6, s. 95-120.

İthamlarına Yönelik Cevaplar”⁷, “Peygamberlere karşı tavırlar ve sonuçları”⁸, “Mekke Müşriklerinin Hz. Muhammed’e Muhalefet Etme Sebepleri”⁹, “İnkârcıların Hz. Peygamber’e ve Kur’ân’a yönelttikleri itirazlar ve verilen cevaplar”¹⁰, “İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kur’an’da Müşrikler”¹¹, adlı tezler yapılmıştır. Ancak bu tezlerin ve makalelerin bazılarında vahye muarız gruplar: Ehl-i kitap, müşrikler ve münafıklar olarak üç başlık altında incelenmiştir. İsmail Kılıç, Hatun Özmen ve Mahmut Ay’ın tezlerinde müşrikler müstakil olarak incelenmiştir. Konumuzla ilgili gördüğümüz bazı çalışmalar hakkında kısa bir değerlendirmenin çalışmamızın ilgili araştırmalardan farkını ortaya koyması bakımından önemli olacağı kanaatindeyiz. Süleyman Ateş tarafından yazılan “İslam’a İtirazlar ve Kur’ân-ı Kerim’den Cevaplar” adlı kitapta İslam muhalifi bazı oryantalistlerle, Ehl-i kitap, münafık ve müşriklerin Kur’ân ve Hz. Peygamber’e itirazları incelenmiş bu itirazlara Kur’ân’ın cevabı zikredilmiştir.

Murat Kayacan, “Peygambere Karşı Tavırlar ve Sonuçları” isimli doktora tezinde; Hz. Nuh’tan Hz. Muhammed’e kadar gelen peygamberler ve onları inkar edenlerin ortak iddiaları, itirazları ve bu iddia ve itirazların tutarsızlığı, neticede inkarcı kavimleri helâkı ve mümin muhatapların da bu helâklardan ders çıkarmaları sünnetullahı tespit edip ona uygun davranmayı esas almaları konuları işlenmiştir.

Mehmet Çamur’un “Hz. Peygamber’in Davetini Kabul Etmeyenlerin Argümanları” isimli yüksek lisans tezinde genel olarak peygamberlerin davetine karşı çıkanların tutumları ve itiraz sebepleri sıralanmıştır. Çalışmada inkarcıların tutumları ortaya konmuştur.

⁶ Osman Eskicioğlu, **İslâm’a Yapılan İtirazlarından Bazı Örnekler**, Hz. Muhammed ve Gençlik (Kutlu Doğum Haftası, 1992), 1995, s. 171-178.

⁷ Mahmut Ay, “Kur’an’da Mekke müşriklerinin eleştiri ve ithamlarına yönelik cevaplar” **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2007.

⁸ Murat Kayacan, “Peygamberlere karşı tavırlar ve sonuçları” **Doktora Tezi**, Konya, 2003.

⁹ Hatun Özmen, “Mekke Müşriklerinin Hz. Muhammed’e Muhalefet Etme Sebepleri” **Yüksek Lisans Tezi**, Sivas, 2017.

¹⁰ İdris Sümer, “İnkârcıların Hz. Peygamber’e ve Kur’ân’a yönelttikleri itirazlar ve verilen cevaplar” **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2005.

¹¹ İsmail Kılıç, “İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kur’an’da Müşrikler” **Doktora Tezi**, İstanbul, 2017.

Abdullah Aydemir tarafından “**Vahye Yapılan İtirazlar**” başlıklı bir makale yazmıştır. Bu makalede yazar tarafından Hz. Peygamber ve Kur’ân konusunda Ehl-i kitap ve müşriklerin öne sürdükleri bir takım itirazlar ele alınmış kısaca değerlendirilmiştir.

Mahmut Ay’ın “**Kur’an’da Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Cevaplar**” adlı yüksek lisans tezinde Hz. Peygamber’in peygamberliğini inkar edenlerin onun şahsına ve Kuran’a dönük itirazları ve bu itirazların tutarsızlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

İsmail Kılıç ‘ın “**İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kuran’da Müşrikler**” adlı doktora çalışması da çalışmamıza benzen bir başlık taşımaktadır. Ancak sözkonusu tezde müşrikler grup temelli bir yaklaşımla incelenmiş ve bir zihniyet analizi yapılmıştır.

Bizim çalışmamız ise bahsi geçen araştırmalardan farklı olarak Kur’ân’ın vakıadan kopuk bir metin olmadığını ispatlamak ve onun ayetlerinin orijinal mânâlarını tespit etmek ve “Hz. Peygamber’le müşrikler arasındaki dînî tartışmaya” bu gözle bakmaktır. Yani biz Kur’an âyetlerinin vakıayla ilişkisini kurarak hangi bağlamda nazil olduğunu ve evvel emirde ne söylediğini tespit etmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde müşrik Araplarda din konusu incelenmiştir. Onların din anlayışları, dînî inanç ve ibadet unsurları Kur'ân ve tarih kitaplarından hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Kur'ân, Hz. Peygamber'in dilinden, müşrik Mekke Araplarına: *"Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*¹² diyerek onların mevcut inanç ve ibadet sistemleri "din" olarak vasıflandırılmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber böylece kendi mücadelesinin batıl dine karşı hak dinin mücadelesi olduğunu da ilan etmiş oluyordu.

1. MÜŞRİK ARAPLARDA DİN

Cahiliye Arapları Hz. Peygamber'in gönderildiği dönem Arap yarımadasında yer alan dînî gruplardan birini oluşturuyordu. Onlar "ümmiler" olarak isimlendirilmekteydi. Bu isimlendirme Kur'ân tarafından da müşrik Cahiliye Arapları için kullanılmıştır. Ümmet kelimesinin bir dine bağlı topluluk anlamında kullanıldığı âyetlerden biri Zuhuf suresi 20-22. âyetlerdir.

*"Rahmân dileyseydi biz onlara ibadet etmezdik" dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar. Yoksa bundan (Kur'an'dan) önce kendilerine bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar? Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: "Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz."*¹³

Mekke'nin müşrik ileri gelenlerinden Velid b. Muğire, Sahr b. Harb, Ebu Cehil b. Hişam, Utbe b. Rebia ve Şeybe b. Rebia Hz. Muhammed'e gelerek kendilerinin atalarını üzerinde buldukları dine tabi olan bir topluluk olarak ifade etmeleri üzerine bu âyetler nazil olmuştur.¹⁴ Onlar kendilerini atalarının dinine tabi olan dindar bir topluluk olarak tanımlamanın yanında kendilerini hidayet üzere bulunan, hak yolun

¹² Kâfirûn, 6.

¹³ Zuhuf, 20-22.

¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebîr**, tahkik Abdullah Mahmud Şehhâte, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, İşaret yay., Birinci Baskı, 2006, c. 3, s. 608.

müntesipleri olarak tanımlıyor, zımnen de Hz. Muhammed'i bu yoldan sapan dalalet ehli bir kimse olarak konumlandırıyorlardı. Bu sonuca varmalarını sağlayan şey kendilerini Ka'be'nin varisleri olmakla Hz. İbrahim'in ve onun dininin de varisleri gördükleri algısı olabilir. Çünkü müşrik cahiliye Arapları Hz. İbrahim'i kendi dinlerinin, inançlarının, ibadetlerinin ilk uygulayıcısı sayıyor ve onun peygamberliğini kabul ediyorlardı. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'i Kâbe'nin içine ellerinde fal oklarıyla resmetmeleri de bunun en önemli kanıtıdır.¹⁵

Kur'ân'da cahiliye Araplarından söz eden âyetlerde genel ifadeler kullanılmakla birlikte bu onların ortak bir dîn anlayış ve söyleme sahip oldukları anlamına gelmez. Çünkü bizzat Kur'ân, müşrik Arapların dîn ihtilaf ve parçalanmışlık içinde olduklarını dile getirmektedir.¹⁶ Kur'ân, cahiliye müşrik Araplarının boş bir gurur ve parçalanmışlık içinde olduklarını, dinlerini parça parça ettiklerini ifade ediyor.¹⁷ Onların dinleriyle ilgili araştırma yaparken bu durumu göz önünde bulundurmak durumundayız.

Cahiliye Araplarının en genel ifadesiyle şirk dini diyebileceğimiz dinlerine ait inanç ve uygulamalara göz atacağız. Kur'ân'a göre onların en temel yanılışı Allah'ın ortakları olduklarını iddia ettikleri putlara tapmaktır.¹⁸ Putlara tapma sebepleri ise onların kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inanmalarıydı.¹⁹ Kur'ân'ın sıklıkla tevhit vurgusu yapması ve ısrarla şirki yasaklaması cahiliye Araplarının şirk inancına sıkı sıkıya bağlı olduklarını gösteriyor.

Kur'ân'da, müşriklerin puta tapmadaki niyetleri Hz. İbrahim'in dilinden şöyle ifade edilir: İbrâhim onlara şöyle demişti: *"Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar*

¹⁵ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, **Siretü'n-Nebi**, tahkik, Muhahmmmed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, 1383, c. 2, s. 413.

¹⁶ Şevket Kotan, "Kuran'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı", **Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, M. Mahfuz Söylemez (Ed.), Ankara, Ankara Okulu Yay., Birinci baskı, 2016, s. 53.

¹⁷ Sad, 38; En'am, 159; Mu'minûn, 53; Ayrıca; bkz. Nahl, 64; Rum, 32.

¹⁸ Müşriklerin, Allah'ın ortakları olduğunu iddia ettikleri âyetler için bkz. Bakara, 165; Âl-i İmrân, 151; En'âm, 19, 22, 41, 64, 94, 100, 136, 139; Araf, 191, 195; Rad, 16, 33; Hicr, 96; Nahl, 27, 35, 86; Kehf, 52; Kasas, 62, 64, 68, 74; Furkan, 47; Rum, 40; Sebe, 22, 27; Fatır, 40; Mümin, 12; Ahkaf, 4; Kalem, 41.

¹⁹ Zümer, 3.

edindiniz...”²⁰ Bu puta tapıcılık meselesi salt dînî bir mesele olmanın ötesinde, dünyevi temelleri olan ve belki de tamamen dünyevi çıkar ve menfaatleri barındıran bir uygulama olarak sunuluyor.

Müşrik Arapların din anlayışları animizm “canlılık” ve fetişizminle “doğüstü bir güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesnelere tapınma, putperestlik”²¹ şekillenmiştir. Buradan hareketle fetişizm animizmden doğmuştur denilebilir. Fetişizmde tapılan nesne sıradan bir nesne olmayıp, dikkat çeken farklı, parlak renkte nesnelerdir. Ancak bu nesneler bazı ruhların ikamet ettiği mekânlar olarak algılanır. Bu nesneyi kutsal kılan ilahi gücün yani ruhun mekânı olmasıdır.²²

Cahiliye Arap müşriklerinin bazılarının anlayışına göre kız çocuklarını öldürmek putperestliğin olumlacağı bir davranış biçimiydi.²³ Onlardan biri kızı olduğunu duyduğunda öfkeden yüzü siyah kesilir ve o çocuğu utançla yanında mı tutacağı yoksa toprağa mı gömeceği hususunu kara kara düşünürdü.²⁴ Bu durumu Kur’ân müşriklerin bir çelişkisi olarak sunar. Çünkü onlardan bazıları açısından kızlar utanılacak, sahibi olunmak istenmeyecek varlıklardı, ancak meleklerin Allah’ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı. Böylece kendileri için zül kabul ettikleri bir durumu Allah’a yakıştırmaktan çekinmiyorlardı. Kur’ân’a göre Allah için kul olma bakımında kadın ve erkek açısından hiçbir fark yoktur, onları değerli ya da değersiz kılan davranışları, amelleri ve takvalarıdır.²⁵ Ama durumun çelişkili tarafı hem kız çocuklarını ve kadınları ikinci sınıf varlık muamelesine tabii tutmaları, hem de Allah’a kızlar nispet etmeleriydi.²⁶ Bu durum müşriklerin Allah’a bağlılıklarını samimi bir temele oturtmadıklarını gösteren bir durum olarak kınanır.

²⁰ Ankebut, 25.

²¹ TDK, Fetişizm mad., çevrimiçi <http://sozluk.gov.tr/>

²² Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013.s. 68.

²³ En’âm, 137.

²⁴ Nahl, 58-59.

²⁵ Nahl, 97, Hucurat, 13.

²⁶ Necm, 21.

1. 1. Din

Sözlükte, “borç, adet, durum, ceza (karşılık) mükâfat, taât-itaât”²⁷ ve “boyun eğmek” gibi anlamlara gelen din kelimesi “itaât ve ceza (karşılık)” anlamından istiâre yoluyla şariat anlamında da kullanılır.²⁸ Din kelimesinin Kur’ân’daki kullanımları dikkate alındığında şöyle bir tanımı yapılabilir: Din Allah ile insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurallar bütünü²⁹, inanç ve ibadet sistemidir.

Kur’ân’da din kelimesi doksan iki yerde geçmektedir.³⁰ Din kelimesi hem bütün peygamberlerin tebliğ ettiği Allah’ın kanunları anlamında³¹ hem de Allah katında geçerli tek din olan İslam³² anlamında kullanılmış, buna ek olarak tahrif edilmiş şekliyle mevcut olan inanç sistemleri için de kullanılmıştır.³³ Buna ek olarak Mekke ve çevresindeki müşrik Arapların sahip olduğu inanç ve ibadet sistemi de “din” olarak vasıflandırılmıştır.³⁴ Din kelimesi Hz. Muhammed’in İslam davetinin ilk yıllarında “sorumluluk ve hesap” vurgusunu taşıırken, ilerleyen yıllarda “tevhit ve teslimiyet” vurgusu ağırlık kazanmıştır. Bu anlamıyla artık din, katıksız olarak Allah’a has kılınması gereken bir ifade tarzına bürünmüştür. Yine bu aşamada “doğru yol, dosdoğru din, İbrahim’in dini” gibi ibarelerle birlikte kullanılmıştır. Medine döneminde ise “millet-i İbrahim” ve “müslimin” kelimeleri birlikte kullanılarak “tevhit” vurgusundan “ümmete” müşriklerle mücadelede kullanılan ifadeler yerine de “ehl-i kitapla mücadelede kullanılan “dînü’l hak” ifadesine geçilmiş ve İslam’ın tüm bu batıl dinlere galip geleceği³⁵ vurgusuna yer verilmiştir.³⁶

Medine döneminde farklı dinlerle bir arada olma gerçeğini dikkate alan Kur’ân, burada “Allah katında geçerli dinin İslam olduğu, onun dışındaki dinlerin

²⁷ Cevheri, **Sıhah**, s. 396-397.

²⁸ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, er-Rağib el-İsfahani, **el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân**, Çev., Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, İstanbul, s. 393.

²⁹ Günay Tümer, Din mad., **DİA**, c. 9, s. 314.

³⁰ Bkz. Muhammed Fuad Abdu’l-Baki, **el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kurani’l-Kerim**, Kahire, Dâru’l-Hadîs, 2007, s. 329-330.

³¹ Şura, 13.

³² Âl-i İmrân, 19.

³³ Saf, 9.

³⁴ Kâfirûn, 6.

³⁵ Tevbe, 29, 33; Fetih, 28; Saf, 9.

³⁶ Günay Tümer, Din mad., **DİA**, c. 9, s. 312-313.

kabul edilmeyeceği”³⁷ bu anlamda ehl-i kitabın Hz. İbrahim’in, Hz. İsa ve Hz. Musa’nın tevhit dininden saptığı³⁸ bu nedenle hak din olma özelliğın kaybettiğı ifade edilir. Böylece din kelimesinin Mekke döneminde kazandığı anlam: *“tarihin akışına ve tabiatın gidişine yön veren, zamana ve âleme hükmeden, hesap gününü elinde tutan Allah’ın otoritesi”*, Medine devrinde büründüğü anlam da: *“kişinin Allah’a bağılı bir hayat sürdürmesi, müslüman topluluğına karşı görevlerini yerine getirmesi; Allah’ın mutlak tasarruf ve hâkimiyete sahip olması”* şeklinde özetlenebilir.³⁹

Bir diğerk hususta dînin insanların kalbinde karar kılması hususudur. Bunun için inanılan dînin aklî ve hissî delillerle kişiyi ikna etmesi gerekir. Bu tanıma uygun olan din hak din, İslam’dır. Çünkü o tamamıyla ilâhî kaynaklıdır,⁴⁰ İslam’da insanın Rabbi dinde yegâne otoritedir. İslâmî anlayışta kimsenin yorumu mutlak değildir ve din kabul edilmez. Din, Kur’ândaki muhkem hükümlerle peygamberin sahih sünnetine dayanır. Bunlar üzerine yapılan yorumlar din değil, dîndir, kaynağını dinden alan yorumlardır. Bu yorumlar önemli ve değerlidir ama din değildir.⁴¹ İslam’ın hak din oluşu, onun kaynaklarının tahriften korunmuş olmasına dayanır. Bunun bir sonucu olarak Allah tarafından insan fıtratına uygun olarak vazedildiğı şekilde ortada durmaktadır. Netice olarak kolay ve müsâmahakar, hükümleri açık, insan aklının kolaylıkla kabul edebileceğı güzelliğleri haiz, getirdiğı hayat nizamı insanlık için en faydalı olan hak din İslam’dır.⁴²

1. 2. Haniflik

Sözlükte “meyl ve inhiraf” anlamlarına gelen “hnf” kökünden türeyen “hanîf” kelimesi⁴³ anlamı üzerinde birçok tartışma ihtiva eden bir kelimedir. Haniflik’in neliğı konusu üzerinde birçok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalar hem “hanif”

³⁷ Âl-i İmrân, 19, 85.

³⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 67; Maide, 116-118; Tevbe, 30-31.

³⁹ Günay Tümer, Din mad., **DİA**, c. 9, s. 313.

⁴⁰ Şah Veliyyullah Dihlevî, **Hüccetullâhi’l-Bâliğâ**, Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 2003, s. 372.

⁴¹ Gürbüz Deniz, “Din, Felsefe ve Mille”, **El-Muallimu’s-Sani Fârâbî**, s. 111.

⁴² Şah Veliyyullah Dihlevî, **a.g.e.**, s. 372.

⁴³ Ragıp el-İsfehani, **Müfredat**, s. 313.

kelimesinin anlamındaki kapalılıktan hem de hanifliğin bir din olup olmadığı meselesinden çıkmıştır.

Genel kabule göre haniflik “Hz. İbrahim’in dîni” anlamında kullanılan bir kavramdır.⁴⁴ Ancak bazı araştırmacılar “hanif” kavramının, erken dönem cahiliye şiirinde yer almamasından hareketle, Hz. İbrahim dönemine ait bir kavram olmadığını, ifade eder.⁴⁵ Konuyu kapsamlı olarak inceleyen M. Mahfuz Söylemez, “Fil Hadisesi’nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesinde “haniflik” konusunu kapsamlı olarak ele almıştır. O, kaynaklarda hanif olarak zikredilen kimselerin fil hadisesinden sonra yaşayan kimseler olmasından ve hanif kelimesinin fil hadisesinden önce İbrahim’in dini manasında kullanıldığına dair somut bir veri olmamasından hareketle Kuran’ın nüzulü sırasında “hanif” kelimesine “Hz. İbrahim’in dini” manasının verilmediğini ifade eder.⁴⁶ Yazara göre bu kelimeye, Kuran’ın Hz. İbrahim’i “hanif” olarak nitelemesinden sonra, “Hz. İbrahim’in dini” manası verilmiştir. Zira “terimin orijinal manası “*yerleşik kültüre muhalefet*” şeklinde anlaşılmalıdır” demektedir. Bunu Fil hadisesinden sonra yaşayan ve hanif olarak nitelenen tüm şahısların ortak noktası yerleşik kültüre muhalefet olmasından hareketle söyler ve bu muhalefettin sebebinin putperestliğin Hz. İbrahim’in dini olamayacağı kanaati olduğunu belirtir. Yoksa onlar ortak bir dine “Hz. İbrahim’in dinine” mensup değillerdi, ama o dinin arayışı içindeydiler. Böylece haniflik de puta tapmayı reddeden, yerleşik kültüre muhalefet eden kimseler için cahiliye müşrik Arapları tarafından olumsuz bir ifade olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin Sami dillerin tamamında olumsuz mana ifade etmesi bu görüşü desteklediğinin altı çizilir.⁴⁷ Ancak İslam’la birlikte “hanif” kelimesi Hz. İbrahim’le özdeşleştirilmiş ve onun yolundan gidenler anlamında olumlu manada kullanılmaya başlanmıştır diyebiliriz.

⁴⁴ Bkz. Şaban Kuzgun, Hanif mad., **DİA**, c. 16, s. 33-39.

⁴⁵ Şaban Kuzgun, Hanif mad., **DİA**, c. 16, s. 33-35, M. Mahfuz Söylemez, “Fil Hadisesi’nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme” Ed. Fuat Aydın, **Kuran’daki Hanifler ve Nasara Üzerine Araştırmalar**, Ankara, Eski Yeni yay., 2016, s. 370.

⁴⁶ M. Mahfuz Söylemez, “Fil Hadisesinin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme – Ahmesilik ve Haniflik-“, **Kuran’daki Hanifler ve Nasara Üzerine Araştırmalar**, Ed. Fuat Aydın, Ankara, Eski Yeni yay., 2016, s. 361-382.

⁴⁷ **a.g.m.**, s. 369-377.

Müşrik Araplar kendilerinin Hz. İbrahim'in yolundan gittiklerini iddia ediyorlardı ve bir anlamda kendi dinlerinin İbrahim (a.s.)'ın dininin devamı olduğu inancındaydılar. Hz. Muhammed'in de Kur'ân'da Hz. İbrahim'in yolunda olmakla nitelenmesiyle müşrik Araplar kendileriyle Hz. Muhammed arasında bir fark olmadığı kanaatine vardılar. Oysa Bakara suresi 135. âyet Hz. İbrahim'in tevhit peygamberi olduğunun altını çizmek suretiyle müşrik Arapların bu iddialarının asılsız olduğunu ilan etmiştir.

Haniflik hakkında Müslüman ve oryantalist araştırmacılar birçok farklı görüş ve yorum ileri sürmüşlerdir.⁴⁸ Meşhur tanıma göre Hz. Muhammed'in gönderildiği müşrik toplum içinde yaşamakla birlikte muvahhit olan, putlar adına kesilen kurbanlardan yemeyen ancak ortak bir ibadet sistemi olmayan kimselerin dînî anlayışları haniflik olarak ifade ediliyordu.⁴⁹ Haniflikle ilgili yorum ve değerlendirmeleri incelemeye tabi tutan Adnan Demircan bu hususta maddeler halinde şunları söyler:

- 1) Hanîflik kavramı Sami dillerde kullanılan bir kavram olmakla birlikte bu dillerde birbirine benzer ve çelişkili anlamlar içerir.
- 2) Kelimenin başka dillerden Arapça'ya geçtiği iddiası temellendirilmesi zor bir iddiadır.
- 3) Bu kelimenin farklı dillerde çeşitli anlam kayması, daralması ve genişlemesi gibi durumlara tabi olması muhtemeldir.
- 4) Peygamberimizin döneminde veya hemen öncesinde haniflik inancına sahip kimselerden bahsedilir. Ancak daha önceki dönemlerle ilgili böyle bir bilgiye ulaşamamamız, muvahhitlerin önceki dönemlerde de var olma ihtimalini değiştirmez.
- 5) Allah'ın birliği inanıcına sahip olanlar temelde tevhit noktasında birleşmekle birlikte, Allah'ın birliği anlayışını tek başına yeterli görmemiş, görüş ve pratikte farklı yollara tevessül etmiş, farklı dinlere meyletmişlerdir.

⁴⁸ Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, Beyan yay., İstanbul, 2015, s. 79. Ayrıca bkz. Ed. Fuat Aydın, **Kuran'daki Hanifler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar**, Eski Yeni yay., Ankara, 2016.

⁴⁹ Cevad Ali, **el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam**, Bağdat, İkinci Baskı, c. 6, 1993, s. 449-451.

- 6) Cahiliye müşrik Arapları tarafından kendi dinlerinden sapan kimselere bu ismin bir eleştiri unsuru olarak verilmiştir. Kur’ân bu kelimeyi olumlu anlamda kullanmakla birlikte, müşrik Araplar açısından olumsuz bir mânâ ihtiva ediyordu.
- 7) Hanifliği kurumsal bir din olarak ifade edebilmek mümkün olmamakla birlikte, inanç anlamında din demek mümkündür.
- 8) Şirkten tevhitte meyleden hanifler bu düşüncelerinde Hristiyanlık ve Yahudilik’ten etkilenmiş olabilirler.⁵⁰

Cahiliye döneminde Allah’ın birliğine inanan insanlar olması İslam’ın getirdiği inanç unsurlarının müşrik Araplar tarafından kolay anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü böylelikle onlar İslam’ın doğuşunun hemen öncesinde tevhit inancına sahip olan muvahhit Araplarla birlikte yaşamak sûretiyle İslam inancı için bir fikrî altyapı sahibi olmuşlardır.⁵¹

“Hanif” kelimesi Kur’ân’da on yerde, onun çoğul formu olan “hunefâ” ise iki yerde geçmektedir.⁵² Bu kelimenin geçtiği dokuz surenin dördü Mekke döneminin sonunda, beşi ise Medine döneminde nazil olmuştur.⁵³ İlgili âyetlerde Yahudilerin, Hristiyanların ve müşriklerin iddialarının hilafına⁵⁴ Hz. İbrahim “hanif” olarak zikredilmiştir.

Hz. İbrahim’in dinine “haniflik dini” denmesinin sebebi tam olarak tespit edilememekle birlikte, kelimenin kök manalarında bulunan “meyl ve inhiraḥ” anlamları, müşriklerin; kendi inançlarından uzaklaşan kimseler için bu ifadeyi kullandıkları ve bu nitelemeye muhatap olan kimselerin de bu sıfatı kabul etmeleri dikkate değerdir. Hz. Muhammed’in peygamberliğinden önce de şirkten kaçınan ve müşriklerin dininden uzaklaşan kimseler mevcuttu. Bunlar hanif olarak

⁵⁰ Bu maddeler için bkz. Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, s. 97-98.

⁵¹ Toshihiko İzutsu, **Kuran’da Tanrı ve İnsan**, Çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yay. İstanbul, 2012, s. 179.

⁵² Muhammed Fuad Abdu’l-Baki, **el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kurani’l-Kerim**, s. 270.

⁵³ İsmail Cerrahoğlu, “Kuran-ı Kerim ve Hanifler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1963, c. 11, s. 88.

⁵⁴ Âl-i İmrân, 67.

isimlendiriliyordu.⁵⁵ Ancak bu kelime İslam’la birlikte Müslüman kelimesiyle aynı anlamı ifade eden bir kelimeye dönüştü.

1. 3. Müşrik Arapların Allah’ın Dînînin (Hak Dinin) Müntesibi Oldukları İddiası

Kendilerini Mekke’deki mevcut dînî anlayışı ve yaşayışı sürdürmek suretiyle Allah’ın yakınları ve seçkin kulları sayan cahiliye Arapları -özellikle Ahmesiler- bu imtiyazlarına dayanarak haklı ve meşru bir dînî anlayışa sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Dînî anlamdaki haklılıklarından o kadar eminlerdi ki Hz. Peygamber’in davetini dini bozan türedi bir anlayış olarak nitelendiriyorlardı. Kur’ân, onların bu itirazlarını Hz. Hûd’a karşı gelen ve helak edilen Âd kavminin diliyle şöyle aktarır: *“Dediler ki: "Sen bize tek Allah’a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!”*⁵⁶ Bu iddialarında kendilerine güveniyor ve haklı olduklarını düşünüyorlardı. Mekkeli müşrik muhataplar arasında Hz. Muhammed’in peygamber olmadığını/olamayacağını kendilerinin helak olması pahasına savunanlar vardı. Ayrıca Hz. Muhammed onların bu taleplerini karşılıksız bırakırsa zanlarınca mevcut dînî tutumlarında ne kadar haklı oldukları ortaya çıkacaktı. Onlar bu iddialarını şöyle dillendirdiler: *“Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”*⁵⁷ Bu âyetin öncesinde Kur’ân’ın Allah kelamı olmadığı iddiasını dillendiriyorlar ve şöyle diyorlardı: *“...Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil”*⁵⁸. Bu iki âyetteki cümleyi de dillendiren Nadr b. Haris’tir. O müşrik ileri gelenlerin sözcülüğüne soyunmuştu. Nadr Kur’ân âyetlerinin benzerini ortaya koyacağını iddia edince Osman b. Muaz el-Cuhani, Nadr’a “Muhammed hakkı söylüyor” deyince Nadr, “ben de hakkı söylüyorum” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Osman, “Muhammed la ilahe illallah diyor” deyince o da “ben de la ilahe illallah diyorum

⁵⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Kuran-ı Kerim ve Hanifler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 11, 1963, s. 91.

⁵⁶ Araf, 70.

⁵⁷ Enfal, 32.

⁵⁸ Enfal, 31.

ama bir de meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorum“ deyince Allah *"Rahmânın çocuğu olsa ona ibadet edenlerin başında ben olurum. Göklerin ve yerin rabbini, arşın rabbini onların yakıştırdığı niteliklerden tenzih ederim"de.*⁵⁹ âyetlerini inzal buyurdu. Bu âyetleri duyan Nard: “Baksanıza Muhammed beni tasdik ediyor, Rahman'ın kızları olsaydı diyor” deyince Velid b. Muğire “O seni tasdik etmiyor Rahman'ın evladı yoktur diyor” dedi. Sonrasında Nadr, Enfal suresi 32. âyette ifade edilen cümleyi söyledi, bunun üzerine Allah *"Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir."*⁶⁰ âyetini indirdi. Abduddâroğulları'ndan bazıları bu âyetlerden ilham alarak “Biz mescid-i haram'da namaz kılıyoruz, Allah bize azap etmez” dediler.⁶¹ Bu âyetler ve Mukâtil'den aktardığımız tefsirinden hareketle müşrik Araplar'ın kendilerini davalarında haklı ve meşru gördüklerini ifade edebiliriz.

Müşrik Araplar “la ilahe illallah” demek konusunda tereddüt göstermiyor, telbiye konusunda da “la şerike lek” cümlesini kurmaktan geri durmuyorlardı. Ancak cümlelerini burada bitirmiyor, bundan kelimeyi tevhide “melekler rahmanın kızlarıdır” ifadesini, telbiyeye de “senin ancak bir ortağın vardır, o da emrindedir”⁶² ziyadelerini ekleme konusunda bir beis görmüyorlardı. Bu durumu belki de mevcut inanış, dînî anlayış ve ibadetlerini şirk olarak görmedikleri için, Allah'ın razı olacağı davranışlar olarak yorumluyorlardı. Kur'ân, kıyamet sahnelerinden birinde müşrik cahiliye Arabı'nın şu ifadelerine yer verir: *"...Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"*⁶³ buradan anlıyoruz ki cahiliye Arapları putları şefaatchi görüp kutsal sayma, onlara ibadet etme (daha doğru ifadeyle onlar aracılığıyla Allah'a ibadet etme) davranışlarının şirk olmayacağı kanaatindeydiler. Zira onlar putlara tapma şeklindeki ibadetlerini *"...sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"*⁶⁴ ifadelerinde görüldüğü gibi Allah'a yaklaşma gerekçesiyle yaptıklarını söylüyorlardı. Allah'a kendilerini yaklaştırsın diye ibadet etmelerini dolaylı olarak

⁵⁹ Zuhurf, 81-82.

⁶⁰ Enfal, 33.

⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebîr**, tahkik, Abdullah Mahmud Şehhâte, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2006, c. 2, s. 100-101.

⁶² Ebu'l Münzir Hişam b. Muhammed b. Saib b. Bişr İbn Kelbi, **Kitabu'l-Esnam**, tahkik, Ahmet Zeki Paşa, Çev. Beyza Düşüngen, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1968, s. 6.

⁶³ En'am, 23.

⁶⁴ Zümer, 3.

Allah’a ibadet şeklinde yorumladıkları için bu durumlarının –Kur’ân’ın onları ısrarla müşrik diye isimlendirmesine rağmen- şirk olmadığını ifade etmeleri onlar açısından son derece doğrudur. Çünkü tüm bu ibadetlerin dönüp dolaşıp varacağı yerin Allah’ın huzuru olacağına inanıyorlardı. Buradan hareketle Allah’a inanan ve ona ibadet eden dindar bir toplum olmalarının kendilerini Allah’ın azabından emin kılacağını düşünüyorlardı.⁶⁵

Cahiliye müşrik Araplarının canlarını teslim ettiği bir sahneye yer veren Kur’ân, onların mevcut dînî tutumları hakkında hiçbir endişe duymadıklarını gösteren bir durumu nakleder. Onlar meleklerin kendilerine karşı takındıkları amansız tutumu taaccüple karşılamışlar ve aslında kötülük yapan kimseler olmadıklarını şöyle ifade etmişlerdir: *“Kendilerine kötülük edip dururken canlarını meleklerin aldığı kimseler, “Biz hiçbir kötülük yapmadık” diyerek boyun büküp teslim olurlar.”*⁶⁶ Bu âyette resmedilen müşrik tavrından anlaşılan o ki müşrik Araplar kendilerini –ölünceye kadar- hak dinin müntesibi olarak görüyorlardı. Din konusunda kendilerini yetkin gören Mekke müşrik liderleri hakkında Kur’ân: *“Biz her ümmet için uyacakları dinî kurallar koymuşuzdur. Boşuna bu konuda seninle tartışmasınlar ve sen rabbinin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin.”*⁶⁷ buyurmak suretiyle Hz.Muhammed’e onların din hususunda kendisiyle amansız tartışmalara girişecekleri haber veriliyor.

1. 4. Müşrik Arapların Din Algısı: Atalar Kültü

Müşrik Arapların dînî anlayışlarında yeri olan bir diğer inanış da atalar kültüdür. Hz. Peygamber’in, İslam’ın ilk dönemlerinde kabir ziyaretini yasaklamasından anlıyoruz ki atalarının kabirlerini ibadet mahalli sayıyor ve ruhlarına tapıyorlardı.⁶⁸

Yeni bir dine davet edilen müşrik Arapların itiraz gerekçelerinin önemli bir kısmını da atalarından tevarüs eden dînî inanç ve ritüellerin sürdürülmesi gerektiğine olan inançları oluşturuyordu. *“Ailenin ölmüş üyelerine karşı saygı, tâzim ve*

⁶⁵ Bkz. Enfal, 32.

⁶⁶ Nahl, 28.

⁶⁷ Hac, 67.

⁶⁸ Cevad Ali, *Tarihu’Arab Kable’l-İslam*, c. 6, s. 48.

korkuyu”⁶⁹ ifade eden bir kavram olması hasebiyle müşrik Arapların dînî inanışlarının temelinde “atalar kültü”nün yattığını söylemek yanlış olmaz. Zira onlar Hz. Muhammed’in davetine itiraz ederken: “...Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz.”⁷⁰ diyerek Hz. İbrahim’in izinden giden atalarının hak yolda olduğu inancını taşıyorlardı. Bu anlamda Allah’ın peygamberi Hz. İbrahim’in yolundan giden atalarının yolunu yol edinmek onlar için hak dine ulaşmanın yegâne ölçüsüydü.⁷¹ İnançlarına göre eğer atalar bir şey yapmışsa bunu zaten Allah böyle emretmiş olduğu için yapmışlardı, o halde Allah da tevhidi değil şirki emretmiş olmalıydı onlara göre. Bunun iyi ya da kötü olmasının onlar için bir önemi yoktu. Çünkü ölçü zaten atalar tarafından yapılmış olmasıydı.⁷² Daha önceki peygamberlerin gönderildiği müşriklere göre de peygamberlik iddiasında bulunanların amacı onları ibadet ettikleri putlardan uzaklaştırmaktan başka bir şey değildi ki bu dindar müşrikler için kabul edilemez bir durumdu.⁷³

Müşrik Araplar “din anlamında” atalarından kalanlarla yetinme ve onlara sahip çıkma eğilimindeydiler. Hatta Hz. Muhammed’i kendilerini bu dindarlıktan alıkoyan bir noktada konumlandırıyorlardı. Onlar Hz. Muhammed’i “onları atalarının ibadet ettiklerine ibadet etmekten alıkoymakla”⁷⁴ itham ediyorlardı.

1. 5. Ulûhiyet İnancı: Allah’ın Yaratıcılığı ve Putların Konumu

Mekke şirk dînî açısından putlar son derece önemli ilâhi varlıklardı. Onların bu inanışı yaşadıkları Ortadoğu coğrafyasında yaygın olan gnostik inançlara dayanıyordu. Meleklerin Allah’ın kızları olduğu inancı buna örnek verilebilir. Bu anlamda çevre bölgelerin dînî anlayışlarından etkilendiklerini söyleyebiliriz. Hicaz

⁶⁹ Günay Tümer, Atalar Kültü Maddesi, **DİA**, 1991, c. 4, s. 42.

⁷⁰ Zuhurf, 22.

⁷¹ Şevket Kotan, “Kuran’da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı”, **Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, M. Mahfuz Söylemez (Ed.), Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 53.

⁷² “Allah’a ortak koşanlar, dediler ki: “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.” Nahl, 35; ayrıca bkz. Araf, 28.

⁷³ İbrahim, 10.

⁷⁴ Araf, 70.

bölgesindeki putlarla Suriye bölgesindeki put isimlerinin aynı olması bunun kanıtıdır. Örneğin Suriye’de; Lat, Menat ve Uzza adında putlar mevcuttu. Kur’ân’da sayılan put isimlerinden bazıları Suriye’deki put isimleriyle aynıdır.⁷⁵ Bunlardan Kur’ân’da adı geçen bazıları; Lat, Menat ve Uzza’dır.⁷⁶

Müşrik Araplar Hac ibadetini Hz. İbrahim’den devraldıkları gibi sürdürmemiş, ona bazı eklemelerde bulunmuşlardı. Bunlardan biri de Safa ve Merve tepelerine müşrik mitolojide yer alan iki şahsın heykelinin konmasıydı. Ezraki’nin kitabında naklettiğine göre Esâf (İsâf) ve Nâile adında bir kadın ve erkek Kâbe’nin içinde bir ahlaksızlık yaptılar Allah’ta onları taş a çevirdi. Bunu görenler durumdan ibret alsınlar diye bu taşlaşmış bedenlerden biri Safa, diğeri de Merve tepeleri üzerine dikildi. Zamanla onların durumları meçhul kaldı ve tapınılan iki puta dönüştüler.⁷⁷ Bakara suresi 158. âyette de Hac umre ziyaretinde Safa ve Merve arasındaki Sa’y uygulamasının caizliği üzerinden cahiliye dönemindeki bu uygulamaya bir telmih vardır.

Müşriklerin en temel ibadet ve inançlarının üzerine bina edildiği putperestliğin Mekke ve civarında başlayıp yayılması hakkında İbn Kelbi’nin aktardıkları son derece manidardır. Onun aktardığına göre Mekke’de yaşanan nüfus yoğunluğu vb. zorunlu sebeplerle Mekke’den ve dolayısıyla da Kâbe’den uzak kalan insanlar yanlarına bu kutsal beldenin taşından toprağından parçalar aldılar. Kâbe’nin kutsallığı gibi oradan aldıkları taşları da kutsal addedip etrafında tavaf yapmaya ve tazimde bulunmaya başladılar. Bu davranış onları hoşlarına giden başka şeylere de tapmaya götürdü. Böylece İbrahim (a.s.)’in dînine birtakım eklemelerde bulundular. Örneğin telbiyeyi şöyle değiştirdiler: Buyur “Allahım buyur! Buyur, senin ortağın yoktur! Ancak bir ortağın vardır, o da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.” böylece hem telbiye getirerek onu birliyor, hem de ilahlarını araya katıyorlardı.⁷⁸

⁷⁵ Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları*, s. 63.

⁷⁶ Necm, 19-20.

⁷⁷ Ebul Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrâkî, *Ahbar-u Mekke*, Beyrut, Dâru’s-Sakâfe, Üçüncü Baskı, 1979, s. 88.

⁷⁸ İbn Kelbi, *Kitabu’l-Asnam*, s. 5-6.

İbn Kelbi, Hicaz'a yakın bölgelerdeki inançların Mekke'ye gelişiyle ilgili önemli bilgiler sunar. Onun aktardığına göre kavmi tarafından sözü dinlenen bir adam olan Amr b. Luhay adında bir şahıs yakalandığı ağır hastalıktan kurtulmak için Suriye'de bir bölgeye gider ve oranın halkının putlara taptığını görür. Onlara putlara niçin taptıklarını sorunca “bunlar aracılığıyla yağmur ve düşmana karşı yardım isteriz” diye cevap alır. Bunları öğrenen Luhay oradan aldığı putları getirir ve Kâbe'ye diker. Bunlar; Vedd, Suvâ, Yeğus, Yeûk ve Ners adlı putlardır. Ancak Kureyş'in en çok değer verdiği put Uzza putuydu. Bunun sebebi diğer putlara göre Uzza'nın onlara daha yakın olmasıydı. Kâbe'nin içindeki en büyük putları ise Hubel'dir. Bu kırmızı akikten yapılmış ve kırılan kolu yerine Kureyş tarafından altın bir kol yapılmış bir puttu. Kâbe'nin içindeki bu putun önünde 7 adet fal oku bulunurdu ki bu oklar; çocuğun nesebini tespit, birinin ölmesi ya da yaşaması konusu, nikah gibi konulara bu oklardan çıkardıkları işarete göre karar verir ve ticaretlerini de yine bu işaretlere göre yaparlardı.⁷⁹

Allah'a ekinlerden pay ayırdıkları gibi putlara da bir pay ayırıyorlardı.⁸⁰ Buna ek olarak bazı ekin ve hayvanları dokunulmaz ilan edip yenilmesini belli şahıslara hasrediyor⁸¹ Allah adına bazı hayvanları yalnız erkeklere tahsis ediyor⁸² ve bunlara “bahîre, sâibe, vasîle ve hâm” diye isimler vererek kutsuyorlardı.⁸³ Bu İnanışın mahiyeti hakkında bilgiyi Taberi'nin Maide suresi 103. âyeti tefsirinde görüyoruz. Taberi bu konuda şöyle bir rivayet aktarır: “Bahîra'yı ilk yapan Müldec'ten bir adamdı. Onun iki devesi vardı ve onların kulaklarını yardı, sütlerini içmeyi, sırtlarına binmeyi haram kıldı ve şöyle dedi; bunlar Allah'ındır. Sonra bunlara ihtiyacı olunca sütlerini içti ve sırtlarına bindi.”⁸⁴

Burada müşrik Arapların bu uygulamaları esnetmelerini Kur'ân tarafından eleştirilen ruhbanlık anlayışına benzetebiliriz. Yani Allah'ın emretmediği bir hususu

⁷⁹ İbn Kelbi, **a.g.e.**, s. 7,17-18.

⁸⁰ En'âm, 136.

⁸¹ En'âm, 138.

⁸² En'âm, 139.

⁸³ Maide, 103.

⁸⁴ Cafer b. Muhammed b. Cerîr Et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân**, Amman, Dâru İbn Hazm, t.y., c. 5, s. 113.

kendilerine emrediyor/yasaklıyor, sonra da bu yasağı çiğniyorlar. Bu en iyi ifadeyle inançta samimiyetsizliğin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁸⁵

Taberi, bu isimlerin hangi hayvanlara ne sebeple verildiği konusuna değinir. Bu hayvanların koyun ve deve olduğu, dişinin belli şartlarda peş peşe doğurması, erkek deveninse peş peşe belli sayıda dişi devenin babası olması gibi özel durumlardan dolayı haram/dokunulmaz ilan edilip hayvanlar arasında serbestçe dolaşmasına müsaade edildiği ve onların yünlerinin, sütlerinin ve sırtlarının (binilmesi) haram kabul edildiğini aktarır. Bununla birlikte; Bahîra, Sâibe, Vasîle ve Hâm isimlerinin hangi şartlarda ve hangi sıfatları taşıyan hayvana verildiği konusunda ihtilaf vardır. Ancak bazı deve ve koyunların sahip olduğu özel durumlar sebebiyle kutsandığı bir vakıdır. Öyle ki bu durumdaki hayvanların yenmesi bile bazı kimselere haram bazılarına helal kabul edilirdi.⁸⁶ Bunların müşrik Araplar tarafından haram kabul edildiği gerçeğini Maide suresi 103. âyette teyit eder. İlgili âyet şöyledir: *“Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdıkları yalanları Allah’a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.”*⁸⁷

1. 6. Melekler ve Cinler

Kur’ân müşriklerin melek, cin gibi gayb âlemine ait varlıklarla ilgili delili olmayan ve gerçeği yansıtmayan inançlara sahip olduklarını haber verir. Örneğin meleklerin dişi cinsiyete sahip varlıklar,⁸⁸ Allah’ın kızları⁸⁹ olduğuna inanıyorlardı. Nitekim Nisa suresi 117. âyette bu durum *“Onlar, Allah’ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Hâlbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar.”* Şeklinde anlatılmaktadır. Bu âyetin tefsiri konusunda Dahhak der ki; burada kastedilen dişiler meleklerdir. Çünkü müşrikler melekleri Allah’ın kızı sayıyorlardı.⁹⁰ Onların

⁸⁵ Bkz. Hadid, 27.

⁸⁶ Cafer b. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli âyi’l-Kur’ân*, tahkik, Mahmud Şakir, Dâru İbn Hazm, Beyrut, Birinci baskı, 2002, c. 5, s. 113-116.

⁸⁷ Maide, 103.

⁸⁸ Zuhuf, 19.

⁸⁹ İsra, 40.

⁹⁰ Taberi, *a.g.e.*, c. 5, s. 113.

inancında melek doğaüstü varlık hiyerarşisinde yeri net olarak belli olmayan, tapılmaya layık, üst mertebeli bir varlık, tanrı ile insan arasında şefaathçi olarak görülen manevi varlıktı.⁹¹

Cinlerin Allah'la neseb bağı olan varlıklar olduğunu⁹² hatta cinlerin Allah'ın ortağı olduğunu iddia ediyorlardı. Müşrik Arapların inancına göre ruhlar âleminin kötü ve zararlı kısmını cinler ve şeytanlar oluşturuyordu. Onlar, cinlerin yeryüzünde oturan ilahlar olduğuna inanıyor ve gerçekleşen birçok olayda tesirleri bulunduğunu düşünüyorlardı. Müşrik Araplar, cinlerin de kendileri gibi kabileler halinde yaşadığına ve aralarında savaşları yaptığını inanıyor, fırtına gibi bazı doğa olaylarını onların yönettiğine inanıyorlardı. Cinlerin insanlarla evlendikleri inancının yanında, bazen insan kaçırıp öldürmek bazen de yardım etmek gibi işlere giriştikleri de kabul ediliyordu. İssız ve تنها yerlerin cinlerin yaşam alanı olduğu kabul edilir, insanlara musallat olup delirmesine sebep olduğuna da inanılırdı.⁹³

Kur'ân'da yer alan Cin suresi 6. âyette de müşrik Arapların cinlere sığındığından bahsedilir.⁹⁴ Cahiliye dönemi müşrikleri bir yolculuğa çıkıp bir vadide konakladıklarında, bu vadînin sahibi bir cin olduğunu düşünerek ona sığınırldı.⁹⁵ Onlar, bu durumu, hasımı olan kavmin kendilerine saldırmasından emin olmak için nüfuzlu bir adamın himayesine sığınmaya benzetiyorlardı.⁹⁶

1. 7. Nübüvvet

Cahiliye müşrik Arapları kitap ve peygamber fikrine yabancı değillerdi. Onlar: *"Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz"...*⁹⁷ âyeti, *"Allah Yahudi ve Hristiyanları kahretsin. Nasıl da nebilerini yalanladılar. Allah' a yemin ederiz ki, eğer bize bir nezir ve bir kitab gelirse, kuşkusuz onlardan daha çok hidayette olurduk"* şeklinde

⁹¹ Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 40.

⁹² Saffat, 158.

⁹³ M. Süreyya Şahin, Cin mad., **DİA**, c. 8, 1993, s. 8.

⁹⁴ Cin, 6.

⁹⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, **Hadislerle Kur'ân-ı kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, c. 14, 1983, s. 8129.

⁹⁶ İbn Kesîr, **a.g.e.**, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, c. 14, s. 8129.

⁹⁷ En'âm, 156.

serzenişte bulunan Mekke müşrikleri hakkında indirilmiştir.⁹⁸ Biz bu ifadelerden müşrik toplumun kitap ve peygamber gibi dînî kavramlara müspet manalar yüklediklerini söyleyebiliriz. Ehli kitabın tutumunu dahi hakiki dindarlığa yakışmayan tavırlarla inkârcılığa düştükleri noktasında eleştirip, onların dînî lakaytlık sayılabilecek tutumlarının içinden peygamber çıkan bir topluluğa yakışmayacağını ifade etmelerini onların dînî meselelerde, özellikle kitap ve peygamber konusunda bilgi sahibi ve duyarlı olmalarıyla açıklayabiliriz.

Kur’ân’ın “Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahiplerine sorun.”⁹⁹ âyetine de telmihle müşrikler Hz. Muhammed’e hitaben: “Biz senin söylediklerini ehl-i kitaba da sorduk, ancak söylediklerini doğrulayan kimse göremedik” dediler. Bunun üzerine Allah:

“De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur’ân bana hem sizi he de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. Yoksa siz Allah’la beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz? De ki: Ben şahitlik etmem. De ki: o ancak tek bir Allah’tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım.”¹⁰⁰

âyetini indirdi.¹⁰¹ Burada müşrik cahiliye Araplarının peygamber ve peygamberlik hakkında bilgi sahibi olduklarını ve peygamberliği kabul ettiklerini görüyoruz. Onların bu konuda kabul etmedikleri şey Hz. Muhammed’in peygamberliği idi.

Mekkeli müşrik Araplar dinlerinden, hak yol üzere olduklarından o kadar eminlerdi ki Hz. Muhammed’i ve onun dinine tabi olan mü’minleri “aldanmışlar” olarak nitelendiriyorlardı. Öyle ya kendileri doğru yolda olduklarına göre yoldan sapan Hz. Muhammed ve onun dindaşları olmalıydı. Bu tutumları Kur’ân’da şöyle ifade edilir: “Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler: “Bunları dinleri aldatmış” diyorlardı. Halbuki kim Allah’a tevekkül ederse hiç şüphesiz Allah

⁹⁸ Mukâtil, a.g.e., c. 1, s. 596-597.

⁹⁹ Enbiya, 7.

¹⁰⁰ En’âm, 19.

¹⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., c. 1, s. 534.

mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."¹⁰² bu âyetin tefsirinde Mukâtil, Ubey b. Şerik'le, Ebu Cehil'in aralarında geçen bir diyalogu aktarır. Konuşma şöyledir: Ubey: "Ey Ebu'l-Hakem! Muhammed yalancı mı?" Ebu Cehil: "Vallahi Muhammed insanlara yalan söylemez, Allah'a nasıl yalan söz isnat etsin? Sikaye, hicabe, meşveret, velayet görevleri ve üstüne üstlük bir de nübüvvet 'Abdi Menafogulları'nda olduğu için biz karşı çıktık."¹⁰³ Bedir savaşının hemen öncesinde böyle bir diyalogun yaşanmasına rağmen Ebu Cehil'in şu duayı yapması onun içinde bulunduğu şüphe ve çelişkili ruh halini göstermesi açısından önemlidir: "Ey Allah'ım, o (Muhammed) akrabalık bağını kopardı ve bilmediğimiz şeyleri bize getirdi. Sabahleyin onu helak et!" Ebu Cehil'in bu sözleri üzerine Allah ona cevap olarak: "Siz (Ey Putperestler) eğer zafer peşindeyseniz kazandığınız zaferi gördünüz!"¹⁰⁴ âyetini indirdi.¹⁰⁵ Aslında Enfal suresi 49. âyette Mekke müşriklerinin mü'minlere hitaben söyledikleri "bunları dinleri aldatmış" sözü tam da kendilerinin içinde bulunduğu durumu özetliyordu. Çünkü onlar mevcut dinlerini doğru ve makbul kabul ediyorlardı. Üstelik bu tutumları Bedir yenilgisine rağmen devam etti.

Mekke ve çevresinde peygamber bekleyen ve beklenen peygamberin özelliklerinin bilgisine sahip olanlar bulunmakla birlikte bunun toplum tarafından hatırı sayılır bir grubun beklentisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü peygamber beklentisi içerisinde olan toplumlar Yahudi ve Hristiyan toplumuydu ki onlar da Mekke ve civarında çoğunluk değil azınlıktı. Ehl-i kitapla bilgi alış-verişinde bulunan bazı Mekkeli müşrikler (ki bu bilgi akışı daha çok bu ehl-i kitaptan müşriklere şeklinde tek taraflı gerçekleşiyordu) ve şirk dininden yüz çeviren, İbrahim'in dinini arayan hanifler için böyle bir beklentiden bahsedebiliriz. Mekke müşrik toplumunda bir gündem oluşturmayan ve onları böyle bir beklentiye girmeye

¹⁰² Enfal, 49.

¹⁰³ Mukâtil, **a.g.e.**, c. 2, s. 110.

¹⁰⁴ Enfal, 19.

¹⁰⁵ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, **Hadislerle Kuran-ı kerim Tefsiri**, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, 1983, c. 7, s. 3268.

sevk etmeyen bu bilgiler Mekke'ye yolu düşen bazı şair arraflarla Yahudi ve Hristiyan din adamları tarafından dillendiriliyordu.¹⁰⁶

Mekke müşrikleri peygamberliği reddetmemekle birlikte Hz. Muhammed'le onun peygamberliği konusunda tartışmaktan da geri durmamıştır. Çünkü onlar peygamberliğe değil Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkıyorlardı. Hz. Muhammed'in peygamberliği onların beklentileri doğrultusunda gerçekleşmeyen bir peygamberlikti. Bununla birlikte Mekke müşrik nüfusunun tamamının Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkmadığı açıktır. Hz. Muhammed'in davetine evveleminde iman edenler olduğu gibi onun peygamberliğini ilanından itibaren Hz. Peygamber'e şiddetle karşı çıkan ve bu tavrını ölene kadar sürdüren inkarcı müşrikler de vardı. Buna ek olarak Kuran'da ifade edilmeyen ancak siyer kaynaklarından öğrendiğimiz hatırı sayılır bir çoğunluk da vardı ki Hz. Muhammed'in güvenilir oluşunu da dikkate alarak onun davetini sempatiyle karşılamış, ona karşı çetin bir mücadeleye girmemiş, durumu anlayanaya çalışmış ve iman etmeyi sürece bırakmışlardır. Bildiğimiz gibi Mekke müşriklerinden oluşan bu çoğunluk zamala Hz. Peygamber'in safına katılmış ve sahabe neslinin temelini oluşturmuştur.¹⁰⁷

1.8. Ahiret

Kur'an'ın müşrik Arapların inançları ile ilgili üzerinde durduğu temel konulardan biri de onların ahiret hayatı hakkındaki görüşleridir. Şunu peşinen belirtelim ki Kur'an'ın muhatap kabul edip cevap verdiği müşrikler ahireti inkâr ediyorlardı.¹⁰⁸ Kur'an'da müşriklerin ahirete inandıklarını ifade eden açık bir âyet olmamakla birlikte, bunun bütün müşrik Araplar için böyle olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Ahirete iman konusunda müşriklerin farklı anlayışlara sahip olduğu –ya da en azından bir kısmının ahirete inandığı- görüşünün dayanak noktası

¹⁰⁶ Bkz. Yunus Akyürek, “Siyer ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunun Bir Peygamber Beklentisi Var Mıydı?” **İslami İlimler Dergisi**, C. 13, S. 2, Güz 2018, s. 339-358.

¹⁰⁷ Bkz. Şevket Kotan, “Kur'an'da İslam Öncesi Arap Toplumunda Nübüvvet”, **Yayımlanmamış Sempozyum Bildirisi**, s. 1-27.

¹⁰⁸ Konu ile ilgili âyetler için bkz. En'am, 29; Hud, 7; Nahl, 38; İsra, 49-50-51; Meryem, 66; Muminun, 82; Neml, 66-67; Rum, 7-8; Secde, 10-11; Sebe, 7; Yâsîn, 77-78; Saffat, 15, 16, 17; Fussilet, 50; Casiye, 24; Ahkaf, 17; Kıyame, 3.

Kur'ân'da yer alan “müşriklerin dînî bir parçalanmışlık içinde olduklarını”¹⁰⁹ ifade eden âyetlerdir. Buradan hareketle tüm cahiliye Araplarının üzerinde ittifak ettiği bir dînî anlayış ve inanışa sahip olmadıkları¹¹⁰ dolayısıyla içlerinde ahireti inkar edenler olduğu gibi iman edenlerin de bulunduğu görüşü ileri sürülmüştür.

Kur'ân'da öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerle ilgili âyetlerde dile getirilen anlayışın tüm Mekkelilerin değil, güç, iktidar ve servet sahibi lider kadronun ilahi mesaja karşı geliştirdikleri bir argüman olduğu da söylenmiştir. Belki de onların karşı çıktığı salt bir teolojik inanç değil, fonksiyonel olan ve onların dünya hayatına da müdahale eden bir ahiret anlayışıydı.¹¹¹ Ancak müşrik Arapların ahirete inanıp inanmadığı yahut inananların mı yoksa inanmayanların mı çoğunlukta olduğu konusu bu tezin sınırlarını aşmaktadır. Konumuz itibariyle biz burada Kur'ân'ın dikkate aldığı ve cevap verdiği “ahireti inkâr eden müşrikleri” ve onların İslam'a karşı çıkma gerekçelerini inceleyeceğiz.¹¹²

Kur'ân, muhatap aldığı bir kısım müşrikler hayatı ancak dünya hayatından ibaret görüyor,¹¹³ yeniden diriliş fikrini yeminle inkâr ediyor,¹¹⁴ un ufak olmuş kemiklerin tekrar hayat bulacağı fikrini akıl dışı ilan ediyor,¹¹⁵ içine düştükleri şüphe bataklığından dolayı ahiretten yana kör davranıyorlardı.¹¹⁶ Onlar ahiret konusunda gafil davranıyor¹¹⁷ öldükten sonra yeniden diriltileceklerini söyleyenleri şaşkınlıkla karşılıyor,¹¹⁸ kıyametin kopacağını sanmıyor,¹¹⁹ yeniden diriliş fikrini eskilerin

¹⁰⁹ İlgili âyetler için bkz. Sad, 1; En'âm, 159; Nahl, 64; Rum, 32; Muminun, 53.

¹¹⁰ Şevket Kotan, “Kuran'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı”, **Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, M. Mahfuz Söylemez (Ed.), Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 54.

¹¹¹ Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açından Kuran ve Şefaât**, İstanbul, Pınar Yay., 2. Baskı, 2009, s. 80.

¹¹² Konuyla ilgili lehte ve aleyhte iddialarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mahfuz Söylemez (Ed.), **Kuran'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, Ankara, Ankara Okulu Yay., Birinci baskı, 2016, Necmettin Irmak, “Kur'ân'da Cahiliye Dönemi Müşrik Arapların Ahiret İnancına Tepkileri”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010.

¹¹³ En'am, 29; Casiye, 24.

¹¹⁴ Nahl, 38.

¹¹⁵ İsra, 49; Muminun, 82; Yâsin, 78; Sâffât, 16; Kıyame, 3.

¹¹⁶ Neml, 66.

¹¹⁷ Rum, 7.

¹¹⁸ Sebe:7.

¹¹⁹ Fussilet, 50.

masalı olarak addediyor,¹²⁰ bu ve benzeri sebeplerle İslam'ın en temel üç öğretilerinden biri olan ahireti inkâr ediyorlardı

Müşrik Arapların, ya da en azından Kur'ân'ın muhatap aldığı müşrik Arapların ahiret konusunda bazen şüphecî, bazen ihtimalli, bazen de inkârcî¹²¹ tutumlarını dikkate aldığımızda şöyle bir soru akla geliyor: Peki ahirete inanmayan müşrikler, yaptıkları ibadet ve dînî ritüellerin, duaların ve iyiliklerin karşılığını alacakları bir ahireti reddediyorlarsa tüm bu yaptıkları havada kalmıyor muydu? Bu soruya şöyle bir cevap verilebilir: Tüm bunları dünyevi maslahatlar için yapıyorlardı. Örneğin deve, koyun, düşmana karşı zafer, mal-mülk artışı talebi, hastalık ve türlü şerlerden kurtulmak gibi dünyevi beklentileri vardı. Eğer kulluk görevini doğru-düzgün yapmazlarsa yine bunun kendilerine; bela ve musibet ve dünyevi sıkıntı olarak geri döneceğine inanıyorlardı.¹²² Beklentileri karşılanmaz ve dünyevi kayıplara uğrarlarsa da bu durumda tam bir karamsarlığa düşerlerdi.¹²³

1. 9. Kader

Hiz. Muhammed'in davetine muhalefet eden müşrikler gerekçe olarak zaman zaman kader inancını da öne sürmüşlerdir. Onlar kendilerinin ve atalarının içinde bulunduğu şirk inancına sahip olmalarını "Allah'ın takdiri" olarak telakki ediyorlardı. Kur'ân'da müşriklerin bu algıları şöyle dile getirilir:

*"Müşrikler dediler ki: "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık." Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir."*¹²⁴

¹²⁰ Ahkaf, 17.

¹²¹ Bkz. Neml, 66-68.

¹²² Cevad Ali, **Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam**, c. 6, s. 128, Cahiliye Araplarının ahiret inancı hakkındaki makaleler için bkz. M. Mahfuz Söylemez, (Ed.), **Kur'ân'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, Ankara, Ankara Okulu Yay., Birinci baskı, 2016.

¹²³ Fussilet, 49.

¹²⁴ Nahl, 35.

Onlar kendi yaptıklarının Allah'ın dilemesinin bir sonucu olduğunu iddia ediyorlar, eğer yaptıkları yanlışsa bunun sorumlusunun da Allah olduğunu îmâ ediyorlardı. Çünkü onlara göre Allah şirkten razı olmasaydı kendilerinin ve atalarının ona ortak koşmasına müsaade etmezdi. Hatta onlardan bazıları yaptıklarının şirk olmadığını dâhi düşünüyorlardı. Kur'ân, kıyamet sahnelerinden birinde müşrik cahiliye Arabının şu ifadelerine yer verir: "...Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık."¹²⁵ buradan anlıyoruz ki cahiliye Arapları putları şefaatchi görüp kutsal sayma, onlara ibadet etme (daha doğru ifadeyle onlar aracılığıyla Allah'a ibadet etme) davranışlarının şirk olmayacağı kanaatindeydiler. Zira onlar putlara tapma şeklindeki ibadetlerini "...sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"¹²⁶ ifadelerinde görüldüğü gibi Allah'a yaklaşma gerekçesiyle yaptıklarını söylüyorlardı.¹²⁷

Müşriklerden bazıları Hz. Muhammed'in davetinin Allah'ın dilemesini değiştiremeyecek anlamsız bir çağrı olarak gördüklerini ima etme adına böyle bir algıya sığındılar. Adeta şöyle bir mantıkla hareket ediyorlardı: Allah bizim iman etmemizi dileseydi peygamber gelsin ya da gelmesin biz yine iman ederdik. Yine aynı şekilde eğer Allah bizim küfrümüzü dilemişse bu durumda da peygamberin gelmesi bizim için bir anlam ifade etmezdi. Her şey Allah'tan olduğuna göre peygamber gönderilmesinin de bir hikmeti yoktur. Bu durumda peygamberliğe de ihtiyaç yoktur.¹²⁸

Müşriklerin Allah hakkındaki bu zannının doğru olmadığı ilgili âyetlerin akabinde şöyle dile getiriliyor: "...Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz."¹²⁹ konu ile ilgili olan bir diğer âyette müşriklerin bu iddiaları şöyle cevaplanır:

¹²⁵ En'âm, 23.

¹²⁶ Zümer, 3.

¹²⁷ Bkz. Enfal, 32.

¹²⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Beyrut, Dâru İhyâ et-Türâs el-Arabî yay, t.y., c. 7, s. 203-204.

¹²⁹ En'âm, 148.

“Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir.”Andolsun ki biz her ümmete, "Allah’a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dîni yalanlayanların âkıbetinin ne olduğunu görün. Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz.”¹³⁰

Bu âyetlerde müşriklerin Allah ve peygamberlik hakkındaki düşüncelerinin temelsizliği dile getiriliyor. Çünkü onlar bu iddialarını zan dışında hiçbir delile dayandırmıyorlardı. Allah’ın iradesinin onlara ve onlardan öncekilere peygamber göndermek şeklinde gerçekleştiği ifade ediliyor. Peygamberlerin görevinin de ancak ve ancak Allah’a imana çağırıp şirki terke davetten ibaret olduğu anlatılıyor. Yani durum müşriklerin sandığının tam aksine gerçekleşmiş ve Allah’ın dileğinin onların inkârı değil imanı olduğu ortaya çıkmıştır. Peygamberler insanları tevhide imana çağırılmış ve bu tercihte insanlar özgür bırakılmıştır. Dileyen iman eder, dileyen inkâr, çünkü Allah bu konuda onlara tercih hürriyeti vermiştir.¹³¹ Ancak Allah kullarının inkâr etmesine rıza göstermez.¹³² Bununla birlikte onların zorla iman etmesi de sünnetullahı aykırıdır. O halde peygamberin de bu konuda insanları zorla iman ettirme gibi bir görevi yoktur.¹³³ Çünkü Allah’ın iradesi insanların tamamının iman etmesi noktasında tecelli etseydi, yani Allah insanları cibrî olarak iman ettirmek isteseydi zaten bunu yapardı. Böyle yapmadığına, insanların imanı ve inkârı hususunda cebri değil iradeyi öncelediğine göre müşriklerin söz konusu iddialarının bâtil olduğu açığa çıkmış olur.

Müşriklerden bir grup, Allah’ın peygamber göndermesinin kendilerini imana getirmeye yetmediği düşüncesinden hareketle peygamberlik müessesesinin anlamsız olduğunu iddia etmiştir. Bu anlayış kadir-i mutlak, dilediğini yapan/yapabilen¹³⁴, yaptıklarından sorgulanamayan¹³⁵ bir Allah açısından son derece yanlış bir anlayıştır.

¹³⁰ Nahl, 35-37.

¹³¹ Kehf, 29.

¹³² Zümer, 7.

¹³³ Yunus, 99.

¹³⁴ Hud, 107; Hac, 14, 18.

¹³⁵ Enbiya, 23.

Söz konusu özellikleri taşımayan bir varlık da ilah olamayacağına göre bu düşüncedeki müşrikler bu iddialarında çelişkiye düşmüşlerdir.

1. 10. Şefa

Mekke müşrik Arapları bir diğer inanç unsuru olarak da şefa inancını benimsemişlerdi. Allah'tan başka taptıkları putlara birer şefaçı gözüyle bakıyorlardı.¹³⁶ Bu şefaçıların, melek, cin, ruh veya put olması arasında bir fark yoktu. Allah'la kendileri arasında aracı veya şefaçı olarak gördükleri bu yarı tanrı – ki bunun; insan, melek, cin, veya herhangi bir cisim olması arasında bir fark yoktu- hürmet gösterilen bir tapınma nesnesi olarak onların inanç dünyalarında üstün bir yere sahipti.¹³⁷

Mekke müşriklerinin sahip olduğu şefa algısı Kur'an'da onların ağzından şöyle haber veriliyor: *Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar.*¹³⁸ Böylelikle onlar Allah'ın altında yarı tanrılar ediniyor ve onları Allah'la aralarında şefaçiler addediyorlardı.¹³⁹ Ancak ahirete iman etmeyen müşrikler acaba şefaatın dünyada mı, ahirette mi olacağına inanıyorlardı? Bu mesele tartışma konusu olmuştur.¹⁴⁰

Kur'an'da Mekke müşriklerinin şefa beklediği putlarla ilişkili olarak ifade ettikleri: *"sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"*¹⁴¹ cümlesi, onların yüksek mevkide bulunan, adeta tanrıların tanrısı olan Allah'a aracısız ulaşamayacakları düşüncesinin bir neticesidir.¹⁴² Burada müşrik Araplar açısından şefa düşüncesi bir aracılık müessesesinin inanç boyutunu oluşturan temel argümandı. Şirk dininin dayandığı bu inanç umdesi, onların ibadetlerine de yansımış Allah dışında kendisine ibadet ettikleri putlara bir aracılık görevi yüklemişlerdi.

¹³⁶ Yunus, 18.

¹³⁷ Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 40.

¹³⁸ Yunus, 18.

¹³⁹ Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açından Kuran ve Şefa**, s. 83.

¹⁴⁰ Yaşar Düzenli, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁴¹ Zümer, 3.

¹⁴² Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 37.

Mekke müşriklerinin gerçekleşmesini umdukları şefaatin dünya hayatında olacağına inandıkları düşünülürse bu şefaatten beklentilerinin işlerinin yolunda gitmesi, ticaretlerinin iyi kazanç sağlaması ve çeşitli sıkıntı, musibet ve hastalıklardan kurtulmak gibi dünyevi faydalar olduğu düşünülebilir. Zira Kur’ân’da müşriklerin Allah’la ilişkilerini ifade eden âyetlerde bunun dünyevî bir çıkar ilişkisine dayandığını görürüz. Bu konuyla ilgili tipik bir müşrik portresi çizen şu âyetler aydınlatıcı bilgiler içermektedir: *“İnsana gelince, rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, "Rabbim bana ikram etti" der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığına ise "Rabbim beni önemsemedi" der (mutsuz olur).”*¹⁴³ Benzer bir anlatım şu âyetlerde de yer alır: *Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, "(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti" der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övmektir.*¹⁴⁴ Söz konusu âyetlerde beklentinin tamamen dünyevi olması, müşriklerin şfaat algısının da dünyada gerçekleşmesini umdukları bir menfaate karşılık geldiğini düşündürür.

1. 11. İbadetler

Mekke müşriklerinin dinleri hakkında yapılan çalışmalarda, onların belli inanç esasları ve ortak bir ibadet şeklinin, hac dışında sistemli bir ayinlerinin bulunmadığı belirtilir.¹⁴⁵ Hac ibadeti onlara Hz. İbrahim’den kalmış en temel ibadet formuydu. Yerleşim yerlerinin de Kâbe’nin etrafında olduğunu da dikkate alırsak bu ibadeti sahiplenip sürdürmelerinin sebebini kolayca anlarız. Kâbe’ye yakın olmak ve onun hizmetinde bulunmak müşrik Araplar açısından bir imtiyazdı. Hac ibadeti de bu siyasi ve ticari üstünlüğü sağlayan ve pekiştiren bir unsurdu.

Kâbe’nin hizmetinde bulunan Kureyş ve müttefikleri “Hums”, onun dışındaki diğer kabilelerse “Hille” olarak adlandırılıyordu. Bu durum onlara siyasi ve ekonomik bir imtiyaz sağlıyordu. Dînî inançlarındaki tavizsiz tutumları ve savaştaki sert karakterleri onları “Hums” nitelemesine layık kılıyordu. Mevcut ayrıcalıklı

¹⁴³ Fecr, 15-16.

¹⁴⁴ Hud, 9-10. Benzer âyetlerle ilgili olarak bkz. Fussilet, 50-51; İsra, 83; Fussilet, 19-21.

¹⁴⁵ Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, s. 63.

durumlarından dolayı onlar Ahmesilere has bazı kurallar koymaya ve bu kurallara uymaya kendilerini memur görüyorlardı. Öyle ki Ahmesiler ancak kendi içlerinden biriyle evlenebilirdi. Harem bölgesi dışında oturanlar oraya yiyecek getiremez Hums Araplarından almak zorunda kalırlardı. Hatta dışarıdan Hac ibadeti için gelenler kendi kıyafetleri ile haccedemez, ancak Ahmesiler'den aldıkları kıyafetlerle veya çıplak olarak haccedebilirlerdi. Nihayet bu durum Mekke'ye ekonomik kazanç sağlamış, oradaki ticari hayatı renklendirmiştir.¹⁴⁶ Hums anlayışının dînî içeriğine ek olarak ekonomik bir kavram olduğu da ifade edilmiştir.¹⁴⁷ Ancak Ahmesilik'in yalnızca ekonomik bir kavram olduğunu düşünmenin yanlış olacağı belirtilmiştir. Çünkü Ahmesilik'te ticaret dinsel bir ritüele dönüşmüştür.¹⁴⁸

Mekke tarihi açısından milat kabul edilen “fil hadisesi” müşrik Arapların din algılarını da ciddi anlamda etkilemiş, “*Allah'ın Mekkelilerin lehine tarihe müdahalesi olarak algılanmıştır*”. Mekke ve Kabe'nin değerine değer katan bu olay Kabe'yle birlikte onun hizmetinde bulunan ve onun kutsiyetini muhafaza eden Mekke müşrik Araplarının sahip olduğu dînî konumu da güçlendirmişti. Hatta onları diğer Araplar tarafından dînî anlamda sözü dinlenir bir topluluğa dönüştürmüştü. Bu anlayışın izlerini Mekkelilerin kendilerini Allah'ın halis kulları olarak ifade edilen “Ahmesî”, diğer Arapları ise “hill ehli” olarak isimlendirmelerinde görebiliriz. Kendilerini Allah'ın dîninin yeryüzündeki icracıları kabul eden ve bu anlayışı diğer Araplara da kabul ettiren Hums Arapları, kendilerini Hz. İbrahim'in dininin sürdürücüleri olarak görüyorlardı. Bu anlayış onların dinin inanç ve ibadet alanlarında tasarrufta bulunmalarına hak sahibi oldukları vehmini kendilerinde uyandırdı. Böylece onlar birçok bidatı Hz. İbrahim'in dinine dahil ettiler.¹⁴⁹

Bu bidatlardan biri de müşrik Arapların Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleridir. Bu hususa Araf suresi 28. âyette işarette bulunulur: “*Çirkin bir iş işledikleri vakit, “Biz*

¹⁴⁶ Recep Uslu, Hums mad., **DİA**, c. 18, 1998, s. 364.

¹⁴⁷ Ünal Kılıç, “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 8, 2004, Sivas, s. 75-91.

¹⁴⁸ Şevket Kotan, “Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesîlik”, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, İstanbul, Kültür Sanat Basımevi, 2011, s. 183-184.

¹⁴⁹ M. Mahfuz Söylemez, “Fil Hadisesinin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme – Ahmesîlik ve Haniflik–”, **Kuran'daki Hanifler ve Nasara Üzerine Araştırmalar**, Ed. Fuat Aydın, Ankara, Eski Yeni yay., 2016, s. 364-368.

*atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti” derler.”*¹⁵⁰ cümlesinde ifade edilen فَاحِشَةً kelimesi tefsirlerde müşrik Arapların Kâbe’yi çıplak tavaf adetine yorulmuştur.¹⁵¹ Bu uygulama müşrik Ahmesilerin Hz. İbrahim’in dinine ekledikleri bir bidat olarak karşımıza çıkıyor.

Hums Araplarının kendilerine has bazı yasaklar koyduğundan bahsetmiştik. Bunlar; İhramlıyken süt ve süt ürünlerinden uzak durmak, avlanmamak, yine ihramlıyken saç ve tırnak kesmemek, koku sürünmemek, kadınlara yaklaşmamak gibi kurallardı. Bununla birlikte evlerine ihramlıyken kapıdan girmezlerdi. Ahmesîler kendilerini öteki Arap kabilelerinden üstün görüyor, onlarla kendilerini bir tutmuyorlardı. Bundan dolayı diğer Arap kabilelerinin Arafat ve Mina’ya gitmesine rağmen onlar gitmez, güneş ufka yaklaşınca kadar Nemîre’de kalır sonra Müzdelife’ye geçerlerdi. Bunu yapmalarının sebebi harem sınırları dışına çıkmama gayretleriydi.¹⁵² Tüm bunlar müşrik Arapların Hac ibadetine verdikleri önemi göstermekle birlikte, işin dînî/kutsal boyutunun dışında, siyasi ve ekonomik sebeplerle farklı bir çehreye büründüğünü de göstermesi açısından önemlidir.

Müşrik cahiliye Araplarının Hac ibadeti dışında sistematik bir ibadetlerinin olmadığını söylemiştik. Ancak bazı kaynaklarda “Arûbe” günü olarak ifade edilen ve sonradan “Cum’a” adını alan haftalık bir ibadetten bahsedilir. Kâ’b b. Lüeyy b. Gâlib’in Arapları bugün etrafında toplayıp onlara hutbe okuduğu, iyilik ve hayır işlemlerini tavsiye ettiği aktarılır.¹⁵³ Bu durum bize Hz. İbrahim’den kalan Cuma ibadetinin Kusay b. Kilâb öncesine kadar var olduğunu, ancak daha sonra Hz. İbrahim’in dininden kalan diğer uygulamalar gibi terkedildiğini göstermektedir.¹⁵⁴ Bunun dışında onların gündelik hayatlarında yerine getirdikleri ibâdî ritüeller putlara kurban kesmek, onlara tazimde bulunmak şeklinde gerçekleşiyordu. Onlar putlarının etrafını tavaf eder, yolculuğa çıkacakken son iş olarak putlara el sürer, yolculuktan dönünce de ilk iş olarak putları selamlarlardı. Yolculuk sırasında beğendikleri bir taşı

¹⁵⁰ Araf, 28.

¹⁵¹ Bkz. Taberi, c. 5, s. 196-197.

¹⁵² Recep Uslu, **DİA**, Hums mad., c. 18, s. 364.

¹⁵³ Ebu’l-Hasan el-Maverdî, **el-Ahkamu’s-Sultâniyye**, Terc. Dr. Ali Şafak, Bedir yay., İstanbul, 1976, s. 182-183.

¹⁵⁴ Ali Osman Ateş, **İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri**, İstanbul, Beyan yay., 1996, s. 63-64.

diker ve tapınağı tavaf eder gibi o taşın etrafında dönerlerdi. Bununla birlikte Kâbe hepsinden üstündü, Hac ve Umre ziyaretini ona yaparlardı.¹⁵⁵

Kur’ân, Mekkeli müşriklerin Kâbe sebebiyle sahip oldukları imtiyazlara telmihte bulunmaktadır. Kureyş suresi bölge müşriklerinin (Kureyş kabilesinin) yazın ve kışın düzenledikleri ticari seyahatlerinde Kâbe ehli olmalarından dolayı güvenlik endişesi yaşamadan ticaretlerini emin bir şekilde gerçekleştirme nimetinden bahseder.¹⁵⁶ Taberi, Kureyş suresinin tefsirinde İbn Abbas’tan nakille; Allah harem bölgesinde yaşayanları Hz. İbrahim’in “*Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.*”¹⁵⁷ duası sebebiyle korkudan emin kılmıştır, rivayetini aktarır. Ayrıca Araplar birbirini yağmalarken Kureyşliler’e bir şey yapmazlar, onlara dokunulacak olursa “bu harem bölgesindendir” derlerdi. Böylece harem hürmetine o kişinin canı ve malı bağışlanırdı.¹⁵⁸

¹⁵⁵ İbn Kelbi, **Kitabu’l-Asnam**, s. 21-22.

¹⁵⁶ Kureyş, 1-4.

¹⁵⁷ İbrahim, 35.

¹⁵⁸ Taberi, **Camiu’l-Beyan**, c. 15, s. 394.

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in davetini ilk zamanlarda ciddiye almayan Mekke müşrikleri, müslümanların sayısının gün geçtikçe artmasıyla durumun kendileri açısından endişe verici boyutlara ulaştığı kanaatine vardılar. Onlardan kimi Hız. Peygamber'le olan tartışmasında fiziksel müdahaleye varan tepkiler gösterirken, kimi de sert polemiklere giriyordu. Onlardan bir grup Hız. Peygamber'in bu daveti karşısında sükûnetini korurken kimi de şiddete meylediyordu. Bu tavırlar Hız. Peygamber'in davet sürecine paralel olarak zaman zaman sert, zaman zaman da uzlaşmacı bir hal alıyordu. Ancak Hız. Peygamber kendisine vahyedilen İslam mesajından en küçük bir tavize dahi yanaşmıyor, emrolunduğu şeyi yapmaktan geri durmuyordu. Mekke ve çevresinin dînî ve siyasi gücünü elinde bulunduran Mekke ileri gelenleri (eşraf), Hız. Peygamber'in bu tutumunun kabul edilemez olduğu kanaatine vardıklarında ise ona karşı ortaya koydukları din mücadelesini dayatma ve yıldırma politikalarıyla sürdürdüler ve uğrunda ölmeyi ve öldürmeyi dahi göze aldılar.

MÜŞRİK ARAPLARIN HIZ. PEYGAMBER'E YÖNELTİKLERİ İTİRAZLAR

Müşriklerin İslam davetine karşı tutumlarını aşamalar halinde şöyle sıralayabiliriz: Alaya almak-önemsemek, önü alınmazsa tehlikeli sonuçlar doğuracak bir hareket olarak görüp baskı ve yıldırma politikalarıyla durdurmaya çalışmak ve son olarak ciddi bir tehlike addedip Hız. Peygamber'i ve müslümanları; işkence, öldürme, sürgün ve hapis gibi tedbirlerle imha etmek.

Bu bölümde müşriklerin Hız. Muhammed'e ve onun İslam davetine karşı takındıkları tavrı onun şahsına, davet metoduna ve Kur'ân'a dönük itirazlar başlıkları altında incelenmiştir. Buna ek olarak farklı kültür ve inançlar yardımıyla İslam'a muhalefet, itirazları dillendirme yöntemleri: tartışma, göz dağı verme, baskı ve zulüm, İslam davetini inkârın başlıca nedenleri başlıkları altında müşriklerin tutumu incelenmiştir.

1. 1. Hz. Peygamber'in Şahsına Yönelik İtirazlar

1. 1. 1. Hz. Peygamber'in Şair Kâhin ve Mecnun Olmakla İtham Edilmesi

Müşrikler, Hz. Muhammed'in akıl sağlığının yerinde olmadığı, onun mecnun olduğunu ifade ediyorlardı. “Mecnun” kelimesinin anlamına geçmeden bu ifadenin Kur’ân’da geçtiği yerlere kısaca göz atalım. Kur’ân’da “mecnun” kelimesi on bir yerde geçiyor. Bunlar iki yerde Hz. Musa hakkında, bir yerde Hz. Nuh hakkında bir yerde de tüm peygamberlere inkârcılar tarafından yöneltilen bir itham olarak yer alıyor. Dört yerde Hz. Muhammed, müşrikler tarafından bu sıfatla nitelenirken, üç yerde de bu nitelemenin gerçeği yansıtmadığı anlamında “sen mecnun değilsin ey Muhammed” şeklinde olmak üzere on bir yerde geçiyor.¹⁵⁹

Müşrik Arapların Hz. Muhammed'i “cünûn” ile tavsif etme sebeplerini incelediğimizde bunun vahiy olgusunu yanlış anladıklarından kaynaklandığını görürüz. Aslında onlar gayb âleminde haber verme olayına yabancı değildiler. Ancak bu işin mahiyeti hakkında Kur’ân’ın ifade ettiği vahiy olgusundan çok daha farklı bir inanca sahiptiler. Müşriklerin vahiy hakkındaki anlayışlarına geçmeden önce Kur’ân’da bu kavramın nasıl kullanıldığına bir bakalım. Kur’ân’a göre peygamber olmak demek, Allah’tan vahiy almak demektir.¹⁶⁰ Allah’ın kuluyla konuşması “perde arkasından veya elçi vasıtasıyla”¹⁶¹ vb. şekillerde gerçekleşir. Allah’ın vahiy yoluyla konuştuğu peygamberler de ancak ve ancak birer insandır.¹⁶² Vahiy bir bilgi kaynağıdır.¹⁶³ İşaret dili ile bir şeyler anlatmak¹⁶⁴ -ki bu anlamıyla Hz. Zekeriya’nın susma orucu tuttuğu sırada kavmine nasihatte bulunduğu anlatılırken “*evha*” ifadesi kullanılmıştır- anlamında da kullanılır. Allah’ın birçok peygambere hitabında vahiy kelimesinin kullanıldığını görüyoruz.¹⁶⁵ Allah’la peygamberler arasındaki iletişim şeklinin özel ismi olan “*vahy*” kelimesinin bunun

¹⁵⁹ Bkz. Muhammed Fuad Abdu'l-Baki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kurani'l-Kerim*, s. 220-221.

¹⁶⁰ Bkz. Nahl, 43.

¹⁶¹ Şura, 51.

¹⁶² Bkz. Yunus, 2; Nahl, 43; Kehf, 110; Fussilet, 6.

¹⁶³ Bkz. Hud, 49.

¹⁶⁴ Bkz. Meryem, 11.

¹⁶⁵ Bkz. Nisa, 163.

dışında peygamber olmayan kimselere de bir şeyleri emretmek manasında kullanıldığı yerler de vardır.¹⁶⁶

Kur'ân'da vahiy kelimesinin kullanımlarını gördük. Bu kelime sözlükte; işaret, kitabet, mektup, ilham, gizli söz, başkasına aktarılan her şey, biriyle gizli konuşma ve ses anlamlarına gelir.¹⁶⁷ Bu ifadelerden ve Kur'ân'daki âyetlerden hareketle vahyin çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz: Vahyin elçi vasıtasıyla ve elçinin görülmesiyle aktarılması, vahiy getirenin görünmeden sesini işittirmesi, kalbe aktarılması, ilham, itaat ettirmek suretiyle vahiy, sadık rüya şeklinde gerçekleşen vahiy.¹⁶⁸ Burada vahiy kelimesinin Kur'ân'da iki şekilde kullanıldığına şahit oluyoruz. Birincisi teknik anlamda vahiy, yani Allah'ın peygamberlerine vahyetmesidir ki bu durumda taraflardan sadece biri insandır. İkinci durumda ise nadir bir kullanım da olsa hatip ve muhatabın ikisinin de insan olmasıdır.¹⁶⁹ Bu durumlarda vahiy ilhamın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır ki burada sözsüz bir aktarım söz konusudur. Bu ikinci anlamıyla vahiy yani ilham, taraflardan birinin Allah olmadığı konuşmalar için söz konusudur.¹⁷⁰

Vahiy kelimesinin içerdiği anlamları üç maddede özetlemek mümkündür. İlk olarak vahiy olgusu iki kişilik arasında gerçekleşen bir iletişimdir. İkinci olarak bu iletişim sözlü olmak zorunda değildir. Son olarak bu iletişim şeklinde bir gizlilik, esrarengizlik durumu söz konusudur.¹⁷¹

Şimdi gelelim Müşrik Arapların vahiy algısına ki onlar gaybdan haber verme ve başka boyuttaki bir varlıktan bilgi aktarma anlamında vahye yabancı değillerdi. Ancak onlar bu kelimenin Kur'ân'da büründüğü anlam şekline âşına değillerdi. Onlar doğaüstü bir varlıktan insana doğru gerçekleşen sözlü iletişimi kabul ediyorlardı. Ancak Hz.Muhammed'e vahyeden bu doğaüstü varlığın Allah olmadığı

¹⁶⁶ Örneğin Allah bal arısına da vahyetmiştir/emretmiştir. Bkz. Nahl, 68. Allah'ın meleklerle vahyettiği/emrettiği de ifade edilir. Yine Kuran'da Havarilere ve Hz. Musa'nın annesine de ilham edilen emirler için de "vahyettik" ifadesi kullanılmıştır. Bunun dışında şeytanın da dostlarına emrettiği işlerden bahsedilen âyette "şeytan ... vahyeder" ifadesi kullanılmıştır. İlgili âyetler için bkz. Maide, 111; En'âm, 121; Enfal, 12; Kasas, 7.

¹⁶⁷ El-Cevheri, **es-Sıhah**, s. 1233.

¹⁶⁸ Rağıb el-İsfahani, **Müfredat**, s. 1140-1141.

¹⁶⁹ Bkz. Meryem, 11.

¹⁷⁰ Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 244, 248.

¹⁷¹ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 238-240.

kanaatindeydiler. Çünkü onlar Hz. Muhammed'e peygamberliği yakıştıramıyorlardı. Bununla birlikte cahili müşrik Arapların zihin dünyasında vahiy olgusu bir çeşit cinlenme anlamına geliyordu. Çünkü onlara göre insanla bu doğaüstü iletişimi kuran varlık cindi. Bu durumda insan cin tarafından ele geçirilir ve cin onun ağzından coşkulu sözlerle konuşur ki kişi normal durumunda iken bu sözleri, şiirleri söyleyemez. Araplar buna yabancı değildi çünkü kâhin tam da böyle biriydi. Cin kâhini herhangi bir zamanda ele geçirir ve onun ağzından konuşurdu. Şair de bundan farklı değildi. Şair sıradan insanların kolay kolay ulaşamayacağı bilgilere ulaşan, gaydan cin vasıtasıyla bilgi edinen kişiydi. Bu herkese nasip olmayan ayrıcalıklı bir durumdu ve şair bununla övünür, hatta hasmına cevap yetiştiremediği zaman da bunu cininin gecikmesine bağlardı. Onlar için şiir ve şair adeta kutsal bir makama sahipti.¹⁷²

Kur'ân'da ifade edildiği şekliyle Hz. Muhammed müşrik Araplar açısından cinlerden haber alan bir şairden farksızdı. Çünkü putperest Araplar açısından Hz. Muhammed *"gökten inen (nuzûl) doğaüstü bir varlığın ona getirdiği 'görünmeyen'e (el-gayb) dair bilgiye sahip olduğunu iddia eden biriydi. Bu doğaüstü varlık, ister Tanrı ister Melek, isterse de Şeytan olsun, onların anlayışında bunlar arasında hiçbir asli fark yoktu; hepsi Cin idi."*¹⁷³ Onlar, cinler hakkında da Kur'ân'ın doğru bulmadığı bir anlayışa sahiptiler. Saffat suresi 158. âyette de ifade edildiği gibi *"Allah ile cinler arasında da nesep bağı kuruyorlar"*dı. Onlara göre vahyin sahibinin cinler olması gerekirdi ve bu da Hz. Muhammed'in bizzat Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olmayacağı anlamına geliyordu.

Konuya Kur'ân'ın perspektifinden bakacak olursak Hz. Muhammed'in şair olduğunu söyleyen müşrik Arapların *"ilk olarak her şeye güç yetiren Allah ile daha aşağı bir varlığı karıştırarak, daha sonra da bir peygamberi cin tarafından ele geçirilmiş bir şairle bir tutarak hataya düştüklerini görüyoruz."*¹⁷⁴ Oysa Kur'ân

¹⁷² Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 253-257.

¹⁷³ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 257-258.

¹⁷⁴ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 258.

vahyin kaynağının Allah olduğunu vurgular. Cinler Allah'ın mahluku olduğuna göre¹⁷⁵ onlardan ilahi bir misyonu olamaz. Olsa olsa onlar da Allah'a kul olurlar.¹⁷⁶

Kur'an'da üç yerde müşriklerin ağzından Hz. Muhammed'in şair olduğu dile getiriliyor,¹⁷⁷ bir yerde Kur'an'ın şiir olmadığı,¹⁷⁸ bir yerde de Hz. Muhammed'in şair olmadığı vurgulanıyor.¹⁷⁹

Hz. Muhammed'in kâhin olduğunu iddia etmelerine gelince “*kâhin (gaipten haber veren) de, Cinlerin ele geçirdiği, şeytani ilhamın etkisi altında doğadışı anlaşılmas sözler söyleyen biriydi.*”¹⁸⁰ Kur'an'da iki yerde geçen “kâhin” ifadesi iki yerde de Hz. Muhammed'in kâhin olduğu iddiasına cevaben, Kur'an'ın bir kâhin sözü olmadığı¹⁸¹ Hz. Muhammed'in de kâhin olmadığını¹⁸² ifade etmek amacıyla yer alıyor. Buradan anlıyoruz ki müşrik Arap muhataplar Hz. Muhammed'i kehanetle de itham etmiştir. Şair ile kâhin arasında kaynak bakımından ayniyet olsa da mahiyet bakımından bazı farklar bulunuyordu.¹⁸³

Kâhinlik cahiliye Arapları arasında kabul gören ve itibar edilen bir meslekti. Bu işi yapanlara kabile meseleleri danışılır, rüya yorumlatılır ve hatta kaybolan develer hakkında bile bilgisine başvurulurdu. Şairden farklı olarak onun söylemlerinde büyüleyici bir sec'i de bulunurdu. Sec'i şiirden farklı olarak “*tek kafiyeli, kısa ve manidar cümlelerin sıralanışından ibarettir.*”¹⁸⁴ Müşrik Araplar muhtemelen Kur'an'ın ilk inen âyetleriyle sec'i formunu birbirine çok yakın görmüş olacak ki Kur'an'ı da bu yönüyle bir kâhin sözüyle kıyaslama yoluna gittiler.

Cahiliye dönemi insanların, kâhinin sıradan insanların kolay ulaşamayacağı bilgilere sahip olduğu inancına paralel olarak Hz. Muhammed de bu bilgilere ulaşmış olmalıydı ve bu da ona peygamber olarak iman etmeleri için –müşrik cahiliye Arapları açısından- yeterli bir sebep değildi. Onlara göre kâhin nasıl gaybi bilgilere

¹⁷⁵ En'am, 100.

¹⁷⁶ Bkz. Zariyat, 56.

¹⁷⁷ Bkz. Enbiya, 5; Saffat, 36; Tur, 30.

¹⁷⁸ Bkz. Yâsîn, 69.

¹⁷⁹ Bkz. Hakka, 41.

¹⁸⁰ Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 59.

¹⁸¹ Hakka, 42.

¹⁸² Tur, 29.

¹⁸³ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 259.

¹⁸⁴ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 260.

sahipse Muhammed’ de sahip olabilirdi. Çünkü kaynak itibariyle ikisi de gayb âleminden haber alan kimselerdi. Böyle düşündüklerinden olacak ki nübüvvetin son yıllarında dahi Hz. Muhammed’e “kendi babasının kim olduğunu ya da kayıp develerinin nerede olduğunu” soranlar olmuştur.¹⁸⁵ Bu sorular üzerine Maide suresi 101. âyet nazil olmuştur. Bu âyette müminler “açıklandığında hoşlarına gitmeyecek olan şeyleri sormamaları”¹⁸⁶ tavsiye edilmiştir. Zikredilen sorulardan ve onlara cevaben inen âyetten anlıyoruz ki Kur’ân bu soruları cevaplamak için değil, hidayet ve rahmet kaynağı¹⁸⁷ olarak indirilmiş bir kitaptır. Dolayısıyla peygamber de bir kâhin değildir¹⁸⁸ ki kâhine sorulan soruların benzerine muhatap olsun. Kur’ân da bir kâhin sözü değildir¹⁸⁹ ki içinde kâhine sorulan sorulara bezer sorulara cevap olsun!

Kur’ân, Hz. Muhammed’in içinden çıktığı toplumun¹⁹⁰ bizzat kendi diliyle gönderilmiş bir kitaptır.¹⁹¹ Dolayısıyla onların anlamayacağı yeni bir dil veya formda değil de tam da onların konuştuğu dil ve formda gönderilmiş ve mübin bir kitaptır.¹⁹² Bu durumda Kur’ân’ın, onların kullandıkları kelime ve kavramları bir takım “yeni yan anlam ve yeni bir kavramsal çerçeveye sunması”¹⁹³ gayet tabiidir. Cahiliye Araplarının kullandığı kavramlar Kur’ân’da da semantik bir değişime uğrayarak yer almıştır. Bu durum sec’i için de geçerlidir. Bu tabiatüstü iletişim eski biçimini korumuş fakat yeni bir içeriğin aktarılmasındaki bir kap olarak kullanılmıştır. Ancak Kur’ân’ın Mekkî âyetlerinde kullandığı form sec’i formu ise o halde cahiliye ile İslam arasındaki temel fark bakımından bu konuyu nasıl anlamalıyız? Biçim kullanılmakla birlikte artık o tabiatüstü ilhamın bir formudur. “ *O, kelimelerdeki sihirli gücü serbest bırakmak için kullanılmamaktadır ve o, gelecekte vuku bulacak hadiseleri önceden haber verme anlamında ‘gaipten haber verme’ye karşılık gelen bir form da değildir.*”¹⁹⁴

¹⁸⁵ Zeynuddîn Ahmed b. Abdullatîf ez-Zebîdî, **Muhtasar Sahih el-Buhari**, Kitabu’t-tefsir, hadis no, 1740, Daru’n-Nefâes, Beyrut, 2007.

¹⁸⁶ Maide, 101.

¹⁸⁷ Yunus, 57.

¹⁸⁸ Tur, 29.

¹⁸⁹ Hakka, 42.

¹⁹⁰ Cuma, 2.

¹⁹¹ Fussilet, 3.

¹⁹² Bkz. Hud, 1; Fussilet, 44; Zuhuruf, 2-3.

¹⁹³ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁹⁴ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 274.

1. 1. 2. Hz. Peygamber'in Sâbîlikle (Doğru Yoldan Sapmış Olmakla) İtham Edilmesi

Sâbî, kendi dînî bırakıp başka bir dine dönen kimse demektir. Kendi dinlerinden başka bir dine girdiği için müşrik Araplar Hz. Muhammed'e "Sâbî" diyorlardı.¹⁹⁵ Bu anlamıyla onlar Hz. Muhammed'i yoldan sapmış bir kimse olarak görüyor, buna mukabil kendilerini hidayet üzere bir toplum olarak görüyorlardı. Çünkü onlar atalarının yolundan gitmekle tam da Allah'ın kendilerinden istediği şeyi yaptıklarına inanıyorlardı. Onların bu düşünceleri Kur'an'da şöyle aktarılır:

*"Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.""*¹⁹⁶

Kendilerini doğru yolun yolcuları olarak gören müşrikler bunu atalarının yolunu izlemeye bağlıyorlardı. Onlara göre gerçekten çok iyi insanlar olan ataları yanlış olamazdı. Bu anlayışı doğru analiz edebilmek için şirkin tarihine kısa bir göz atmakta yarar görüyoruz. İbn Kelbi'nin naklettiğine göre putperestliğin tarihi Hz. Şit ile Hz. Nuh arası bir dönemde başlıyor. Bu dönemin Hz. Nuh öncesine dayandığını Kur'an'dan da teyit edebiliyoruz.¹⁹⁷ Ancak putperestliğin başlangıç dönemi ile ilgili bilgiye Kur'an'da rastlamıyoruz. İbn Kelbi yaptığı nakilde Kabiloğulları'nın Vedd, Suva, Yeğus, Yeuk ve Nesr adlı çok iyi ve dindar akrabalarının aynı ayda hepsinin birden ölümü üzerine onları hatırlatacak bir anıt yapmaya karar verir. Bu beş kişinin heykellerini yapıp bu heykeller etrafında dönmeye ve onlara saygı gösterisinde bulunmaya başlarlar. Sonraki kuşaklara bu saygı ve tazimi arttırarak devam ettirir. Nihayet üçüncü kuşak nesil "bu putların Allah katında şefaathçileri olduğu" inancına kapılırlar. Atalarının da bu inançla

¹⁹⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1935, c. 1, s. 375.

¹⁹⁶ Enan, 148.

¹⁹⁷ Bkz. Nuh, 23.

onların heykellerini yaptığı kanaatine varırlar ve artık Allah’la aralarında bir “şefaatchi” addettikleri bu insan heykellerine tapınmaya başlarlar.¹⁹⁸

İbn Kelbi’nin naklettiği bu rivayetle Mekke müşriklerinin atalar kültü üzerinden geliştirdikleri şirk inancı ve şefaata anlayışı örtüşüyor. Zira onlar atalarının Salih kimseler olduğu ve Allah katında yüce mevkilere sahip olduğu inancındaydılar. Bu anlayış Zümer suresi üçüncü âyette müşriklerin dilinden şöyle dile getiriliyordu: *“Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.”* Eğer putlar onları Allah’a yaklaşıtıyorsa, bizzat kendilerinin de Allah’a yakın olması gerekir. Yani Mekke müşrikleri açısından bu böyleydi. Hatta Meleklerle de şefaata yetkisi verirken bunu “meleklerin Allah’ın kızları ve şefaatchiler olduğu”¹⁹⁹ inancına binaen yapıyorlardı. Böyle bir konumda olan varlıklar tam olarak onlarla Allah arasında bir konumu işgal ediyor ve aracılık hakkına sahip oluyordu.

Mekkeli müşrik Araplar atalarının Allah katında yüksek mevkilere sahip olduğuna o kadar eminlerdi ki bunun böyle olmadığı ihtimalini dillendirmek bile onları kızdırmaya yetiyordu. Çünkü kendileri zaten büyük bir peygamberin “Hz. İbrahim’in” en büyük mirasına “Kâbe’ ye” sahiptiler. Ondan kalan sünnet, hac ve kurban ibadetlerini de bihakkın yerine getirdikleri kanaatindeydiler. Durum böyleyken nasıl olur da hak din üzere olmadıkları iddia edilebilirdi ki? Onlar açısından mevcut dînî tutumlarını eleştiren ve değişmesi gerektiğini ifade edenler yoldan sapmış kimselerdi ve dinlerini bozmayı amaçlıyorlardı. Hem onlar açısından Taif ve Mekke’nin iki büyüğü; Velid b. Muğîre ve Ebi Mes’ud es-Sakafî (başka bir rivayette Habib b. Amr es-Sekafi²⁰⁰) dururken peygamberlik Hz. Muhammed’e yakışmazdı.²⁰¹ Bu durumda onlara düşen mevcut dînî anlayışlarına sıkı sıkıya bağlı kalmak ve onu ölümleri pahasına savunmaktı.²⁰²

¹⁹⁸ Ebu’l Münzir Hişam b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbn Kelbi, **Kitabu’l-Esnam**, tahkik, Ahmet Zeki Paşa, Çev. Beyza Düşüngen, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1968, s. 32-33.

¹⁹⁹ Nahl, 57; İsrâ, 40; Enbiya, 26; Saffat, 151-153 Ayrıca bkz. meleklerin şefaata yetkisi olan varlıklar olduğunu reddeden âyetten hareketle müşriklerin böyle bir inancı olduğu zımnen ifade edilmiş oluyor. Bkz. Necm, 26-27.

²⁰⁰ Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri el-Harizmi, **el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl**, Lübnan, Daru İbn Hazm, s. 1240.

²⁰¹ Ebu’t-Tahir Mecdüdin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, **Tenviru’l-Mıkyas Min Tefsiru İbn Abbas**, Şerike Mektebe ve Matbaa, 1951, s. 305.

²⁰² Bkz. Sad, 5-8. âyetler.

1. 1. 3. Hz. Peygamber'in Mu'cize Taleplerini Karşılammamakla İtham Edilmesi

Mekke Müşrikleri Hz. Muhammed'in şahsıyla ilgili birçok iddiada bulunmuş,²⁰³ ancak bu iddiaları bir kenara bırakıp onun peygamber olma ihtimali üzerinde de onunla polemiğe girmişlerdir. Hz. Muhammed'in peygamber olması durumunda da ona mucizeler verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlar, Kur'ân'ın ifadesiyle şöyle diyorlardı: "...Bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mu'cize getirsin."²⁰⁴ Müşriklerin bu talebi Kur'ân'da birkaç yerde daha tekrarlanmıştır.²⁰⁵ Hatta onlar iddialarını bir adım daha öteye götürüp mucize gönderilirse mutlaka iman edeceklerine dair yemin etmekten de geri durmuyorlardı.²⁰⁶

Hz. Muhammed'in İslam davetinin ilk yıllarında mucize talepleriyle ilgili olarak özellikle Mekke eşrafının bu taleplerde işi nereye götürdüklerini görme açısından bir örnek sunacağız. Ancak İbn Hişam'ın naklettiği bu olaya geçmeden önce olayın kahramanı olan müşriklerin kimler olduğu hakkında kısa bir bilgi vermekte yarar görüyoruz. İbn Hişam'ın naklettiği olayda Hz. Peygamber'le münakaşaya giren müşriklerin ismi şunlardır: Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Ebu Süfyan, Nadr b. Haris, Ebu'l Bahteri, Zem'a b. Esved, Velid b. Muğire, Ebu Cehil b. Hişam, Abdullah b. Ebi Ümeyye, As b. Vail, Ümeyye b. Halef vb. kimseler de vardı.²⁰⁷ Bu on bir kişi (birkaç isim daha ilave edilerek) Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde de Kur'ân'la alay eden ve onun Allah'ın kitabı olmadığını iddia eden Mekke'nin Kureyşli kafirleri olarak sayılır ve En'am Suresi 5. âyetin bunlar hakkında nazil olduğu belirtilir. Bu âyet şöyledir: "*Gerçekten onlar, kendilerine hak geldiğinde onu yalanlamışlardır. Fakat onlara alay ettikleri şeyin haberleri ileride*

²⁰³ Bu iddialar: Mecnun, şair, yalancı sihirbaz, büyülenmiş, müfteri vb. iddialar yanında melek olmaması ve Mekke'nin ileri gelenleri dururken peygamberliğin ona verilmemesi gerektiği şeklinde eleştirisi ve ithamlardır.

²⁰⁴ Enbiya, 5.

²⁰⁵ Müşriklerin bu talepleriyle ilgili bkz. Bakara, 118; En'am, 37; Yunus, 20.

²⁰⁶ En'am, 109.

²⁰⁷ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, **Siretü'n-Nebi**, Kahire, 1383/1963, s. 315.

gelecektir!”²⁰⁸ Mukâtil bu müşriklerin isimlerini tek tek saydıktan sonra hepsinin Kureyş kabilesinden olduğunu belirtir.²⁰⁹

İbn Hişam bu kimselerin Mekke eşrafından olduğunu belirtir ve olayı nakleder. Onun naklettiği habere göre; Mekke eşrafı Kâbe’de toplandılar. Haber gönderip Hz. Muhammed’i kendisiyle davası hakkında konuşmak üzere çağırttılar. O da belki iman ederler umuduyla yanlarına geldi. Konuşmaya Hz. Muhammed’in atalarından görmedikleri yeni şeyleri söylemek, ilahlarını ayıplamak, atalarını ve akıllılarını sefihlikle itham etmek gibi davranışlarda bulunduğunu, bununla neyi amaçladığını sorarak başladılar. Sonra uzlaşma tekliflerini sıraladılar. Dünyevi ne isteği varsa karşılayacaklarını söylediler. Hz. Muhammed bu bahsettikleri şeylerin hiçbirisini istemediğini, kendisinin Allah’ın mesajını ulaştırmakla görevli bir peygamber olduğunu, inanırlarsa kurtulacaklarını, inanmazlarsa Allah hükmünü verinceye kadar sabredeceğini söyledi. Buna karşılık müşrikler olağanüstü taleplerini sıralamaya başladılar. “O halde Rabbine söyle Mekke’yi daraltan dağlar yürüsün de Mekke genişlesin, şehirde nehirler akıtsın, atalarımızı da diriltsin, özellikle Kusay b. Kılâb’ı çünkü o doğru bir adamdı. Böylece senin söylediklerini sorarız, onlar da onaylarsa biz de senin peygamber olduğuna inanırız.” Hz. Muhammed kendisinin böyle olağanüstü istekleri karşılamak için değil Allah’ın dînîni tebliğ maksadıyla gönderildiğini, kabul ederlerse dünya ve ahretlerini kurtaracaklarını reddederlerse de Allah hükmünü verinceye kadar sabredeceğini söyledi. Müşrikler: “bizim için bir şey yapmıyorsun o halde kendin için yap” dediler. Sonra şunları eklediler: “Allah seni tasdik eden bir melek göndersin, hazineler ve cennetler versin. Bizim gibi çarşı pazar dolaşmaktan seni kurtarsın. Hz. Muhammed: “Ben bunun için de gönderilmedim. Ben size gönderildiğim şeyi tebliğ ettim...” dedi. Bu sefer müşrikler kendilerine gökten azabı getirmesini istediler. Hz. Muhammed’de: “Bu Allah’ın bileceği iş, dilerse yapar” dedi. Müşriklerse: Bu Kur’ân’ın bir beşer sözü olduğunu iddia edip

²⁰⁸ En’âm, 5.

²⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebîr**, tahkik: Abdullah Mahmud Şehhâte, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2006, c. 1, s. 528.

melekleri açıkça görmedikçe iman etmeyeceklerini söyleyerek oradan ayrıldılar. Hz. Muhammed üzüntülü bir halde evine döndü.²¹⁰

İbn Hişam'dan bu nakli yapmamızın sebebi burada bahsi geçen müşriklerin her bir talebinin Kur'ân'da da geçmesidir. Buradan anlıyoruz ki bu taleplerin Kur'ân'da yer alma sebebi müşriklerin bu ve benzeri talepleri Hz. Muhammed'e yöneltmesidir. Biz de Kur'ân'dan Müşriklerin bu talepleri ile ilgili âyetleri kısaca aktaralım:

"Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölümlerin konuşturulduğu bir Kur'an olsaydı (yine inanmazlardı)."²¹¹ Dediler ki: "Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız." De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer-peygamberim."²¹²

Bu taleplerinin sebebini de şöyle açıklıyorlardı: "...O olsa olsa şairdir. Böyle değilse bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mu'cize getirsin."²¹³ Müşriklerin tartışmanın başında ve devamında söyledikleri mucize talebi gerekçeleri birbirinden farklıdır. Enbiya suresi 5. âyette ise onlar bu taleplerinin gerekçeleri olarak "senin peygamber olduğunu nerden bilelim? Bir mucize göster de inanalım" kabilinden sözlerle özetlenecek bir gerekçe öne sürüyorlardı.

1. 1. 4. Hz. Peygamber'in Sihirbazlıkla İtham Edilmesi

Kur'ân'da açıkça anlatıldığı üzere inkârcıların ortak özelliklerinden biri de kendilerine gönderilen peygamberi sihir ile itham etmektir. Çünkü onlara göre bu akıl almaz hadise (Allah'ın insanla konuşması ve peygamberlere verilen insanların karşısında nutku tutulduğu mucizeler) inanmayanlar açısından ancak sihirle izah

²¹⁰ İbn Hişam, *Siretü'n-Nebi*, s. 315-318.

²¹¹ Rad, 31.

²¹² İsra, 90-93.

²¹³ Enbiya, 5.

edilebilirdi. Zira peygamberler dışında diğer insanların tecrübe edemediği vahiy olgusu ve benzerini yapmaktan aciz kaldıkları mucize vakıası için ilahi boyutunu reddeden, Kur'ân'ın ifadesiyle bu hakikati göremeyen²¹⁴ inkârcılar tarafından ancak böyle izah edilebilirdi.

Hız. Muhammed'in sihir-sihirbazlık²¹⁵ ile itham edilesi peygamberler tarihi açısından yeni bir durum değildir. Çünkü Kur'ân'a göre Hız. Muhammed'den önce gönderilen peygamberler de aynı iftiraya muhatap olmuştur.²¹⁶ Özellikle Hız. Musa ve Hız. İsa için de benzer ifadeler inkârcılar tarafından kullanılmıştır.²¹⁷ Hatta bu iddialar bir adım daha ileri götürülmüş ve Hız. Süleyman'ın saltanatını sihre-büyüye borçlu olduğu dahi iddia edilmiştir.²¹⁸ Kur'ân'a göre böyle bir şeyi (sihir-büyü) yapsa yapsa şeytanlar yapar, Süleyman (a.s.) Allah'ın elçisi olarak Allah'ı inkâr olan büyüye asla bulaşmamıştır,²¹⁹ diyerek bu çirkin iftirayı reddeder. Çünkü Kur'ân'da peygamberin söylediği şeyleri önce kendisi yapması gerektiği ve söylediğinin zıddını yapmasının ilke olarak yasaklandığını ifaden eden âyetler vardır.²²⁰

Peygamber gönderilen toplumlar, kendilerine yöneltilen mesaja iki şekilde cevap vermişlerdir ki bu da kabul veya reddetmekten başkası değildir. Mesajı kabul eden müminler için bu olağanüstü durumlar zaten kadir-i mutlak olan Allah'ın izniyle gerçekleşmesi gayet mümkün hadiselerdir. Ancak mesajı reddedenler için durumun anlaşılması biraz daha karmaşık bir hal almıştır. Çünkü onlar reddettikleri bu mesajı kabul etmeyiş gerekçelerini ifade ederken ciddi bir tutarsızlık sergilemişlerdir. Bu onların Hız. Muhammed'e ve diğer peygamberlere yönelttikleri birçok tutarsız ithamda kendini göstermektedir. Zira aynı adamı bazen mecnun olmakla itham ederken bazen de sihirbaz, şair, büyülenmiş vb. olmakla itham edebilmişlerdir. Onların bu kafa karışıklığını bir kenara bırakarak inkârın sebebi olarak ileri sürdükleri iddialar üzerinde durmaya devam edelim.

²¹⁴ Tur, 15.

²¹⁵ Bu tarz iddialar için bkz. Saffat, 15; Sad, 4; Ahkaf, 7; Müddessir, 24.

²¹⁶ Kuran'da diğer peygamberler ile ilgi yapılan bu ithamla ilgili âyetler için bkz. **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kurani'l-Kerim**, s. 425.

²¹⁷ Konu ile ilgili âyetler: Maide, 110; Yunus, 76; Taha, 58; Neml, 13; Kasas, 36.

²¹⁸ Bakara, 102.

²¹⁹ Bakara, 102.

²²⁰ İlgili âyetler için bkz. Hud, 88; Âl-i İmrân, 79-80.

1. 1. 5. Hz. Peygamber'in Büyülenmiş Olmakla İtham Edilmesi

İslam davetine muhatap olan müşrikler Hz. Muhammed'in sihirbaz olduğu iddialarını çok inandırıcı görmemiş olacaklar ki onun büyülenmiş bir adam olduğu²²¹ iddiasını gündeme taşımışlardır. Hz. Musa'nın ve Hz. Salih'in de benzeri ithamlarla karşılaştığını yine Kur'ân'dan öğreniyoruz.²²²

Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed'in davasında son derece kararlı olduğunu görünce bundan vazgeçmesi için ona bir takım dünyevi tekliflerde bulundular ancak Hz. Muhammed bu teklifleri reddetti.²²³ Bu yolla da onu davasından vazgeçiremeyeceklerini anlayan müşrikler bu kez tehdit yolunu denediler ve bu iş için Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'e gidip: “ya yeğenini bu davadan vazgeçirirsin ya da biz ona yapacağımızı biliriz” kabilinden bir şeyler söylediler. Bu hadiseyi Hz. Muhammed'e anlatan Ebu Talib şu tarihi cevaba şahit oldu: “Ey amca! Vallahi, güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler bu davadan vazgeçmem. Ya bu uğurda ölürüm ya da Allah beni muvaffak kılar.”²²⁴ Hz. Muhammed'in, karşılığında hakaret, eziyet ve belki de ölüm olan bu davadan asla vazgeçmediğini gören müşrikler onun bu durumunu ancak büyülenmiş olmakla açıklayabildiler. Ancak bu ifade de onların Hz. Muhammed hakkındaki çelişkili iddialarına bir yenisini eklemek dışında bir işe yaramadı, bu iddia bekledikleri gibi kabul görmedi.

1. 1. 6. Beşer Üstü Peygamber Talebi

Kur'ân'da anlatıldığına göre inkârcıların ortak noktalarından biri de kendilerine gönderilen peygamberi ciddiye almamak, onunla ve söyledikleriyle alaya etmek maksatlı dinlemektir.²²⁵ Bu sebeplerden dolayı itirazları hem içerisinde birçok çelişki barındırır hem de yüzeyseldir. Bu da onları şu ifadede birleştirmiştir: “*Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi*

²²¹ İsra, 47; Furkan, 8.

²²² Bkz. İsra, 101; Şuara, 153.

²²³ Bkz. Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, **Siretü'n-Nebi**, s. 313-314.

²²⁴ Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, **Siretü'n-Nebi**, s. 278.

²²⁵ Enbiya, 2-3.

kapılıyorsunuz?"²²⁶ bir başka âyette de beşer resul gönderilmesinin müşrikler için bir inkâr sebebi olduğu şöyle ifade ediliyor: "*Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?" şeklindeki itirazları engellemiştir.*"²²⁷ Buradan anlaşılan odur ki peygamberin hemcinsleri olması bile inkâr etmek için yeterli bir sebeptir. Onların beklentisi, gökten meleğin bizzat Allah'ın elçisi olarak gelmesiydi.²²⁸ Eğer bu iddiaları gerçekleşirse ona –melek resule- inanacaklarını, aksi takdirde inkâra devam edeceklerini söylüyorlardı. Bu aslında peygamberliği de inkâr anlamına geliyordu. Çünkü meleğin bizzat kendilerine vahiy getirmesi aradaki peygamberi de gereksiz kılıyordu. Zaten Allah onlara bir mesaj iletcekse bunu melekleri aracılığıyla doğrudan onlara yapmalıydı.²²⁹ Müşriklere göre, Hz. Muhammed'in, "Allah bana vahyediyo"²³⁰ ifadesini eğer doğru ve mümkün ise –ki onlara göre doğru ve mümkün değildi- aynı vahiy onlara da gelmeliydi. Ancak bu talepleri peygamberlik müessesesini görmezden gelmek, yok saymak ve Allah'ın iradesini değiştirmeye teşebbüs etmek²³¹ anlamına geliyordu ki asıl imkânsız olan da bu idi.²³²

1. 1. 7. Beşerin Üstününden Peygamber Talebi

Cahiliye Arabı kendisine lider olacak ve sözüne tabi olunacak şahsın kendisine eşit olmasını kabul etmezdi. Bu anlamda lider kabul edip tabi olacağı kişinin kendisinden üstün ve güçlü olmasını talep ederdi. Bu durumun en bariz örneği kabile reisliğidir. Müşrik Araplar kabile reisi olacak kişinin fazladan bazı özellikler taşımasını talep ederdi ki bunlar; zenginlik, cömertlik, kahramanlık ve ediplikti.²³³ Biz bu maddelere zenginlik ve eşraftan olma şartını da peygamber olacak şahısta bir ön şart olarak eklediklerini söyleyebiliriz. Durumun böyle olduğunu ifade eden âyet şöyledir: "*Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!*"²³⁴

²²⁶ Enbiya, 3.

²²⁷ İsra, 94.

²²⁸ Fussilet, 14.

²²⁹ Müddessir, 52.

²³⁰ Enbiya, 108.

²³¹ Kasas, 68; Şûrâ, 13.

²³² Bkz. Hac, 18.

²³³ Mehmet Yalar, "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihî Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 14, S. 2, 2005, s. 86.

²³⁴ Zuhuruf, 31.

Peygamber olarak kimin seçileceği konusuna karar verecek olan bizzat Allah'tır.²³⁵ Ancak müşrik Araplar bu konuda kendilerinin de tasarruf yetkisi olduğunu düşünüyor ve seçilen elçiye itiraz ediyorlardı. Söz gelimi bu ilahi uyarı ine ine ona mı indi²³⁶ şeklinde cüretkâr çıkışlarda bulunabiliyorlardı. Bununla da yetinmeyip cenâb-ı hakka alternatifler de sunmaktan geri durmuyorlardı. Vahiy onların anlayışına göre şehrin önde gelenlerinden birine indirilmeliydi.²³⁷ Onlara göre peygamber ya Mekkeli Velid b. Muğire olmalıydı ya da Taifli Habib b. Amr es-Sekafi²³⁸ ya da Ebi Mes'ud es-Sakafi²³⁹ olmalıydı. Çünkü onlar iki büyük şehrin önde gelen asilzadelerindendi. İnsanlar nazarında üstün olan bu adamların Allah katında da üstün olması gerekirdi. Sınıf ayrımına dayalı bir toplum yapısına sahip olan müşrik Araplar, dünyadaki üstünlüğün Allah katında da üstün olmanın bir sonucu olduğuna inanıyorlardı.

2. Kur'ân'a İtirazlar

Müşrik Arap muhatapların inkarcı önde gelenlerinin Hz. Muhammed'e ve İslam davetine itirazlarından Kur'ân'da nasibini almıştır. Zira bu davet Kur'ân temeline oturuyordu ve bu yeni dinin temel dayanağı Kur'ân'dı. Hz. Muhammed'in şahsına ve davet metoduna karşı gösterdikleri tepkiyi Kur'ân'a da gösterdiler. âyetleri alay konusu yaptılar.²⁴⁰ Dinledikleri şeyler kendi pagan inançlarının yanlışlığını ortaya koyunca bundan rahatsız oldular ve Kur'ân'ın doğasını anlamamış olduklarından olacak ki –bunu alay maksatlı da söylüyor olabilirler- Hz. Muhammed'den bu mesajı değiştirmesi istediler.²⁴¹ Bu tavır Kur'ân'ı duymak istememek ve duyulmasına engel olmak şeklinde devam etti. Bu durum Kur'ân'da

²³⁵ En'âm, 124.

²³⁶ Sad, 8.

²³⁷ Zuhruf, 31.

²³⁸ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri el-Harizmi, **el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Lübnan, Daru ibn Hazm, s. 1240.

²³⁹ Ebu't-Tahir Mecdüdin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, **Tenviru'l-Mikyas Min Tefsiru İbn Abbas**, s. 305.

²⁴⁰ Müddessir suresinin 31. Âyetinde “Cehennem üzerinde 19 melek” olduğu ifade edildiğinde Ebu Cehil vb. kafirlerin “Biz onlara yeteriz” şeklinde sözler söylemesi âyetleri alay konusu yapmalarına bir örnektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberi, **Cami'u'l-Beyan**, c. 14, s. 193-194.

²⁴¹ Araf, 203.

müşriklerin ağzından şöyle aktarılıyor: "...Bu Kur'an'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız."²⁴²

İnkarcı müşrik muhataplardan bazıları itirazlarını Kur'an'ın kaynağı hakkında da dillendirmişlerdir. Onlara göre Kur'an "ya Hz. Muhammed'in –haşa- uydurduğu sözlerdir,"²⁴³ "beşer sözüdür"²⁴⁴ ya da "ona başkaları tarafından öğretilen bir hitaptır."²⁴⁵ Tüm bu iddialarının çürütülmüş olduğunu gören müşrikler onun ilahi bir güç tarafından indirildiği imasını da içinde barındıran bir cünun durumundan, onun mecnun olduğundan bahsederler.²⁴⁶ Hz. Muhammed'in mecnun olduğu iddiasına müstakil bir başlık altında yer verdik.

Mekkeli müşrik Araplar bu iddialarını şöyle dillendiriyordu: "*Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor*" dediklerini biliyoruz...²⁴⁷ Müşrik Arapların Kur'an'a dönük bir diğer itirazları da onun peyderpey inmesine yöneliktir. Zira onlara göre Kur'an tek bir seferde inmeliydi, onlar açısından Kur'an'ın toptan inmemesi de şaşılacak ve inkârı gerektirecek bir durumdu.²⁴⁸

Hz. Muhammed'in getirdiği kitapta inançlarının yanlışlığı ifade edilip tenkitlerle karşılaşınca bu kez ondan bu kitabı değiştirmesini, ya da başka bir kitap getirmesini talep ettiler.²⁴⁹ Çünkü bu haliyle Kur'an onların kabul edemeyeceği bir kitaptı. Kur'an, mesajını esnetmeden putlar konusundaki gerçeği eğip-bükmeden söylüyor, bu konuda yani; müşriklerin saygın kabul edip değer verdiği putlara tapınma konusunda, herhangi bir uzlaşmaya da yanaşmıyordu.²⁵⁰ Böyle bir kitap bu şekliyle inkârcı müşrik Araplar tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan bir kitap olarak görülüyordu.

²⁴² Fussilet, 26.

²⁴³ Ahkaf, 8.

²⁴⁴ Müddessir, 25.

²⁴⁵ Nahl, 103; Furkan, 4.

²⁴⁶ Müşriklerin, Hz. Muhammed'in mecnun olduğu iddiasıyla ilgili olarak bkz. Hicr, 6; Saffat, 36;

Duhan, 14; Tur, 29; Kalem, 51.

²⁴⁷ Nahl, 103.

²⁴⁸ Furkan, 32.

²⁴⁹ Yunus, 15.

²⁵⁰ Bkz. Kalem, 9; Kafirûn, 1-6.

3. Hz. Peygamber'in Davet Metoduna Yönelik İtirazlar

Hz. Muhammed'in İslam'a davet ettiği müşrik Arap toplumu çeşitli sınıflardan oluşuyordu ki bunlar: Hürler, köleler ve mevâlî'dir. Hürler, bağlı bulundukları kabile üyeleriyle eşit hak ve sorumluluklara sahip bireylerin oluşturduğu sınıftı. Bu sınıfa dahil olan şair ve kâhinler diğerlerine kıyasla daha seçkin, saygın sayılmakla birlikte hak-hukukta diğer kabile mensuplarıyla eşitti. Sadece Kusay'ın soyundan gelenler hürler üstünde bir asiller sınıfını oluşturuyordu ve Daru'n-nedve'ye de başkanlık yapabilen eşraftan sayılırlardı. Esirler sınıfı köle ve cariyelerden oluşuyor, azat edilmiş köleler ise mevali sınıfını teşkil ediyordu.²⁵¹ Bu şekilde hiyerarşik bir yapıya sahip olan Arap toplumu, özellikle de önde gelenler (eşraf) Hz. Muhammed'in bu sınıf farkını gözetmeksizin İslam davetini herkese eşit olarak yapmasını bir saygısızlık olarak görüyor ve buna itiraz ediyorlardı. Onlara göre Hz. Muhammed'e gelen şey iyi bir şey olsaydı önce kendilerine gelmeliydi.²⁵² Mekke müşrikleri kibirlerinden ve müminleri küçük gördüklerinden dolayı Kur'ân'a (İslam'a) iman etme noktasında "eğer bu işte bir hayır olsaydı onu evvela biz seçerdik" dediler. Mü'minlerin çoğunun Ammar ve Bilal gibi fakir ve zayıf kimseler oluşu onların elitist dünya görüşleri açısından ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Kendileri Mekke'deki mevcut dîn/düzenin sahibi ve koruyucuları oldukları için yeni bir düzen olacaksa bu da onların eliyle olmalıydı. Bunu dînî anlamdaki hayrın dünyevi anlamdaki hayırdan geçtiğine inandıkları için söylüyorlardı. Yani dünyadaki refah seviyesi düşük olanların ahiretteki refah seviyelerinin de düşük olacağı fikri onları böyle söylemeye itiyordu.²⁵³ Kehf suresi 32-44. âyetlerde müşrik ileri gelenlerin hor gördüğü mü'minlerle ilgili böyle bir algının gerçeği yansıtmayacağı iki arkadaşın arasında geçen diyalogu içeren bir mesel üzerinden anlatılır. Kur'ân'da eğer Allah isterse azgın ve inkârcılara verdiği dünyevi üstünlükleri de bir anda ellerinden alabileceği mesajı verilerek müşrik algının yanlışlığı vurgulanır. Böylece Kur'ân Mekke'deki durumu temsili bir anlatımla sunmuştur.²⁵⁴ Benzer bir itirazı Hz.

²⁵¹ Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 116-118.

²⁵² Ahkaf, 11.

²⁵³ Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn es-Seyyid Mahmud el Âlûsî el-Bağdâdî, **Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî**, Beyrut, Dâr-ı İhyâ et-Türâs Arabî, t.y., 26. Cüz, s. 14.

²⁵⁴ Mahmut Ay, **Kuran Kıssalarını Sîret Bağlamında okumak –Hz. Musa Kıssası Örneği–**, İstanbul, ikinci baskı, 2017, s. 212.

Nuh'un kavmi de dile getiriyor: "*Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz!*"²⁵⁵ diyorlardı. Yine buradan da anlıyoruz ki Hz. Muhammed'den önceki peygamberleri inkâr edenlerin gerekçeleri ile Mekkeli müşriklerin inkâr gerekçeleri birbiriyle örtüşüyor. Bu örtüşmeyi dikkate alan Kur'ân, Hz. Muhammed'e ve ona çeşitli itirazlar yönelten müşrik muhataplara kıssalar üzerinde mesajlar vermiştir.

Mekke'nin ileri gelen müşrikleri Hz. Muhammed'in yanında yer alan Mekke'nin alt tabakasıyla bir arada olmaktan rahatsız oluyor ve onları yanından uzaklaştırırsa kendisiyle görüşebileceklerini söylüyorlardı.²⁵⁶

4. Farklı Kültür ve İnançlar Yardımıyla İslam'a Muhalefet

Yakın ataları bir peygamberin davetine muhatap olmamış bir topluluk olan müşrik Araplar peygamberliği anlamada zorlandılar. Çünkü Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in peygamber olarak gönderilmesinin üzerinden epey zaman geçmişti. Peygamberi anlamaya çalışırken önce kendi kültürlerinden bildikleri gaybı irtibatı olduklarına inandıkları; kâhin ve şairlerle özdeşleştirme yoluna gittiler. Hz. Muhammed'i cinlerle irtibat Kur'ân biri olarak tanımladılar. Ancak bütün bunların yetersiz kaldığını gördüklerinden ve Kur'ân'ın da göndermelerinden hareketle bir bilene sorma ihtiyacı hissettiler. Kur'ân, müşriklerin vahiyle ilgili bilgilerinin yetersiz olduğunu ve zihinlerindeki peygamber tasavvurunun doğru olmadığını, peygamberliği doğru anlamak için "*ehl-i zikre*" sormaları gerektiğini söylüyordu.²⁵⁷ Ehl-i zikrin "*ehl-i kitap*" olduğunu tefsirlerden öğreniyoruz.²⁵⁸ Bu uyarıdan ilham alan müşrikler peygamberlik hakkında bilgi sahibi olan Yahudilere durumu arz ettiler. Onlarsa beklentileri doğrultusunda kendi içlerinden seçilmeyen²⁵⁹ kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları Hz. Muhammed²⁶⁰ gelince kıskançlıklarından dolayı onu inkâr ettiler²⁶¹ ve "*Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir.*"²⁶² demek

²⁵⁵ Şuara, 111.

²⁵⁶ Hayreddin Kahraman vd., **Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, DİB Yayınları, c. 3, 2012, s. 549-550.

²⁵⁷ Bkz. Nahl, 43; Enbiya, 7.

²⁵⁸ Bkz. Sabuni, **Safvet**, s. 162 ve s. 326.

²⁵⁹ Bkz. Bakara, 89.

²⁶⁰ Bkz. En'âm, 20.

²⁶¹ Bkz. Âl-i İmrân, 19; Bakara, 213.

suretiyle kendileriyle bile çeliştiler. Kur'ân onlara şu can alıcı soruyu yöneltince kala kaldılar: "Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"²⁶³ bu soruya verilecek bir menfi cevap –Allah hiçbir şey indirmede demek-kendilerini inkâr demektir.

Ehl-i kitap olan Yahudiler Müslümanlara karşı öyle düşmanca bir tavır almışlardı ki din konusunda müşriklerin Müslümanlardan daha doğru yolda olduklarını²⁶⁴ bile iddia ettiler. Bu da Hz. Muhammed'le amansız bir dînî tartışmaya giren müşrik Arapların elini son derece güçlendiren bir argüman oldu. Onlar Hz. Muhammed'e gelip, "Senin söylediklerini doğrulayan kimse görmüyoruz. Senin hakkında bilgi almak için ehl-i kitaba soru sorduk, kitaplarında senden bahsedilmediğini söylediler. O halde senin Allah resulü olduğuna kim şahitlik eder?" demeleri üzerine En'âm suresi 19. âyet nazil oldu.²⁶⁵

*De ki: "Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirirdir?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'an bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?" De ki: "Ben buna şahitlik etmem." De ki: O, ancak bir tek Allah'tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım."*²⁶⁶

Bu âyette Allah'ı yegâne yaratıcı olarak kabul eden²⁶⁷ müşrik Araplara inandıkları Allah'ın şahitliğini de kabul etmeleri gerektiği hatırlatılıyor.

Hz. Muhammed'e karşı mücadelede yetersiz kaldıklarını gören müşrikler farklı kültür ve inançların desteğiyle bu mücadelelerine devam ettiler. Kur'ân'ın anlattığı kıssalarla insanları tesir altına aldığını gören müşrikler bu durum karşısında Kur'ân'ın bu anlatılarına "eskilerin masalları" diyerek değerini düşürmeye çalıştılar. "Eskilerin masalları" ifadesini kullanan kimsenin Nadr b. Haris olduğu aktarılır.²⁶⁸

²⁶² En'âm, 91.

²⁶³ En'âm, 91.

²⁶⁴ Nisa, 51.

²⁶⁵ Mukâtil, **Tefsir-i Kebir**, c. 1, s. 534.

²⁶⁶ En'âm, 19.

²⁶⁷ Ankebût, 61.

²⁶⁸ Bkz. **Keşşaf**, s. 476.

O, insanları Hz. Muhammed'i dinlemekten alıkoymak için acem masalları anlatıcılarına başvururdu. Tüccar olan Nadr gittiği Fars diyarından çeşitli hikâyeler öğrenmiş ve Kur'an'a denk olduğunu iddia etmeye başlamıştı. Taberi Furkan suresi 5. âyetin tefsirinde Nadr'ın, acem diyarından Rüstem ve İsfendiyar efsane ve hikâyeleri öğrenip Hz. Muhammed'in huzuruna gelip; "ben size onun anlattıklarından daha güzel hikâyeler anlatayım" dediğini nakleder.²⁶⁹ Böylece hem kendileri Hz. Muhammed'den uzak kalıyor hem de insanları ondan uzaklaştırıyorlardı.²⁷⁰

Kur'an'a "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" yakıştırmasını yapan Nadr b. Haris hakkında sekiz âyet nazil olduğunu İbn Abbas bize haber verir.²⁷¹ Bu ifade Kur'an'da dokuz yerde geçiyor, ancak bir yerde mü'min anne-babayla müşrik evlat arasında geçen bir konuşmada şu şekilde yer alıyor:

*"Anne ve babasına, "Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, onlar Allah'a sığınarak, "Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın va'di gerçektir" diyorlar, o da, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diyordu."*²⁷²

Bu âyet dışında bu ifadenin geçtiği bütün yerlerde akla ilk gelen isim Nadr b. Haris olmuştur.

5. İtirazları Dillendirme Yöntemleri: Tartışma, Göz Dağı Verme, Baskı ve Zulüm

Hız. Muhammed'i davetinden vazgeçirmeye kararlı olan müşrikler bu uğurda ona çeşitli tekliflerde bulunmaya karar verdiler. Çünkü ayak takımı diye ifade ettikleri (onlara göre) Mekke'nin alt sınıf insanları yanında asil kimseler de bu davete olumlu tepkiler vermeye başlamıştı. Onlar bunu önü alınmazsa tüm Mekke'yi hatta tüm Arap coğrafyasını etkisi altına alacak bir tehlike olarak görüyorlardı. Bu davetin

²⁶⁹ Bkz. Taberi, a.g.e., c. 10, s. 231-232.

²⁷⁰ En'am, 26.

²⁷¹ İbn Hişam, Siretü'n-Nebi, s. 320.

²⁷² Ahkaf, 17.

başarılı olması da Mekke eşrafının dînî ve siyasi üstünlüğünün yanında ticari hayatının da bitmesi anlamına geliyordu. Zira onlar Mekke ve Kâbe'den kaynaklanan imtiyazları neticesinde Mekke dışına yaz-kış ticaret kervanlarını güvenle gönderiyorlardı.²⁷³ Bu vb. sebeplerle İslam davetinin başarılı olup çevre şehir ve ülkelere yayılması onlar için kabul edilemez bir durumdu. Hz. Muhammed'i bu davadan vazgeçirmek için farklı yöntemler uygulamaya karar verdiler. Bunlar: Hz. Muhammed'i itibarsızlaştırmak, peygamberi ve inananları alaya almak, cedel, olağanüstü taleplerde bulunma, uzlaşma teklifidir. Tüm bunlar Hz. Muhammed'i davasından vazgeçiremeyince, ona ve inananlara eziyet, işkence, boykot, tehdit, bunlar da etkisiz kalınca sürgün ve hapis tehdidi, son olarak ta öldürme tehdidi ve teşebbüsü gündeme geldi.²⁷⁴

Hz. Muhammed'i ve Müslümanları inançlarından vazgeçirmek için ellerindeki her imkânı kullanmaya kararlı olan müşrikler ikna yöntemleri başarılı olmayınca tehdit ve şantaja başvurdular. Onlar mü'minleri eğer inançlarından vazgeçmezlerse işkenceye tabi tutmak, ticaretlerini kesâda uğratmak ve öldürmekle inançlarından caydırmaya çalışıyorlardı. Bu noktada Bilal ve Ammar ailesi gibi kimsesiz Müslümanlar en şiddetli eziyetlerle karşı karşıya kalmış, Ammar'ın anne ve babası öldürülmüştü. Bununla da yetinmeyen Ebu Cehil ve yandaşları itibar sahibi bir tüccar İslam'a girdiğinde onun ticaretini kesâda uğratmakla ve itibarsızlaştırmakla tehdit ediyorlardı. Artık tüm bu işkence ve eziyetler dayanılmaz noktaya gelince Habeşistan'a hicret izni çıktı. Devam eden yıllarda baskılar 3 yıllık bir boykotla neticelendi. Boykot yıllarında Müslümanlar şib'i Ebi Talib'te tecrid edildi ve onlarla her türlü sosyal ve ticari ilişki kesildi.²⁷⁵

Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'i davasından vazgeçirmek için bazı girişimlerde bulundular. İbn Hişam'ın Siret'inde anlattığına göre Kureyş'in efendilerinden Utbe b. Rebia Hz. Hamza'nın da Müslüman olmasının verdiği endişeyle İslam davetinin önünü almak niyetiyle Hz. Muhammed'in yanına gitti. Mescitte tek başına oturan Hz. Muhammed ile Utbe b. Rebia arasında şöyle bir

²⁷³ Bkz. Kureyş, 1-2.

²⁷⁴ Bkz. Enfal, 30; Ayrıca Hz. Muhammed'e ve onun İslam davetine yönelik bu tavırlarla ilgili bkz. Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, Ankara, 2003, c. 1, s. 87-118.

²⁷⁵ Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, **Siretü'n-Nebi**, s. 339-372.

konuşma geçti: “Sen kavmine büyük bir iş getirdin. Onunla onların akıllılarını sefih olmakla itham ettin ve dinlerini ve ilahlarını ayıpladın... Sana teklifim şu ki: Eğer sen getirdiğin bu işle mal istiyorsan mal, şeref istiyorsan şeref, melik olmak istiyorsan meliklik verelim, hastaysan tedavi ettirelim... Hz. Muhammed cevaben Fussilet suresi 1 ila 5. âyetleri okudu ve secde âyeti olan 38. âyete kadar geldi. Onu sonuna kadar dinleyen Utbe b. Rebia’ya hitaben: “Ey Ebu’l-Velid! İşte dinleyeceğine dinledin. İşte sen işte Kur’ân! Utbe yüz ifadesi değişmiş bir şekilde arkadaşlarının yanına gitti ve ne olduğu sorulması üzerine: “Ben öyle bir şey dinledim ki şimdiye kadar benzerini duymadım, o ne sihirdir, ne şiir ne de kehanet! Bana sorarsanız onu kendi haline bırakın. Eğer Araplar onu malup ederse ben sizi ondan alıkoymuş olurum. Eğer galip gelirse onun başarısı sizin de başarınız sayılır.” Bunları duyan müşrikler: “Ey Ebu’l-Velid! O seni de büyülemiş.” Utbe b. Rebia cevaben: “Bu benim görüşümdür. Siz aklınıza geleni yapın.”²⁷⁶ dedi.

6. Kur’ân’a Göre İslam Davetini İnkârın Başlıca Nedenleri

6. 1. Dünyaya Aldanma

Kur’ân’da müşriklerin inkâr sebeplerinden biri olarak dünya hayatına aldanma, onunla yetinip ötesini unutma gelir. Kur’ân bu hususu şöyle dile getiriyor: “*O kâfirler ki, dünya hayatı onları aldattı.*”²⁷⁷ Bu durum onların dînî algılayışlarına da etki etmiştir ki mealini verdiğimiz âyetin devamında bu duruma da işaret edilmiştir.²⁷⁸ Hatta bu durum onların dünya hayatına olan rağbet ve yaşama olan hırslarını da arttırmıştır.²⁷⁹ Bu etkinin en bariz izlerini onların ahiret inancı ile ilgili düşüncelerinde göreceğiz.

Müşriklerin bazıları açısından dünya nimetlerine sahip olmak Allah tarafından sevmek anlamına geliyordu. Çünkü onların anlayışına göre bu dünyada zengin ve saygın olanların eğer ahiret hayatı ve cennet var ise orda da mal-mülk sahibi olacağına inanıyorlardı(!) Bu durum Kehf suresi 32 ila 44. âyetlerde anlatılan bir mü’min ve müşrik arasında geçen diyalogdan anlıyoruz. Bunlar Mekke’de

²⁷⁶ Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 313-314.

²⁷⁷ Araf, 51.

²⁷⁸ Bkz. Araf, 51.

²⁷⁹ Bkz. Bakara, 96.

yaşayan Mahzum kabilesinden iki kardeşdir.²⁸⁰ Bu kıssayı müşrik Arapların mal ve nüfus sahibi olmanın Allah açısından da o kişinin sevildiği manasına geldiği anlayışına sahip olduklarını göstermek açısından aktarmakta yarar görüyoruz:

“Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik. Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık. Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: “Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm.” Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: “Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.” Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, “Yoksa sen” dedi, “Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah’a da mı inanmıyorsun?” Halbuki O Allah benim rabbimdir ve ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam. Keşke bağına girdiğinde, ‘Mâşallah! Güç yalnız Allah’ındır’ deseydin! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de rabbimin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez.” Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. “Ah” diyordu, “Keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!” Ona Allah’tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) engel olamadı. İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah’a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel âkıbeti veren yine O’dur.”²⁸¹

Bu kıssada konumuz açısından dikkat çekici olan müşrik kişinin mal ve evlatla öğünmesi ve ahiret varsa orada daha iyisi ile karşılaşacağına inanmasıdır. Benzer bir anlayışta Meryem suresi 77-80. âyetlerdeki müşriğin “*Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir*” ifadesinde görülüyor. Bu ifadelerden anlıyoruz ki müşrik Araplar bu dünyada sahip oldukları imtiyazların –onların ifadesiyle- eğer varsa ahirette de devam edeceğini düşünüyorlar. Ancak bu inançları onların ödül ve cezanın adil bir şekilde veren adil Allah inancını ve sahih ahiret inancını kabullenme konusunda önlerinde engel olarak durmuştur. Bu anlayış, onların sahip olduğu cebri kader anlayışının da desteklediğini söyleyebiliriz.

²⁸⁰ Zemahşerî, **Keşşaf**, s. 749.

²⁸¹ Kehf, 32-44.

6. 2. İnat

Müşrik Arap muhatapların Kur'ân'da yer alan itirazlarına baktığımızda bunların şirkte inat etmekten kaynaklanan işi yokuşa sürmek kabilinden şeyler olduğunu görürüz. Bu durum Kur'ân mesajına inatla direnen Mekke'nin eşrafından ya da daha açık ifadesiyle meşhur müşriklerinden biri olan ve Hz. Muhammed'e karşı her mücadelede boy gösteren Velid b. Muğire'nin şahsında ilk inen âyetlerde anlatılıyor. Müddessir suresinin 11 ila 25. âyetlerinde kıssası anlatılan Velid b. Muğire tipik bir müşrik örneği olarak resmediliyor. Söz konusu surenin 11. âyeti bir tevhit vurgusuyla konuya başlıyor. Zira müfessir Zemahşeri'nin de belirttiği gibi “vahîde” ifadesi Allah'ın hali olarak anlaşılabilir ki bu durumda “onu bir tek ben yarattım, bu işte ortağım yok” manasına gelir, mahlukun hali olarak ta anlaşılabilir ki bu durumda da “ben onu tek başına, malı ve evladı yok bir halde yarattım” manasına gelir.²⁸² Devamındaki âyetlerde ona bolca mal ve evlatlar verildiği ve onun da bu nimetlerin artmasını hırsıyla istediği ifade ediliyor. Hemen akabinde ki 16. âyette ise tipik bir müşrik tavrı olarak Allah'ın âyetlerini inatla inkâr ettiği ya da inkârda inat ettiği ifade ediliyor. Devamında çizilen tabloda onun Allah'ın âyetleri üzerine biraz düşünüp ardından hüküm verdiği anlatılıyor. Bu hükümse diğer birçok müşrik için ilham kaynağı olacak bir hükümdür. Velid b. Muğire'ye göre Kur'ân “sihirdir” ancak ve ancak bir beşer sözüdür. Velid b. Muğire'yi bu sürece iten sebepleri anlama adına olayın gerçekleşme şekline kısaca bir göz atalım.

İslam davetinin ilk yıllarında Mekke'nin müşrik önde gelenleri Hz. Muhammed'in davetine karşı itirazlarında çelişkiler olduğunu fark edip ortak bir karara varmak üzere toplantı tertip ettiler. Velid b. Muğire başkanlığında toplanan Kureşyeli bir heyet Hac mevsiminin de yaklaşmasını dikkate alarak insanların Hz. Muhammed'in davetine muhatap olup İslam'a girmesine el birliğiyle engel olmak veya mümkünse onu dinlemelerinin yolunu hepten kapatmak için bir araya geldiler. Cevabını aradıkları soru şuydu: “Muhammed peygamber değilse ne?” Velid b. Muğire'nin bu sorusuna ilk yanıt: “o kâhindir diyelim” oldu. Ancak Velid buna itiraz etti. Çünkü ona göre Muhammed'in söyledikleri kâhinlerin söyledikleri gizli,

²⁸² Zemahşeri, Keşşaf, s. 1444. Ayrıca âyette bahsi geçen şahsın Velid b. Muğire olduğuyla ilgili bkz. Taberi, a.g.e., c.14, s. 185-191.

anlaşılmaz fısıltılardan ve seci'den çok farklıydı. O halde “mecnun deriz” dediler. Velid bu görüşe de karşı çıktı. Gerekçe olarak “biz mecnunların durumlarını biliyoruz onda mecnundaki haller yok, irade dışı davranış ve şeytani fısıltılardan eser yok. Bunu hepimiz biliyoruz.” dedi. Oradakiler o zaman “şair deriz” diye alternatif sundular. Bu görüşe de karşı çıktı Velid. Şöyle ekledi: “biz şiirin de her çeşidini biliyoruz, onun söyledikleri kesinlikle şiir de değil!” Oradakiler “o halde sihirbaz-büyücü diyelim” dediler. Bu görüşe de şöyle karşı çıktı Velid: “o kesinlikle sihirbaz/büyücü de değildir, zira biz sihirbazların sihirlerini ve büyücülerin büyülerini de biliriz.” Peki o zaman ne diyelim diye çıkışanlara: “Vallahi onun sözünde bir tatlılık vardır. O meyve vermiş hurma ağacı gibidir. O halde bu şeylerden hangisini söylerseniz söyleyin bu sözünüzün batıl olduğu anlaşılır.” dedi.

Yukarıdaki makul itirazlarını sıralayan Velid en sonunda söyledikleriniz içinde ona en yakını “sâhir” demektir, diye ekledi. İddiasını şöyle gerekçelendirdi; “çünkü o öyle bir söz getirdi ki bu sözle kişi ile babasının, kardeşinin ve eşinin arası açılıyor.” Sonra önüne geleni bu sözle Hz. Muhammed'den uzaklaştırmaya çalıştılar. Bunun üzerine Velid b. Muğire hakkında Müddessir suresinin 11 ila 25. âyetleri nazil oldu. İnsanları Allah'ın dininden uzaklaştırmaları üzerine de yine Velid b. Muğire ve yanındaki topluluk için: *“Nitekim biz, bölüp parçalayanları cezalandırdık. Kur'an'ı parçalara ayıranlar yok mu; Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”*²⁸³ âyetleri nazil oldu.²⁸⁴ Tüm bunlar gösteriyor ki müşrikler Hz. Muhammed'in ne olmadığını (kâhin, mecnun, şair, sâhir olmadığını) çok iyi biliyorlardı ama ne olduğu (peygamber olduğu) konusunda da şirkteki inatları bunu kabullenmeye engel oluyordu. Bu kör inat onun peygamber dışında bir şey olduğunu -istemeye istemeye-var saymaya götürdü ve ona (öyle olmadığı bilmelerine rağmen) “sâhir” demeye karar verdiler. Buradan anlaşılan odur ki Mekkeli müşrik muhatapların önde gelenleri Hz. Muhammed'in İslam çağrısına iman etmeme konusunda inat etmiş ve ona olan itirazlarını müşterek bir nokta üzerinden sürdürmeye karar vermişlerdir.

²⁸³ Hicr, 90-93.

²⁸⁴ Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, *Siretü'n-Nebi*, s. 273-275.

6. 3. İstikbar ve İstiğna

Kur’ân’da kafirlerin inkâr sebepleri sayılırken bunlardan birinin de “zulüm” ve “kibir” olduğu aktarılır.²⁸⁵ Buna ek olarak inkâra götüren bir başka etmen olarak “istiğna” zikredilir. Burada insanın kendini müstağni hissetmesine sebep olan şey ise “tuğyan” diye ifade edilen haddi aşma halidir.²⁸⁶ Müfessirlerin çoğu Alak suresi 6. âyetinde bahsedilen şahsın Ebu Cehil olduğu görüşündedirler.²⁸⁷ Ebu Cehil şahsında anlatılan bu müşrik tiplmesi, kendine aşırı güven ve istiğnanın insanı getirdiği son noktayı göstermesi açısından önemlidir. Kendini müstağni gören insan artık Allah’ın meleklerinin gücüyle kendi gücünü kıyaslama cüretkârlığını gösterir. Zira Alak suresi 18. âyetine Ebu Cehil’in “Melekleri alt ederiz” şeklindeki cüretkâr çıkışını iki şekilde okuyabiliriz.²⁸⁸ Birincisi kibir ve istiğnanın ulaştığı son nokta ki aynı tavrı Firavun’un: *“Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunı bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ’nın ilâhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunı sanıyorum”*²⁸⁹ sözünde de görüyoruz. Yani burada söz konusu ifade sahipleri gerçekten Allah’ı ve melekleri mağlup edecekleri yanılgısına kapılmış olabilirler.

İkinci ihtimal ise Ebu Cehil’in tüm bu sözleri birer polemik unsuru olarak serdetmiş olma ihtimalidir. Eğer böyle ise yine onun Hz. Muhammed’le bir üstünlük mücadelesine girdiği anlamı çıkar. Bu yorumumuzun dayanağı İbn Hişam’ın siret adlı kitabındaki bir rivayete dayandırıyoruz. Ebu Cehil ile Nadr b. Haris arasında geçen bir konuşmada Ebu Cehil: Biz, Abdimenaf oğullarıyla bir üstünlük/şeref mücadelesine girdik. Öyle ki yarışta başa baş giden iki at durumuna geldik. Sonra onlar da çıktı “bizde bir nebi var, gökten haber getirir” iddiasında bulundu. Onu ne tasdik ederiz ne de iman!²⁹⁰ Burada Ebu Cehil, iman etmeme gerekçesini adeta peygamberin Abdimenaf oğulları’ndan çıkmasını gururuna yedirememek olarak

²⁸⁵ Neml, 14.

²⁸⁶ Alak, 6-7.

²⁸⁷ Hayreddin Kahraman vd., **Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, DİB Yayınları, c. 5, 2012, s. 653.

²⁸⁸ Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefasir**, c. 3, s. 722.

²⁸⁹ Kasas, 38.

²⁹⁰ İbn Hişam, **Siretü’n-Nebi**, s. 338.

aktarıyor. Nübüvveti, üstünlük mücadelesinde asla başaramayacakları bir iddia olarak yorumluyor.

Kur'ân'da çizilen müşrik insan tablosunun en belirgin özelliği istikbar²⁹¹ ve istiğnadır. Gerek Hz. İbrahim'in imana davet ettiği Nemrut örneğinde, gerekse de Hz. Musa'nın kavminden olan Karun örneğinde onları küfre götüren en temel özellik olarak bu vasıfları görürüz.²⁹²

7. Müşriklerin Kendi Dilinden İtiraz Gerekçeleri: Şüphe ve Statü Kaybı Endişesi

7. 1. Şüphe

Kur'ân'da müşrikleri Hz. Muhammed'in davetini inkâra götüren sebeplerden biri olarak da şüphe içinde olmaları gösterilir. Ancak şunu peşinen belirtelim ki Kur'ân'ın eleştirdiği şüphe metodik şüphe değil, insanın doğruya ulaşmasını engelleyen ve kişiyi bir adım dahi öteye götürmeyen, olduğu yerde bocalayıp kalmasına sebep olan ve gerçeğe ulaşmak için çaba sarf etmekten dahi kişiyi korkutan bir şüphe halidir.

Türkçe'de şüpheyle eş anlamda kullanılan kuşku "*Bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan kararsızlık*"²⁹³ olarak tarif ediliyor. Müfredat'ta da bu kelime cehaletin bir türü olarak doğan tereddüt hali olarak tanımlanıyor.²⁹⁴ Aynı konuda bir birine zıt iki görüş arasında kalıp karar verememek anlamını içerdiği de aktarılıyor.²⁹⁵

Müşriklerin içinde bocaladıkları şüphe hali onları imandan alıkoymuştur. Bu husus Kur'ân'da "şüphe içinde oyalanmak"²⁹⁶ şeklinde hem Mekkeli Arap müşrikler için, hem de onlardan öncekilerle ilgili "*Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi*

²⁹¹ A'râf, 40.

²⁹² Bkz. A'râf, 40; Bakara, 258; Kasas, 76-82.

²⁹³ İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Nevzat Gözaydın, **TDK Okul Sözlüğü**, y.y, TDK yay. 1997, s. 488.

²⁹⁴ Rağıb el İsfehani, **Müfredat**, s. 559.

²⁹⁵ Rağıb el İsfehani, **Müfredat**, s. 559.

²⁹⁶ Duhan, 9.

kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz...”²⁹⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Yine müşriklerin şüphesini konu edinen Sebe suresi 54. âyetin bir öncesinde 53. âyette şüphenin gayb hakkında “uzak bir yerden” atıp tutmalarının bir sonucu olduğuna işaret ediliyor. Sabunî tefsirinde وَيَقْدُفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ cümlesini şöyle tefsir ediyor: Gayb konusunda zanda bulunmak sûretiyle: “diriliş, hesap, cennet, cehennem yok” gibi yargılarda bulunuyorlardı. Sâbûnî bu ifadenin “Araplar bilmedikleri şeyler hakkında konuşanlara bu ifadeyi kullanır” şeklinde bir nakille “temsil yoluyla attığını tutturamayan kimsenin durumuna işaret eden” bir ifade biçimi olduğunu belirtir.²⁹⁸

Kur’ân’da zemmedilen şüphe apaçık ortada duran hakikat karşısındaki temelsiz ve gerçeğe ulaştırmayan şüphedir. Ancak Kur’ân, insanın şüpheyi bir metot olarak kullanmasını olumlar. Çünkü insan çevrenin, geleneğin, içinde bulunduğu toplumun kültürünün hatta arkadaş çevresinin etkisiyle birçok şey öğrenir. İşte bu öğrenme sonucu elde ettiği bilgilerin ve davranışların doğruluğunu test edebilmesi için önce bu bilgilerin doğruluğundan şüphe etmelidir. Sahip olunan bilginin doğruluğundan şüphe edilirse yeni ve doğru bilgi ve fikirlere ulaşmanın yolu açılır, aksi halde taassup hali doğar. Kur’ân, kendi doğruluklarını atalarının yolundan gitmeye bağlayan müşriklere “ya atalarınız da yanlış yolda ise”²⁹⁹ diye sormak suretiyle kendi yolunun doğruluğundan emin olan müşriklere metodik bir şüphe ile doğruya ulaşabilecekleri imasında bulunmuştur.³⁰⁰

Şüpheyi doğruya ulaşmada bir metot olarak kullanmakta sakınca görmeyen Kur’ân, müşriklere peygamberin ağzından şu soruları sorar: *De ki: "Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'an) Allah katından gelmiş, siz de onu inkâr etmişseniz? Bu durumda böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir!"* bir diğer soru da şu şekildedir:

²⁹⁷ İbrahim, 9.

²⁹⁸ Muhammed es-Sabuni, **Safvetü't-tefasir**, İstanbul, Yâsîn yay., 2010, c. 2, s. 723.

²⁹⁹ Bakara, 170; Maide, 104.

³⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, **Kuran-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, İstanbul, İlim ve Kültür yayınları, 1983, s. 79-80.

“De ki: “Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size geri verebilecek Allah’tan başka tanrı kimdir?” Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz. Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar! De ki: “Söyle misiniz; size Allah’ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zâlim toplumdaki başkası mı helâk olur?”³⁰¹

Bu ifadelerde “şayet şöyle olursa” gibi sorular sorulmak suretiyle şüphenin bir metot olarak kullanıldığını görüyoruz.

7. 2. Statü Kaybı Endişesi

Mekke şirk düzeninin önde gelen savunucuları sahip oldukları imtiyazları Allah vergisi olarak görüyorlardı. Ancak bunun alelade bir imtiyaz değil, Allah tarafından bizzat kasıtlı olarak yapılan bir ayrıcalık olduğuna inanıyorlardı. Kendilerine verilen nimetleri ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaları gerektiğini söyleyen Hz. Muhammed’e de bu anlayışla cevap veriyorlardı. Onlara göre –burada cimri müşrikler muhatap alınıyor- Allah onların doyurulmasını dileseydi zaten bunu kendi yapardı, böyle bir emir vermezdi. O halde onları biz doyurmak zorunda değiliz.³⁰² Diyorlardı. Bu sözleri polemik olsun diye söylüyorlar ve bunun üzerinden Allah resulünün mesajını bastırmak istiyorlardı. Bunu Allah’ın sürdürülmesi gereken bir kanunu olarak gördükleri için savunuyor ve bu kanuna aykırı davranırlarsa örneğin mallarını fakirlerle paylaşırlarsa yoksul düşeceklerine inanıyorlardı. Bu da Allah’ın onlara tanımış olduğu statüyü kaybetmek anlamına geliyordu. Burada özellikle cimri müşrikler muhatap alınıyor. Böyle düşünen cimri müşrik muhataplara Kur’ân bu algının şeytanın telkininden başka bir şey olmadığını hatırlatıyor.³⁰³ Mekke’de nazil olan Maun suresinde müşriklerin bu özelliklerine atıfta bulunularak “yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen... hayra engel olanlar”³⁰⁴ şeklinde tavsif ediliyor ve bu anlayışları kınanıyor.

Cahiliye müşrik Arapları açısından cömertliğin erdemli davranışlar arasında sayıldığı ve önemsenen erdemler arasında zikredilir. Çünkü Arap cömertliği

³⁰¹ En’âm, 46-47.

³⁰² Bkz. Yâsîn, 47.

³⁰³ Bakara, 268.

³⁰⁴ Maun, 3 ve 7. âyetler.

meşhurdur. İslam'dan önce de fakir akrabalara, dul ve yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, misafire ikramda bulunan birçok kişiyi biliyoruz. Bunlar kaynaklarımızda zikrediliyor. Cömertliğiyle meşhur olan cahiliye dönemi müşrikleri şunlardır: Hâtim et- Tâî, Kâ'b b. Mâme, Herim b. Sinan, Nuaym b. Abdillâh el Adevi, Hakim b. Hizam. Bunlardan bazılarının cömertliği darb-ı mesel haline gelmişti. Ayrıca Hz. Peygamber'in de İslam öncesi içinde bulunduğu Hilfû'l-füdûl adındaki cemiyet de yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Hz. Peygamber İslam öncesi cahiliye Araplarında Hatim et-Tâî hakkında "İslam'ın tavsiye ettiği üstünlüklerle müzeyyen bir kişi" ifadesini kullanmıştır.³⁰⁵ Tüm bunlara rağmen Kur'ân'da kendisine cevap verilen bazı müşriklerin yoksulu doyurmak ve düşküne el uzatmak konularındaki olumsuz tutumlarını dikkate almak durumundayız.

Mekkeli müşrik Araplarda toplumun çeşitli sınıflara ayrıldığından bahsetmiştik. Bu sınıflardan eşraf diye tabir ettiğimiz Mekke'nin önde gelenleri bu statülerini Kâbe'ye olan hizmetleri sayesinde ellerinde tutuyorlardı. Mekke eşrafının önemli bir kısmı sahip oldukları bu statüyü Kâbe'ye olan hizmetine borçluydu. Kâbe'nin Hz. İbrahim ve İsmail tarafından yeniden inşa edilmesinin³⁰⁶ ardından Mekke'de yaşayan İsmailoğulları ve Cürhümlüler'in Mekke ve Kâbe'nin idaresini uzunca bir süre elinde tutmasının ardından idareyi Huzaalılar eline geçirdi. Mekke ve Kâbe'nin uzun bir süre de Huzaalılar'ın elinde kalmasının ardından Kusay b. Kilab ile yeni bir dönem başlamış oldu.³⁰⁷

Kusay b. Kilab, kendi döneminde Kâbe'nin idareciliğini yapan Huzaa kabilesinden Huleyl b. Habeşyye b. Selul el-Huzaî'nin kızı Habba ile evlenir ve bu vesilesiyle Mekke'nin idareciliğine talip olur. Huzaalıların ona karşı çıkması neticesinde gerçekleşen savaşı kazanır ve Mekke'nin lideri olur. Mekke'nin çevresinde dağınık şekilde bulunan Kureyş kabilesini Mekke'de bir araya getirir. Bu vesileyle, hicabe, rifade, sikaye, nedve, liva ve kıyade görevlerini eline alır. Kureyş'i etrafında topladığı için bu kabileye "Kureyş" adı verildiği söylenir. Mekke'nin

³⁰⁵ Cevad Ali, **Tarihu'Arab Kable'l-İslam**, c. 6, s. 369, Süleyman Tülcü, Hâtim et-Tâî mad., **DİA**, c. 16, 1997, s. 472-473, Süheyla Nurduhan, Hums Araplarında Allah İnancı Ve Dini Hayat, **Basılmamış yüksek lisans tezi**, İstanbul, 2016, s. 68-72.

³⁰⁶ Bkz. Bakara, 127.

³⁰⁷ Bkz. Ebul Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammedel-Ezrâkî, **Ahbar-u Mekke**, Beyrut, Dâru's-Sakâfe, Üçüncü Baskı, 1979, s. 80-107.

şerefini üzerinde toplayan Kusay, Mekke'nin işlerinin görüşülmesi için Daru'n-nedve'yi inşa etti. Buraya 40 yaşın altında olanlarla Kusay'ın çocukları dışındakiler alınmazdı. Kusay'ın çocukları ve müttelikleri buradaki toplantılara katılabilirdi. Kusay yaşlanınca Mekke'de övgü, izzet ve şeref kaynağı olan altı görevi iki oğlu arasında paylaştırdı. Bunlardan Sedanet, Daru'n-Nedve ve Liva görevi Abduddar'a, Sikaye, Rifade ve Kıyade görevleri de Abd-i Menaf'a verildi. Bu ikisinin oğulları ve onların soyundan gelenler Hz. Peygamber dönemine kadar bu görevleri sürdürdüler. Hatta Hz. Peygamber Mekke'yi fethedip Kâbe'nin anahtarlarını alınca bu görevi (sedanet) –hatta amcası Abbas b. Abdulmuttalib'in bu görevi istemesine rağmen- tekrar eski sahiplerine iade etti. Bu olay Hz. Muhammed'in davet metodunu anlamak açısından son derece önemlidir. Zira burada akrabalarını geri çevirme pahasına o, emaneti ehline vermeyi tercih etmiştir.³⁰⁸ Hz. Muhammed'in bu kararı vermesine sebep olan âyette bu olayın hemen öncesinde inmişti. Bu âyet: *“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor...”*³⁰⁹ âyetidir.

Ebu Cehil hakkında nazil olan³¹⁰ En'âm suresi 33. âyetin tefsirinde Taberi; Ahnes b. Şerik ile Ebu Cehil arasında geçen bir diyalog nakleder. Diyalogda Ebu Cehil Hz. Muhammed'e iman etmeme gerekçesini Hz. Muhammed'in Kusayoğulları'ndan olması olarak açıklar³¹¹ Burada asabiyet ve kıskançlığın yol açtığı bir inkâr durumu söz konusudur.

Mekke şirk düzeninin savunucusu konumunda bulunanlardan biri olan Ebu Cehil'in bu itirafı, aslında onun inkâr sebebinin dünyevi-siyasi olduğunu gösteriyor. Onun yaşadığı toplum yüzyıllardır böyle bir gelenek üzere varlığını sürdürmüş, atalarından devraldığı statü meşruluğunu ancak bu süzenin devamıyla sağlayabilmişti. Mekke hiyerarşisinin eşraftan olmayanlar, mevali ve köleler lehine bir değişim geçirmesi onun mevcut konumunu ve üstünlüğünü de kaybetmesi anlamına geliyordu. Zamanla Mekke eşrafi atalarından miras aldıkları dînî ve siyasi

³⁰⁸ Ezrâkî, **Ahbaru Mekke**, s. 104-115.

³⁰⁹ Nisa, 58.

³¹⁰ Hayreddin Kahraman vd., **Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, DİB Yayınları, c. 2, 2012, s. 395-397.

³¹¹ Cafer b. Muhammed b. Cerîr Et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân**, Amman, Dâru İbn Hazm, t.y., c. 5, s. 229-230.

düzeni sürdürmeyi bir inanç düzeyinde savunur hale gelmişti. Öyle ki onların sahip oldukları bu imtiyaz ve yönetim hakkı kendilerine Allah tarafından tanınmış olmalıydı. Çünkü kendilerine mal ve evlat (bu iki unsur siyasi ve ekonomik gücü temsil ediyor) vermesi onlara göre Allah tarafından da sevmek anlamına geliyordu.³¹² Eğer ahiret hayatı olacaksa bile orda da Allah'ın kendilerine nimet vereceğinden emindiler.³¹³

³¹² Bkz. Meryem, 77; Müddessir, 12-15.

³¹³ Kehf, 36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİŞ

Kuran müşriklerin itham iddialarına cevap verirken itidal ve adaleti elden bırakmamış, bu konuda hasas davranmaları gerektiğiyle ilgili müslümanları da yer yer uyarmıştır. Kaynaklarımızda yer alan Mâide sûresi ikinci âyetin sebep-i nüzulü ile ilgili bilgilerle Mâide sûresi sekizinci âyet ve En'âm sûresi yüz sekizinci âyetteki uyarılar müşrik muhataplarla yapılan münazara ve mücadelede dikkat edilmesi gereken iki önemli hususun altını çizer. Bunlar: “Kutsala saygısızlığın reddi” ve “düşman bir topluma karşı dahi olsa adeletten sapmama” ilkeleridir. Mâide sûresi ikinci âyetin nüzulüne sebep olan kişi Hutem b. Hind el-Bekrî adlı müşriktir. Daha önce Hz. Muhammed'den İslam dini hakkında bilgi almak maksadıyla Medine'ye gelen ve Hz. Muhammed'in ifadesiyle onun huzuruna “kafir olarak girip yine kafir olarak çıkan” Hutem b. Hind el-Bekrî kendi yurduna dönerken müslümanların sürülerinden bazı hayvanları yanında götürmüş, yani çalmıştır. Bu şahıs sonraki yıl yanında hac ibadeti sırasında kurban edilmek üzere gerdanlıklarla işaretlenmiş kurbanlıklar olduğu halde Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Müslümanların topraklarına vardığında önceki yıl işlediği cürümden dolayı müslümanlar tarafından uzaklaştırılmak ve kurbanlıklarına el konulmak istenmiş, bunun üzerine Mâide sûresi ikinci âyet nâzil olmuştur.³¹⁴ Bu âyetlerin doğru anlaşılması için tarihsel arka planın göz önünde bulundurulması gerekir.³¹⁵ Âyette mevcut durum üzerinden kutsala saygı mesajı şöyle verilmiştir:

*“Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lutf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.”*³¹⁶

³¹⁴ Taberi, s. 76-77.

³¹⁵ Şevket Kotan, “Kuran, Metin ve Tarih”, **Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi**, Ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013, s. 142-145.

³¹⁶ Mâide, 2.

En'âm sûresi yüz sekizinci âyette ise özelde müşrik muhatapların, genelde ise bütün gayri Müslimlerin Allah dışında taptıklarına hakaret edilmemesi/sövülmemesi gerektiği ifade ediliyor. İlgili âyet şöyledir: *“Allah’tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah’a hakaret ederler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik. Sonunda dönüşleri rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”*³¹⁷ Hz. Peygamber bu uyarılar ışığında “adaletten sapmama” ve “kutsala saygısızlık yapmama” ilkelerini dikkate alarak İslam tebliğini sürdürmüştür diyebiliriz.

1. HZ. PEYGAMBER’İN MÜŞRİKLERİN İTHAM VE İTİRAZLARINA CEVAPLARI

1. 1. Cahillikle Niteleme

Kur’ân, müşrik Arap muhatapların mevcut durumlarını ifade etmek için “cahiliye” kavramını kullanır. Yani Kur’ân’a göre müşriklerin İslam davetini inkar etme sebeplerinin başında “cahil olmaları” gelir.

Cahiliye kelimesi “chl” kökünden türemiş bir kelimedir. Kök anlamı; “bilgiden yoksunluk, bir şeye olduğundan farklı inanmak ve hak ettiğinden farklı davranmak” gibi anlamları ihtiva eder.³¹⁸ Aynı şekilde Cevheri de “chl” kelimesini “bilgisizlik” olarak anlamlandırır.³¹⁹

Terim olarak “cahiliye” İslamî dönemde ortaya çıkmış, Arapların İslam’dan önceki dînî ve sosyal hayat anlayışlarını İslamî dönemden ayırt etmek için kullanılmakla birlikte genel anlamda ferdin ve toplumun günah ve isyan hali cahiliye olarak isimlendirilebilir. Kur’ân’da “cahiliye” ifadesi dört âyette geçmektedir ki bunlar Medenî âyetlerdir. Bu ifadenin Mekkî âyetlerde geçmemesi bu terimin Mekke döneminde henüz yerleşmemiş olmasına bağlanabilir.³²⁰

³¹⁷ En’âm, 108.

³¹⁸ Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, er-Rağib el-İsfahani, Chl mad., **el-Müfredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân**, Çev. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 249-250.

³¹⁹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâdel-Cevherî, Chl mad., **Tâcu’l-Luğa ve’s-Sihâhu’l-Arabiyye**, Kahire, Dâru’l-Hadis, 2009, s. 208.

³²⁰ Mustafa Fayda, Cahiliye mad., **DİA**, c. 7, 1993, s. 17.

Cahiliye dönemi ile kastedilen zaman aralığını hangi zaman aralığı olduğuna dair çeşitli görüşler mevcuttur. Arap dili ve edebiyatının serüvenini inceleyen araştırmacılar “Cahiliye”yi birinci ve ikinci cahiliye olarak ifade etmiş, birinci cahiliye dönemi tarih öncesi dönemlerden V. Yüzyıla kadar olan süreç, ikinci Cahiliye dönemi ise V. Yüzyıldan Mekke’den Medine’ye hicrete (622) kadar olan süreç olarak ifade etmişlerdir.³²¹ Bir diğer ifadeye göre ise ikinci cahiliye Hz. İsa’nın vefatından Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderildiği zamana kadar olan süreyi kapsar. İşte bu peygamberlerin arasının kesildiği “fetret döneminde” yaşayan muvahhid hanifleri müşrik cahiliye Araplarından ayırmak için onlara “fetret ehli” denilmiştir.³²² İslam öncesi döneme neden cahiliye denildiği meselesi şu sebeplere bağlı olarak izah edilmiştir:

- 1) O dönemde bilgisizliğin yaygın olması,
- 2) Kabileler arası çekişme ve kan davalarının had safhada olması,
- 3) Allah’ın yasakladığı insanlık ve ahlak dışı davranışların yaygınlığı,
- 4) Şirk inancı ve yaygın yanlış inanç ve uygulamalar,
- 5) Allah’ın emrettiği şekilde hidayete tabiiyeti reddeden psikolojik, Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyi reddeden sistematik durum.”³²³

Cahiliyeyi bir çağ değil de bir anlayış olarak düşünenler de olmuştur. Bu anlayışın sahipleri, yukarıda sayılan toplumsal ve ahlaki çöküşün neticelerini cahiliyenin kendisi olarak isimlendirmeyi yeterli görmez. Onlara göre bu durumların tamamı cahiliyenin tezahürleridir. O halde cahiliye, insanların nefsi arzu ve isteklerinin kölesi oldukları, Allah’ın kitabına uymayı reddedip, zulüm, sömürü ve faşizmden beslenen sistem ve rejimlerin desteklendiği her yerde cahiliye varlığını sürdürmektedir.³²⁴

Kur’ân’da “cahiliye” kavramının geçtiği âyetlere kısaca göz atalım. Münafıkların durumlarından bahseden bir âyette onların “Allah hakkında haksız yere

³²¹ Mehmet Yalar, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 14, S. 2, 2005, s. 78-79.

³²² Mustafa Fayda, Cahiliye mad., **DİA**, c. 7, s. 17.

³²³ Mehmet Yalar, **a.g.m.**, s. 78-79.

³²⁴ Mustafa Fayda, Cahiliye mad., **DİA**, c. 7, s. 19.

cahiliye zannı”³²⁵ taşıdıkları ifade edilerek bu durum kınanmaktadır. Böylece Müslümanların, İslam’ın tesis ettiği Allah algısına muhalif olan müşrik Arapların bu durumunu örnek almamaları münafıklar üzerinden anlatılır. Diğer bir âyette ise peygamber eşlerine cahiliye dönemindeki ahlaksız giyim tarzından kendilerini uzak tutmaları, “cahiliye devrindeki gibi açılıp saçılmayın”³²⁶ denilerek, cahiliyenin olumsuzluklarından arınma çağrısında bulunulmuştur. Yine başka bir âyette müşriklerin “cahiliye taassubuyla hareket etmeleri”³²⁷ kınanmıştır. Bu âyetlerde müslümanlarla müşrikler arasında gerçekleşen Hudeybiye anlaşmasına telmihle inkârcıların durumlarını tasvir eder. Aslında müşrik Araplardan beklenen cahiliyenin olumsuz özelliklerini değil, olumlu özelliklerini sürdürmeleri idi. Çünkü onlar Kâbe’ye ve hacılara hizmet etmekle meşhur bir topluluktu. Ancak bu müsamahakâr tavrı Hudeybiye günü Müslümanlara göstermemiş, aksine onları Kâbe’yi ziyaretten alıkoyma yoluna gitmişlerdir. Kur’ân onların Kâbe’yi tavafa ve kurban kesmeye gelenlere (Müslümanlara) gösterdikleri bu saygısızlığı afişe etmiş onların bu durumunu kınamıştır.³²⁸ “Cahiliye” kavramının kullanıldığı bir diğer ve son âyette şöyledir: “*Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah’tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?*”³²⁹ Bu âyetle birlikte artık İslam’ın âdil ve haklıdan yana sistemiyle, cahiliyenin zâlim ve güçlüden yana sistemi kıyaslanarak, cahiliyenin zâlimane hükmünün devrinin kapandığı yerine adil hükmün dönemi olan İslam devrinin ikame edildiği vurgulanıyor.

Yukarıdaki paragrafta “cahiliyenin olumlu özellikleri” diye bir ifade kullandık. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere müşrik Arapların cahiliye devrindeki hayat anlayışları rezîletten ibadet olmayıp, fazilette barındıran bir muhtevaya sahipti. Bunu cahiliye ahlakını anlatan kavramlardan çıkarmak mümkündür. Örneğin “övmeye dair her şey” diye özetlenebilecek olan “mürüvvet” kavramıyla onlar; şeref, cesaret, cömertlik, sabır, bağışlama, misafirperverlik, yoksula yardım etmek, komşuluk, zayıf kimseleri koruyup kollama vb. erdemleri kastediyorlardı. Bu

³²⁵ Âl-i İmrân, 154.

³²⁶ Ahzab, 33.

³²⁷ Fetih, 26.

³²⁸ Fetih, 25-26.

³²⁹ Maide, 50.

kavramın içerdiği bir başka anlamda “açıktan yapıldığında utanç duyulacak bir şeyi gizli olarak da yapmamak”³³⁰ şeklinde ifade edilirdi. Onların ahlak dünyalarını yansıtan kavramlara şunları da ekleyebiliriz: “*hayır, ma’ruf, hak, şecaat, kerem, sehâ, cûd, vefa vb*”³³¹ Bu ifadelerden anlaşılan odur ki cahiliye dönemi tamamen ahlakî bir çöküntüden ibaret bir dönem değil, içerisinde faziletleri barındıran anlayışlardan da beslenen bir dönem olarak karşımıza çıkıyor. İslam da bu olumlu özellikleri övüp sürdürülmesini teşvik etmiş, olumsuz özellikleri de yermiş ve terk edilmesini emretmiştir. Hz. Muhammed’in muhataplarının Allah ve onun dini hakkında birçok yanlış algıya sahip olmalarına rağmen, Allah’ı her şeyin üzerindeki hükümler rab olarak kabul etmeleri İslam’ın mesajını iletmesini kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Çünkü Allah’ın yüceliğini kabul eden bu kimselerden beklenen Allah’a hakkıyla kulluk etmeleriydi. Kur’ân onların bazı olumlu özellik ve anlayışlarıyla mücadele etmektense bunları öne çıkarmıştır. Bu olumlu özellikleri onların ıslahında birer argüman olarak kullanmıştır.³³²

1. 2. Tevhide Çağrı

Kur’ân, müşriklere ilk olarak inanç ve ahlak konuları üzerinden hitapta bulunmuştur. Doğru amelin ancak doğru inanç neticesinde mümkün olacağı tezi ile onların inanç konusundaki sapmalarının ahlaki yozlaşmayı da beraberinde getirdiğini hatırlatmıştır. İlk inen âyetler onlara yaratıcı olanın Allah olduğu hatırlatılmış,³³³ ardından peygamberin şahsında Allah’ın yüceltilmesi ve şirkten uzak durulması emredilmiştir.³³⁴ Allah’tan başka ilah olmadığı bildirilmiş,³³⁵ böylece müşrik Araplara inanç konusunda düştükleri şirk bataklığının terk edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Müşriklerin şirk inanışlarının temelsizliği: “*Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına*

³³⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn, **Lisânu'l-Arab**, Kahire, Dâru'l-Hadis, t.y., c. 8, s. 239.

³³¹ Mustafa Çağrı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, İstanbul, 4. Baskı, DEM yay., 2012, s. 19-21.

³³² Toshihiko İzutsu, **Kuran’da Tanrı ve İnsan**, s. 182.

³³³ Alak, 1.

³³⁴ Müddessir, 5.

³³⁵ Müzzemmil, 9.

uyuyorlar. Oysa şimdi onlara rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.”³³⁶ âyetiyle dile getirilmiştir. Allah’a inançla ilgili gaybî bir konuda delilin yine Allah’ın indirdiği bir âyet olacağı hususu belirtilmiş, puta tapıcılıkla ilgili Allah’ın böyle bir delil indirmedeği belirtilerek şirk inancının ilâhî bir temele dayanmadığının altı çizilmiştir.

Kuran, şirk dininin önde gelen isimlerinin vasıfları hatırlatılarak inançtaki sapmanın ahlaki sapmayı beraberinde getirdiğine dikkat çekmiştir. Bu durum Kalem suresi 10-14. âyetlerde şöyle dile getiriliyor: “*Olur olmaz yemin eden, aşâğılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert, bütün bunlardan sonra bir de ne idüğü belirsiz kimselere, serveti ve çocukları var diye sakın boyun eğme.*” Bu âyetler başta Velid b. Muğîre olmak üzere Mekke’nin müşrik elebaşları hakkında nazil olmuştur.³³⁷

Benzer bir hatırlatma yine ilk inen surelerden olan Tekvir Suresinde kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi üzerinden yapılıyor.³³⁸ Bu durum Kur’ân’da putlar tarafından olumlanan bir davranış olarak³³⁹ ifade edilir. Aynı konuda Nahl ve Zuhurf surelerinde tasvir edilen bir sahnede kız çocuğu sahibi olan kimsenin müjdelendiği bu kötü haberden dolayı yüz ifadesinin değiştiği ve onu toprağa gömmekle utanç içinde büyütmek arasındaki ikilemden nasıl kurtulacağını kara kara düşünmesinden³⁴⁰ bahsedilir. Kız çocuklarını öldüren müşrik Araplar bunu birtakım sebeplere dayandırıyorlardı. Bunlar:

- 1) Savaşta düşmana esir düşmek gibi bir durumla karşılaşma ve toplumda onlar için utanç duyulacak işlere bulaşma ihtimali müşrikleri, kız çocuklarını erkenden ortadan kaldırma yoluna sevk etmiştir.
- 2) Geçim sıkıntısına neden olacakları düşüncesi onları besleyip büyütmeleri neticesinde kız çocuklarının onlara yük olmaktan başka bir faydaları olmayacağını düşünür bu amaçla yokluklarının varlıklarından daha iyi olacağına hükmederdi.

³³⁶ Necm, 23.

³³⁷ Mukâtil, **Tefsir-i Kebir**, c. 4, s. 257.

³³⁸ Tekvir, 8-9.

³³⁹ Bkz. En’âm, 137.

³⁴⁰ Nahl, 58-59; Zuhurf, 17-18.

3) Kız çocuklarını diri diri gömme uygulaması tanrılarını memnun etmek için onlara kurban olarak sundukları inancından kaynaklanıyor olabilir.³⁴¹

Bunlara ek olarak müşrik Arapların erkek çocuklarını da kurban olarak adadıklarını İbn Sad'da yer alan bir kıssa üzerinden öğreniyoruz. Kıssanın kahramanları bizzat Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalip ve babası Abdullah'tır. Abdulmuttalip Hz. İsmail'in hatırası olan ve zamanla kaybolan zezemi tekrar yeryüzüne çıkarmak için Kâbe'nin etrafını kazarken doğan on erkek çocuğundan birisini Allah'a kurban olarak adar. Adağı gereği Abdullah'ı kurban etmesi gerekir ancak buna gönlü razı olmaz ve fal okları yardımıyla Abdullah'a kefareti olarak yüz deve keser.³⁴² Buradan anlıyoruz ki müşrik cahiliye Araplarında insan kurbanı/adağı hadisesi mevcuttu.

Kendilerinin Hz. İbrahim ve İsmail'in yolundan gittiğine inanan müşrikler, din konusunda yetkili gördükleri kişilerin Hz. İbrahim'in dinine kattıkları bu yanlış inanç ve uygulamalarla ilgili herhangi bir uyarıcı ve kitaptan yoksun oldukları için hakkı batıldan ayırt edemiyorlardı.³⁴³ Buna birde atalar dinini körü körüne taklit eklenince mesele iyice işin içinden çıkılmaz bir hal alıyordu.

Bu âyetlerde müşrik Arapların en temel inanç umdesi olan şirk anlayışının temelsizliği vurgulanır. Şirk anlayışında Allah yeri göğü yaratan, güneşi ve ayı emre amade kılan, gökten yağmur yağdıran,³⁴⁴ her şeyin hükümlanlığı elinde olan, koruyan, korunmaya ihtiyacı olmayan,³⁴⁵ olarak tavsif ediyorlardı. Putlara da bu yüceler yücesi ilaha yakınlık sağlasınlar diye tapıyorlardı.³⁴⁶ Ancak Kur'an, kendilerine şah damarlarından daha yakın olan³⁴⁷ Allah'a doğrudan, aracısız, halisane bir şekilde ibadet etmek varken araçlar arayışına girmelerinin anlamsızlığını onlara hatırlatır.³⁴⁸

³⁴¹ Bu maddeler için bkz. Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Trc. Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 1996, c. 1, s. 599.

³⁴² Muhammed İbn İshak, **Siyer**, Yayına haz. Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe yayınları, y.y., birinci baskı, 1988, s. 82-92.

³⁴³ Mevdudi, **Tefhîmu'l-Kur'an**, c. 1, s. 599.

³⁴⁴ Ankebut, 61, 63.

³⁴⁵ Mü'minun, 88-89.

³⁴⁶ Zümer, 3.

³⁴⁷ Kaf, 16.

³⁴⁸ Bkz. Zümer, 3.

Allah inancı müşriklerin yabancı olduğu bir inanç değildi. Onların reddettiği şey Allah'ın yegâne hak ma'bud olduğu inancıydı. Arapların İslam inancını kabul etmesi durumunda kaçınılmaz olarak bütün dînî ve dünyevi sistemleri alt üst olacaktı. İşte Hz. Muhammed'e tepki göstermelerinin temel nedeni buydu.³⁴⁹ Ancak İslam açısından aslolan, yanlışıyla doğrusuyla sistemin devamı değil, ister inanç boyutunda olsun ister dünyevi boyutta, tüm zulüm sistemlerinin kökünden devrilmesidir. Çünkü Hak geldiğinde batıl yok olmalıydı, zaten batıl yok olmaya mahkûmdur.³⁵⁰

Hız. Muhammed, İslam çağrısını kendine gelen vahyi tebliğ etmekle sürdürüyordu. Onlara şirkin temelsizliğini ve Allah'a iftira oluşunu anlatıyor, onlarda cevaben: "Eğer Allah dileyseydi ne biz, ne de atalarımız ortak koşardı" diyorlardı. Kur'an ise cevaben, bunu bir bilgiye dayanarak söylemediklerini, zanlarının peşinden koştuklarını ve temelsiz tahminlerle hareket ettiklerini³⁵¹ ifade ediyordu. Onların bu şirk inançlarının, Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri ona ortak koşmaktan ibaret olduğu,³⁵² bu batıl iddiaların kaynağı olan bir kitaba sahip olmadıkları,³⁵³ Allah hakkında yaptıkları bu niteleme ve tartışmaların; bilgisizce, yoldan sapmış bir şekilde ve kitabi bir dayanağı da olmayan,³⁵⁴ delilsiz, boş tartışmalar olduğu ifade ediliyor. Buraya kadar Kur'an, müşriklerin şirk konusunda nakli bir delilleri –atalar dini dışında- olmadığını ispatlıyor ve akli delillere geçiyor.

Müşrik Araplara, şirkin kainatta ifsada neden olacağı hatırlatılır. Kur'an'da bu durum: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir."³⁵⁵ şeklinde ifade edilir. Burada bizim kültürümüzde de yer etmiş bir deyim akla geliyor "iki kaptan bir gemiyi batırır." İlah olacak varlığın kadir-i mutlak olması ve irade konusunda da her hangi bir sınırlamaya tabi olmaması gerekir. Yani ilah olan müteal olandır. Ancak birden fazla ilah olması durumunda ilah diyebileceğimiz

³⁴⁹ Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Tanrı ve İnsan**, s. 38.

³⁵⁰ İsra, 81.

³⁵¹ En'am, 148.

³⁵² Âl-i İmrân, 151.

³⁵³ Kalem, 37.

³⁵⁴ Hac, 8.

³⁵⁵ Enbiya, 22.

varlıklar mutlak bir irade ve kudretten yoksun kalmak zorunda olurlar. Bu durumda âyetle ifade edildiği gibi “*O’nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı.*”³⁵⁶ netîcede “*gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu*”³⁵⁷ gücü sınırlanan, iradesi kısıtlı olan müteal ve kadir-i mutlak olamaz, bu sıfatları taşımayan da tanrı olamaz, dolayısıyla Allah yegâne kadir-i mutlak hak ilahtır.

Kur’ân’ın müşrik muhataplarına sorduğu ikinci bir soru da şuydu: yaratamayan, mahluk, fayda veya zarar vermeye gücü yetmeyen, şuursuz, aciz, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltmeye gücü yetmeyen, eli-ayağı tutmayan, gözü görmeyen, sussan da konuşsan da sonucu değiştiremeyen bir nesne³⁵⁸ nasıl olur da ilah olabilir? Sizin böyle bir nesne karşısında yardım beklemeniz, su kaynağının başında avucunuzu açıp ta suyun ağzınıza gelmesini beklemenizden farksızdır.³⁵⁹ Bu cansız nesnelerin (putların) Allah’ın ortakları olduğu konusunda gaybi bir bilgiye mi ulaştınız, yahut Allah’a –haşa- bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?³⁶⁰ Eğer tüm bu sorulara “atalarımızı bu yol üzere bulduk” demeniz dışında verecek bir cevabınız yoksa ve atalarınız da “akıllarını kullanmayan ve doğru yolu da bulamamış kimseler ise”³⁶¹ yine mi şirk koşmaya devam edeceksiniz?

Müşrik Araplar şirk inanışlarının “atalarının yolu” olması hasebiyle doğru bir anlayış olduğunu iddia ediyorlardı. Kendilerine gönderilen peygamberleri “atalarının taptıklarından alıkoymak isteyen kimseler” olarak görülüp, “zaten Allah böyle dilemeseydi ne biz ne de atalarımız ortak koşardı”³⁶² diyerek karşı çıkmışlardır. Ancak unuttukları bir şey vardı ki onların yakın atalarına okuyacakları bir kitap ve peygamber gönderilmemişti.³⁶³ Peki ya atalarına gelmeyen bilgi onlara ulaşmışsa ve

³⁵⁶ Muminun, 91.

³⁵⁷ Muminun, 71.

³⁵⁸ Araf, 191-195; Yunus, 18; Nahl, 21; Hac, 73; Furkan, 3.

³⁵⁹ Rad, 14.

³⁶⁰ Tur, 41; Yunus, 18.

³⁶¹ Bakara, 170.

³⁶² İbrahim, 10; Nahl, 35.

³⁶³ Sebe, 44.

peygamber de atalarını üzerinde buldukları şeyden daha doğrusunu getirmiş olsa da mı bu inançtan vazgeçmeyeceklerdi?³⁶⁴.

Kendilerine peygamber gönderilmeyen müşrik atalar belki bu durumlarından dolayı mazur sayılabilirlerdi, ama sonrakiler bir kitap ve peygambere muhatap olma açısından ellerindeki bu son inkâr mazeretini de kaybetmişlerdi. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: *"Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı; Elbet biz de Allah'ın hâlis kulları olurduk."*³⁶⁵ Bu durumda onların şöyle deme ihtimallerinin kalmadığı ifade edilir ve: *"Önce atalarımız Allah'a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtila saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!"*³⁶⁶ veya *"Ey rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık."*³⁶⁷ demeyesiniz diye kitabı ve peygamberi gönderdik. Bu âyette ve bir önceki âyette (Araf:172) ifade edilen fitrat delili de kitap ve peygamberle desteklenince bu durumda inkâr için herhangi bir mazeret ileri sürmenin batıllığı ortaya konuyor. Onlara adeta "biz müşrik atalarımızın yolundan giden bir nesildik, şirk onların suçu bizim değil" gibi bir mazeret öne süremeyecekleri, sürseler bile bunun geçersiz bir mazeret olduğu hatırlatılıyor.

1. 3. Öncekilerin Hatalarından Ders Almaya Çağrı

Kur'ân, müşrik Araplara yakınında bulundukları eski medeniyet kalıntılarına bakarak onların akıbetlerinden ibret almaları gerektiğini hatırlatır. Bu durum şöyle dile getirilir: *"Kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız onları hâlâ yola getirmedir mi? Oysa onların yurtlarında dolaşıp duruyorlar! Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır."*³⁶⁸ Bu âyette müşriklerin, özellikle Mekkeli inkârcıların yakınlarında dolaştıkları eski milletlerin, bomboş kalmış yurtların eski sahipleri Âd ve Semûd'un helak olmalarından ve bunun kalıntılarına şahit olmalarından ibret almaları, ders çıkarmaları isteniyor. Bu helak olmuş milletlerin peygamberleri Hûd ve Sâlih'i yalanladıkları³⁶⁹ buna ek olarak onların

³⁶⁴ Muminun, 68; Zuhuruf, 24.

³⁶⁵ Saffat, 168-169.

³⁶⁶ Araf, 173.

³⁶⁷ Taha, 134.

³⁶⁸ Taha, 128 Ayrıca bkz. En'âm, 6-10,11; Ankebut, 38.

³⁶⁹ Hûd, 50; Hakka, 4.

elinde gerçekleşen Allah'ın mucizelerini de inkâr ettikleri hatırlatılıyor ve kendi akıbetlerinin de onlar gibi olmasını istemeyen akl-ı selim sahiplerinin helak olmuş bu milletlerden dersler çıkarması gerektiği ifade ediliyor.³⁷⁰

Âd ve Semûd kavminin helakından müşriklerin ibret almasını söyleyen âyetin hemen akabinde ki âyette: *“Eğer rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı”*³⁷¹ demek suretiyle Allah'ın Hz. Muhammed'i inkâr eden müşriklerin acele istedikleri azabı -kendi iradesi ve vadi gereği- indirmeyeceği ifade edilmektedir. Çünkü müşrikler tıpkı Semûd kavmi gibi peygamberlerinden azabı/helakı getirmesini istiyorlardı. Cahiliye müşrik Arapları mevcut dinlerinin doğruluğundan/hak din oluşundan o kadar eminlerdi ki eğer Hz. Muhammed'in dedikleri doğruysa gökten üzerlerine azabın inmesini isteyecek kadar cüretkar davranabiliyorlardı.³⁷² Bu anlamıyla inkârcı müşrik muhatapların sözlerinin peygamberden bu tarz isteklerde bulunma konusunda diğer inkârcılarla örtüştüğü belirtilerek akıbetlerinin de onlarla aynı olmaması için uyarı yapılmaktadır.

Kıssalar, Kur'ân'ın amaçlarının tamamını kapsayan anlatılardır. Kur'ân kıssalarında genel olarak; vahiy, risâlet ve tevhit gibi Allah'ın dînînin en temel unsurlarının önceki kavimlerin tamamı için de geçerli olduğu üzerinden geçmiş referans aldıklarını iddia eden müşrik Arap muhataplara din konusunda önceki milletlere de aynı hususların tebliğ edildiği mesajı verilir.³⁷³

Kur'ân'ın önemli bir kısmı kıssalara ayrılmıştır. Bu vesileyle Kur'ân, muhataplarının geçmiş milletlerin başına gelenlerden ibret almalarını sağlamak istemiştir. Kıssa, ibret olma özelliği taşıyan, tarihî doğruluk ve gerçeklik niteliklerine sahip ibret verici olayların âdeta izinin sürülmesidir.³⁷⁴ Kur'ân kıssalarında özellikle tevhit, ahirete iman, vahiy ve peygamberliğin kanıtlanması, bütün peygamberlerin

³⁷⁰ Bkz. Sabuni, **Safvet**, s. 319-320.

³⁷¹ Taha, 129.

³⁷² Bkz. Enfal, 32; Araf, 70.

³⁷³ Seyyid Kutub, **Kuran'da Edebî Tasvir**, Çev. Kamil M. Çetiner, İstanbul, Beka yay., 2017, s. 205.

³⁷⁴ Bkz. İdris Şengül, Kıssa mad., **DİA**, c. 28, 2002, s. 498-499.

davet ettiği şeylerin ve ilahi dinlerin kaynağının bir olduğu, vb. hususlar vurgulanarak inkârcılar imana davet edilir.³⁷⁵

1. 4. Hz. İbrahim Üzerinden Tevhit Daveti

Hz. Muhammed'in gönderildiği müşrik Araplar Hz. İbrahim'in bıraktığı dînî mirasa sahip bulunuyorlardı. Kabe'nin haccın ve namazın merkezi oluşu ve bu durumun müşrikler tarafından da sürdürülmesi önemlidir. Hz. İbrahim'in Kabe'yi inşası Beytül-Makdis'in inşasından önce olduğuna göre Hz. İbrahim de Kabe'yi kible edinmiş olmalıdır.³⁷⁶ Ayrıca Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden önce bazı şahısların namaz kılıyor olduğuna dair rivayetler Hz. İbrahim'in dininden kalan bazı uygulamaların cahiliye Arapları tarafından önemsendiği ve uygulandığı anlamına gelir.³⁷⁷ Bunun bir diğer delili de Kâbe'ye büyük hürmet göstermeleri ve hac ibadetini sıkı sıkıya bağlılıkla sürdürmeleridir. Kâbe ehli olmak onlar için hem bir imtiyaz hem de büyük bir gurur kaynağıydı. Hatta onlar Kâbe'ye ve hacılara hizmetlerinin Hz. Muhammed'in ve müminlerin yaptıklarına denk ya da daha salih işler olduğuna inanıyorlardı. Müşrikler Müslümanlara karşı bu durumlarıyla övünüyorlardı.³⁷⁸ Bu durum Tevbe suresinde şöyle anlatılır: *“Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zâlimler topluluğunu hidayete erdirmez.”*³⁷⁹ bu âyet ve sonrasında gelen âyet Abbas b. Abdulmuttalib ile Hz. Ali arasında geçen bir konuşma üzerine nazil olmuştur. Bedir savaşında esir düşen Abbas b. Abdulmuttab'ı Hz. Ali; Hz. Peygamber'le savaşmak ve akrabalık bağlarını koparmak gibi davranışlarından dolayı kınamış, bunun üzerine Abbas şunları söylemişti: *“sen bizim kötülüklerimizi sayıp döküyor, iyilik ve meziyetlerimizi ise görmezden geliyorsun.”* Hz. Ali hangi meziyetlerden bahsettiğini sorunca Abbas *“mescid-i haram'ı imar, hacılara su dağıtma ve esirleri serbest bırakma”* konularındaki faziletlerini sıralayınca Tevbe suresinin 19 ve 20. âyetleri

³⁷⁵ İdris Şengül, **Kuran Kıssaları Üzerine**, İzmir, Işık Yay., 1994, s. 281-308.

³⁷⁶ Ali Osman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri**, s. 57.

³⁷⁷ Cevad Ali, **Tarihu'l-Arap Kable'l-İslam**, c. 6, s. 473-475, Ali Osman Ateş, **a.g.e.**, s. 51.

³⁷⁸ Zemahşeri, **Keşşaf**, s. 498.

³⁷⁹ Tevbe, 19.

nazil oldu.³⁸⁰ Buradaki dînî haklılık tartışmasına Kur’ân “Allah’a ve ahiret gününe iman eden ve onun yolunda cihat eden” mü’minler lehine hüküm vererek son noktayı koyuyor.

Müşrik Araplar açısından övünç kaynağı olan Kâbe Hz. İbrahim’in ve Hz. İsmail’in mirasıydı.³⁸¹ Kur’ân’da Hz. İbrahim’in bu mirasına sahip çıkan müşrik Araplara Hz. İbrahim’in tevhit mirasına da sahip çıkma çağrısı yapılmaktadır. Hz. İbrahim ne Yahudi, ne Hıristiyan ne de müşrikti, o, hanîf (yerleşik kültüre muhalefet eden) bir müslümandı.³⁸² O halde ey müşrikler! Siz de onun gibi muvahhit olmalısınız, mesajı veriliyor. Hanif kelimesi müşrikler tarafından olumsuz anlamda kullanılıyordu. Ancak Kuran’ın nüzülüyle birlikte bu kelime olumlu bir anlama büründü ve Müslüman kelimesiyle aynı manada kullanılmaya başlandı.

Kur’ân müşrik Araplar’a Hz. İbrahim üzerinden tevhit çağrısı yapar. Onun dininden yüz çeviren kimsenin sefih olduğu, Hz. İbrahim’in dünyada seçilmiş bir elçi olduğu, ahirette de sâlihler arasında yer alacağı, onun bu özelliğinin Allah’ın emrine boyun eğmiş bir müslüman olmasından kaynaklandığı, Hz. İbrahim’in oğullarına da ancak ve ancak müslüman olarak yaşayıp müslüman olarak ölmelerini tavsiye ettiği³⁸³ hatırlatılmıştır. Onlara, Hz. İbrahim’e layık ümmet olmanın en güzel yolunun Allah’ın yegâne dini olan İslam’ı³⁸⁴ seçmekle mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda tek kurtuluş yolu müşrik olmayan İbrahim (a.s.)’in yoluna tabi olmaktan geçer.³⁸⁵ O halde ey müşrik Araplar! Siz de atanız İbrahim’in yoluna uyun, müslüman olun, çünkü Allah sizi bundan önce de şimdi de müslüman olarak isimlendirdi,³⁸⁶ Allah’ın kadim dininin yani tevhit dininin müntesipleri olun.

Hız. İbrahim Kur’ân’da tevhit dininin yılmaz savunucusu olarak resmedilir. Zira o canı pahasına da olsa kavminin putlarını paramparça etmiş bir yiğitti. Enbiya suresi 52 ila 69. âyetlerde anlatılan Hız. İbrahim kıssası üzerinden müşriklere açık mesajlar veriliyor. Kur’ân’da anlatılan bu kıssayı şöyle özetleyebiliriz: İbrahim

³⁸⁰ İmam Nesefî, **Nesefî Tefsiri**, Terc. Harun Ünal, Ravza yayınları, İstanbul, c. 4, 2007, s. 520-521.

³⁸¹ Bakara, 127.

³⁸² Âl-i İmrân, 63.

³⁸³ Bakara, 130-132.

³⁸⁴ Âl-i İmrân, 19.

³⁸⁵ Bakara, 135.

³⁸⁶ Hac, 78.

babasına ve kavmine putlara tapma sebebini soruyor. Onlar da cevaben Mekke müşriklerinin dediği gibi “atalarımız böyle yapıyordu biz de onlara uyduk” demeleri üzerine akıllarını kullanmaları ve vicdanlarına danışmaları için putların hepsini kırıyor ve baltayı en büyük putun omzuna asıyor. İlahlarını paramparça görüp İbrahim’i sorguya çeken müşriklere cevaben o, “belki en büyükleri yapmıştır, baksanıza balta onun omzunda, bir de ona sorun isterseniz” diyor. Bu cevap karşısında şaşkınlıklarını gizleyemeyen müşriklerse bir an insafa gelip “asıl zâlimler bizmişiz diye içlerinden geçiriyorlar” şaşkınlıklarını üzerlerinden atınca “ey İbrahim! Sen de biliyorsun ki putlar konuşamaz” diye mukâbelede bulunuyorlar. Bunun üzerine Hz. İbrahim taşı gediğine koyan bir cevapla onlara tebliğini yapıyor: *“Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz? Size de Allah’ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?”* bu sözler karşısında durup kendi yanlış inançlarını sorgulamak yerine onu ateşe atıyorlar, ancak Allah ateşe dostu İbrahim’e karşı serin ve selametli olmasını emrediyor ve onu yanmaktan kurtarıyor.³⁸⁷ Bu kıssa üzerinden İbrahim’in mirası üzerinde bulunanlara şu mesaj veriliyor: Ey Mekkeli müşrikler! Sizler atanız İbrahim’in yolunu mu, yoksa ona “atalarımızı puta tapar vaziyette bulduk” diyen, Hz. İbrahim’in düşmanlarının yolunu mu izliyorsunuz? Bu soruyu kendinize sorun.

Hz. İbrahim Allah katında duası kabul olan bir kul ve birçok peygamberin atası olma şerefine sahip bir peygamber olarak anlatılır.³⁸⁸ Buna ek olarak Hac ibadetinin onun tarafından ilan edildiği de Kur’ân’ın bize verdiği bilgilerdendir.³⁸⁹ Bu anlamıyla Mekke’yi Mekke yapan Kâbe ve onunla ilgili ibadet ritüelleri Hz. İbrahim’e dayanıyor. Kâbe ve Hac konusunda son derece tutucu olan Mekke müşriklerine bu bilgiler hatırlatılarak; insanların İbrahim’e en yakın olanının ona tâbi olanlar, Hz. Muhammed ve ona iman edenler³⁹⁰ olduğu ifade ediliyor.

Kur’ân’da Hz. İbrahim üzerinden verilen bir başka mesajda akıl yoluyla Allah’ı her şeyin yaratıcısı yegâne ilah olarak bulmanın mümkün olduğu mesajdır. Zira o, kavminin taptığı gök cisimlerinin aciz ve kaybolan şeyler olduğunu, Allah’ın

³⁸⁷ Enbiya, 52-69.

³⁸⁸ Bkz. Bakara, 124; Hud, 71; Yusuf, 38; Meryem, 58; Ankebut, 27; Hadid, 26.

³⁸⁹ Hac, 27.

³⁹⁰ Âl-i İmrân, 68.

onlar hakkında hiçbir delil indirmedini, zaten bunlara tapmanın da insanın akıl ve fitratının kabul edeceği bir şey olmadığını anlatır.³⁹¹

Kur’ân, müşriklere Hz. İbrahim’in, Allah’a ve ahiret gününe inananlar için güzel bir örnek olduğunu hatırlatarak³⁹², Allah’a ve ahiret gününe (sahih bir imanla) iman etmeyen kimseler için İbrahim’in bir anlam ifade etmediğini söylemiş oluyor. Yani onun yolunda olma iddiasındakilerin Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanması, batıl inanışlarını terk etmesi gerekir, eğer böyle değilse İbrahim’in yolundan gitme iddiası boş bir slogandan öteye geçmez. Aynı hatırlatma peygamberlerin atası Hz. İbrahim’in Mekke ile ve soyundan gelenlerle ilgili şu duası üzerinden tekrar yapılır:

*“İbrâhim şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut! Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin."*³⁹³

âyetteki Hz. İbrahim’in ağzından, “kim bu hususta (putlara tapmama hususunda) bana uyarırsa o bendendir” vurgusu önemlidir.

1. 5. Hz. Peygamber’e Yönelik İtirazlara Kur’ân’ın Cevabı

Bu başlıkta Hz. Muhammed’e ve Kur’ân’a yapılan itirazları birlikte ele aldık. Çünkü bu iki itiraz da özü itibariyle vahye yöneliktir. Hz. Muhammed’in vahiyden önce verdiği her türlü habere tam bir teslimiyetle inanan müşrikler, risâletle birlikte onun mesajlarını da sorgular olmuşlardı. Bu durum Ebu Cehil ile Ubey b. Şerik arasında geçen bir konuşmada kendini açıkça gösterir. Söz konusu konuşma neticesinde Ubey b. Şerik Ebu Cehil’in asabiye dayalı inkarına şahit olunca üç yüz kişilik ordusuyla Bedir savaşından çekilir.³⁹⁴

³⁹¹ En’âm, 75-83.

³⁹² Mümtetine, 4-6.

³⁹³ İbrahim, 35-36.

³⁹⁴ Mukâtil, **Tefsiri Kebir**, c. 2, s. 110.

Peygamber olmadan önce bir ömür birlikte yaşadığı insanların Hz. Muhammed'i yalanlamak şöyle dursun "el-emin" diye vasıflandırdığına şahit oluyoruz. O, Mekke'de insanların değerli eşyalarını kendisini hiç çekinmeden emanet ettiği, Kâbe'nin inşası sırasında hükmüne başvurdıkları en güvenilir adamdı.³⁹⁵ O halde Mekke müşriklerinin yalanladığı onun şahsı değil mesajıydı. Bu durum bizzat Kur'ân tarafından şöyle dile getiriliyor: *"Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*³⁹⁶ Müfessirler bu âyetin tefsirinde, "aslında müşrikler resulullah'ı değil, onun getirdiği âyetleri yalanlıyorlardı" demişlerdir.³⁹⁷

Müşrik Arapların Hz. Muhammed'e peygamberlik öncesi ve sonrasıyla ilgili ikircikli bir durum sergilemeleri Kur'ân tarafından onun ağzından şöyle eleştirilir: *"De ki: "Allah (öyle) dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?"*³⁹⁸ Burada Hz. Muhammed onlara bu nübüvvet işinin kendi fikri olmadığı, bizzat Allah'ın emri ve iradesi gereği olduğu, onun peygamber olmadan önce de içlerinde kırk yıl kaldığı ve hiçbir surette bu tarz iddialarda bulunan bir müddei olmadığı üzerinden akıllarını kullanıp selim akılla karar vermelerini tavsiye ediyor.³⁹⁹

Hz. Muhammed'in şahsına yönelik itirazlarda onun; mecnun, şair, kâhin ve sâhir olduğu gibi iddiaları dillendiren müşriklere Kur'ân şöyle bir hatırlatmada bulunuyor: *"Arkadaşınız (Muhammed) kesinlikle mecnun değildir."*⁴⁰⁰ âyette şöyle bir mesaj veriliyor; birlikte yaşadığınız, arkadaşlık ettiğiniz adamın "mecnun" olmadığını siz de çok iyi biliyorsunuz ey müşrikler! Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasını şaşkınlıkla karşılamış ve onu mecnunlukla itham etmişlerdir. Tekvir suresi yirmi ikinci âyette de Hz. Muhammed'e yöneltilen

³⁹⁵ İbrahim Sarıçam, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, DİB yayınları, 6. Baskı, 2011, s. 272.

³⁹⁶ En'âm, 33.

³⁹⁷ Taberi, **a.g.e.**, c. 5, s. 229.

³⁹⁸ Yunus, 16.

³⁹⁹ Taberi, **a.g.e.**, c. 7, s. 122.

⁴⁰⁰ Tekvir, 22.

“mecnun” sıfatı reddedilmiş ve Mekke ahalisine hitaben “arkadaşınız Muhammed mecnun değildir!” denilmek suretiyle üstün zekası ve olgun kişiliği ile çok yakından tanıdıkları arkadaşları Hz. Muhammed’in mecnunlukla uzaktan yakından ilgisinin olmadığı ve bunu kendilerinin de bizzat müşahade yoluyla bildikleri hatırlatılarak, vakıayla örtüşmeyen iddiaları iftira olarak nitelenmiştir.⁴⁰¹

Mekke müşrikleri Hz. Muhammed’in mecnun, şair, kâhin ve sâhir olduğu iddialarını gündeme taşımışlar, ancak buna ilk itiraz da yine kendi içlerinden yükselmiştir. Hz. Muhammed’i ne ile itham edeceklerini tartışan müşriklerden Nard b. Haris onunla ilgili iddialara şöyle karşı çıkıyor: “Ey Kureyş! Muhammed’i çocukluğundan beri tanırırsınız. O, doğru sözlü ve emin birisiydi. Yaşlılık zamanınızda size şey mesaj getirdi siz ona sâhir dediniz. Hayır! Vallahi o sihirbaz değildir, biz sihirbazların ne yaptığını biliyoruz. Ona kâhin dediniz, hayır o kâhin değildir, kâhinleri ve onların secilerini biliriz. Şair dediniz, hayır vallahi o şair değil, biz şiiri ve onun özelliklerini de biliriz. O mecnundur dediniz. Hayır, vallahi o mecnun da değil, biz mecnunların hallerini de biliriz. Bu durumunuzu bir gözden geçirin, çünkü başınıza büyük bir iş gelmiştir.”⁴⁰²

Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ilk yıllarında vahyin bir süre kesildiğinden bahsedilir. Kaynaklarımızda “fetretü’l-vahiy” olarak ifade edilen bu süreç peygamberliğin ilk yıllarına tekabül eder. Sürenin müddeti ile ilgili birkaç günden üç yıla kadar çeşitli zaman aralıklarından bahsedilir. Ancak bu sürenin vahyin ilk yılları olması hasebiyle çok uzun sürmediği muhakkaktır. Bu süreçte Hz. Muhammed büyük rahatsızlık duymuş ve Rabbinin kendisini terk ettiği zannına kapılmıştır.⁴⁰³ Hz. Muhammed’in bu durumunu fırsat bilen önde gelen müşriklerden Ebu Leheb’in karısı Hz. Muhammed hakkında “şeytanı onu terk etti” kabilinden sözlerle onu son derece üzdü. Bunun üzerine Allah’ın kulu Muhammed’i terk etmediğini ifade eden Duha suresi 3. âyet nazil oldu.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Hayreddin Kahraman vd., **Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, DİB Yayınları, c. 5, 2012, s. 565.

⁴⁰² Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, **Siretü’n-Nebi**, s. 319.

⁴⁰³ İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 84.

⁴⁰⁴ Bkz. İbn Kesîr, **Hadislerle Kuran-ı kerim Tefsiri**, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, c. 15, s. 8498.

Müşriklerin Hz. Muhammed'in şahsına ve dolayısıyla Kur'ân'a yönelik iddialarına Hakka suresinde şöyle cevap verilir:

*“O bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kaskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. Doğrusu Kur'an, takvâ sahipleri için bir öğüttür. Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır. O, gerçekten kesin bilginin kendisidir.”*⁴⁰⁵

Kur'ân burada müşriklerin Kur'ân'ın tabiatı hakkında sahip olduğu yanlış düşüncelere verdiği cevap üzerinden vahyi bizzat alan peygamberin dahi ona müdahil olamayacağı, onun tamı tamına Allah'ın kelamı olduğunu vurguluyor. Bunun üzerinden müşriklerin, “bize başka bir Kur'ân getir, ya da onu değiştir”⁴⁰⁶ taleplerinin boş talepler olduğu da anlaşılıyor. Ayrıca Hz. Muhammed'in şair olduğu ve Kur'ân'ın şiir iddiası olduğu iddiası da kesin bir dille reddedilmiştir.⁴⁰⁷ Şuara suresindeki; “Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?”⁴⁰⁸ âyetleri üzerinden şairliğin Hz. Muhammed'e yakıştırılamayacak bir sıfat olduğu ifade edilir. Kur'ân'a göre peygamber ile şair arasında çok ciddi farklar vardır. Şairler; şeytanın telkinlerine uyan, günaha ve iftiraya düşkün, yalancı kimselerdir. Yoldan sapmış ve yapmadıklarını söyleyen şaşkın kimselerdir.⁴⁰⁹ Ayrıca bu söylediklerinin bir temeli olup olmadığını önemsemeden sorumsuzca dillendirirler.⁴¹⁰ Oysa peygamber ancak ve ancak gerçeği söylemek zorundadır. Çünkü o bu görevini bihakkın yerine getirip getirmediğinden sorguya çekilecektir.⁴¹¹

Hz. Muhammed'in değil de başka birinin peygamber olmasını isteyen müşrikler, -sanki başka birisi peygamber olarak seçilseydi ona iman edecekmiş gibi-

⁴⁰⁵ Hakka, 41-51.

⁴⁰⁶ Yunus, 15.

⁴⁰⁷ Yâsîn, 69.

⁴⁰⁸ Şuara, 225-226.

⁴⁰⁹ Şuara, 221-226.

⁴¹⁰ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 259.

⁴¹¹ Araf, 6.

bu kanaatlerini şöyle dile getirirler: *"Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!" dediler.*⁴¹² Yani onlara göre Kur'an, Hz. Muhammed gibi sıradan birine değil de onların daha saygın gördüğü kişilere inmeliydi. Kur'an bu talebi "Allah'ın rahmetini paylaşırma yetkisini kendilerinde görmeleri" olarak değerlendiriyor ve dünya nimetlerini verenin de bizzat kendisi olduğunu, bu mal-mülk ve evlat vermenin bir imtiyaz değil, aksine bir imtihan olarak belki kâfirlere daha fazla verildiğini ifade ediyor.⁴¹³ Hatta bu mal ve evlat ihsanı onların dünyadaki güzellikleri tüketsinler⁴¹⁴ ve canlarını da kâfir olarak versinler diye⁴¹⁵ onlara sunulmuş imtihan vesileleridir.⁴¹⁶ Dünyada varlık sahibi olmanın Allah'ın râzılığının bir sonucu olduğunu zanneden müşriklere daha önce benzeri görülmemiş maddi refaha sahip İrem halkının ve kayaları oyarak içlerin görkemli yapılar inşa eden Semud kavminin sonu hatırlatılarak⁴¹⁷ bu zannın gerçeği yansıtmadığı bildiriliyor. Allah katında mal ve evlat sahibi olmanın hiçbir değeri yoktur, çünkü orda geçerli olan sâlih ameldir.⁴¹⁸ Dolayısıyla sahip olunan dünyalıklar Allah açısından itibar adına hiçbir anlam taşımaz. Aksine insan dünyalara da sahip olsa Allah onu kibri yüzünden yerin dibine geçirebilir.⁴¹⁹ İzzet ve şeref arayan şunu bilsin ki asıl izzet Allah'a, resulüne ve mü'minlere aittir.⁴²⁰ Bu anlamda mallar ve evlatlar müşriklerin zannettiği gibi Allah'a yakınlığın ölçütü olamaz.

Müşrikler, Allah'ın kendilerine bu dünyada tanıdığı imtiyazlar, mal ve evlatlar üzerinden ahrette de imtiyazlı olacaklarına inanıyorlardı. Yani Allah'ın iradesi bu dünyada onlara nimet vermek olarak tecelli etmiş, ahrette de aynı şekilde tecelli edecekti. Oysa Kur'an Allah'ın Rahman olmasının yanında Rahim de olduğunu vurgulayarak, Rahim isminin anlamı üzerinden ahiret nimetlerini müminlere has kılacağı mesajını verir.⁴²¹ Müşriklerin sahip olduğu, dünyada imtiyaz sahibi olanın ahirette de mümtaz olacağı algısı Kur'an'da şöyle ifade ediliyor: *"Biz*

⁴¹² Zuhruf, 31.

⁴¹³ Bkz. Zuhruf, 32-35.

⁴¹⁴ Ahkaf, 20.

⁴¹⁵ Tevbe, 85.

⁴¹⁶ Enfâl, 28.

⁴¹⁷ Fecr, 7-8.

⁴¹⁸ Kehf, 46.

⁴¹⁹ Bkz. Karun örneği, Kasas, 81.

⁴²⁰ Münafikun, 8.

⁴²¹ Ayrıca Bkz. Araf, 32.

servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız."⁴²²

Bu iddianın hemen akabinde bu iddia sahiplerine şöyle cevap veriliyor:

De ki: "Rabbim rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler. "Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlâtlarınızdır. Ama iman edip dünya ve ahirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar."⁴²³

Buradan hareketle müşriklerin dünyada sahip oldukları nimetlerin, onların iddia ettiği veya zannettiği gibi Allah'a yakınlıkla uzaktan yakından bir ilgisinin olmadığı ilan edilmiş oldu. Böylece müşriklerin kendisine muhtemel bir öte dünyada da nimet verileceği kanaatinin⁴²⁴ boş bir kanaat olduğu açığa çıkmış oluyor.

Hız Muhammed hakkındaki kanaatlerini sıralayan müşriklerin bu ithamlarından Kur'an'da nasibini almıştır. Onlar Kur'an'ın ilahi kaynaklı oluşuyla ilgili şüphelerini sıralıyor, Kur'an'ı Hz. Muhammed'e başka bir şahıs tarafından öğretilen bir kitap olarak tasvir ediyorlardı. Bu iddialar bizzat Kur'an tarafından içinde barındırdığı çelişkilerle birlikte ortaya konmuş ve cevaplanmıştır. Bu husus Kur'an'da şöyle aktarılır: *"Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancısıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır.*"⁴²⁵

Müşriklerin Hz. Muhammed'i Kur'an'ı kendisinden öğrenmekle itham ettikleri şahsın kim olduğu hakkında farklı görüşler nakledilir. Bu görüşlerden müşriklerin kastettiği şahsın Mekke'de yaşayan yabancı bir Hristiyan köle olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Müşriklere göre Hz. Muhammed Kur'an'ı ondan öğrenmiş ve Allah'ı kitabı olarak onlara takdim etmiştir.⁴²⁶ Ancak yabancı dilde konuşan birinin fasih bir Arapça olan ve benzerini Arapların ortaya koymaktan aciz

⁴²² Sebe, 35.

⁴²³ Sebe, 36.

⁴²⁴ Meryem, 77.

⁴²⁵ Nahl, 103.

⁴²⁶ Taberi, **a.g.e.**, c. 8, s. 217-219.

kaldığı bir kitap ortaya koyması nasıl mümkün olur? Üstelik böyle bir işe kalkışan kişi bunu kendi ana dilinde değil de neden Arapça yapsın ki? Kur'ân'ı Hz. Muhammed'e öğrettiği iddia edilen şahıs neden bu yüksek makamı kendisine değil de Hz. Muhammed'e layık görsün? O kişinin bu işi yapma amacı nedir? Tüm bu soruları cevapsız bırakan müşrikler bu iddiayla kör bir tartışmadan başka bir şey yapmıyorlardı. Kur'ân'ı Hz. Muhammed'e öğrettiğini iddia ettikleri şahısla ilgili hiçbir delil olmaksızın müşriklerin ortaya attığı bu iddia manipülasyon ve şüphe uyandırmak amacı dışında hiçbir temele dayanmayan boş bir iddiadır.

Bu iddianın bir benzeri de Kur'ân'ın neden toptan indirilmeyip peyderpey indirildiği hususudur. Müşriklerin Kur'ân'a yönelik bu itirazı yine aynı âyetle şöyle cevaplanıyor: *"İnkârcılar, "Kur'an ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik."*⁴²⁷ Allah'ın hikmetli iş yapmasının bir sonucu olarak Kur'ân'ın toptan değil peyderpey indirildiği bu âyetten anlaşılıyor. Çünkü Allah burada bir hikmet gereği –ki o hikmet Hz. Muhammed'in şahsında Kur'ân'ın insanların kalbinde iyice yer etmesidir- böyle bir yol izlenmiştir. Şüphesiz ki İnsanı en iyi bilen onu yaratandır. İnsanı yaratan Allah, onun fitratına uygun olan tedric metodunu izlemiş, Kur'ân'ı ve onun hükümlerini insanların içselleştirmesi için bunu böyle yapmıştır. Müşriklerin bu itirazı da sırf tartışmak için ortaya atılmış bir iddia olarak karşımıza çıkıyor. Zira amacı doğruyu öğrenmek olan bir insan açısından bildirilen âyetlerin peyderpey indirilmesiyle toptan indirilmesi arasında hiçbir fark yoktur. İki durumda da Allah'ın iradesi değişmeyeceğine göre hikmete uygun olarak tedrici metot takip edilmiştir.

1. 6. Kur'ân'a Yönelik İtirazların Cevabı

Hız. Muhammed'e müşrik muhatapları tarafından yöneltilen ithamların Hız. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etrafında şekillendiğini gördük. Onun peygamberliğinin yegâne dayanağı vahiy/Kur'ân'dır. Ancak bu noktada müşrikler Kur'ân'ın Allah'ın kitabı olmadığını iddia ederek onun peygamberliğini reddetme yoluna gitmişlerdir. Kur'ân müşriklerin *"Bu Kur'an, onun uydurduğu, birilerinin de*

⁴²⁷ Furkan, 32.

bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmecedan ibarettir"⁴²⁸ beşer sözüdür⁴²⁹ ve dilersek biz de onun benzerini ortaya koyabiliriz⁴³⁰ gibi sözlerini kaydeder. Onların bu sözleri üzerinden onlara meydan okur. Kur'ân kendisini mu'ciz bir kitap olarak tanıtır.⁴³¹ Ve onların iddia ettikleri gibi "benzerini kendilerinin de ortaya koyabileceği bir beşer sözü" olmadığını, eğer bu iddiada samimi iseler bu iddialarını ispatlamaları gerektiğini ifade eder. Kur'ân bu meydan okumasını kendine has metodu olan tedrici metotla yapar.

Kur'ân ilk olarak müşriklere benzerini getirebileceklerini iddia ettikleri bu kitabın bir benzerini getirmelerini ve böylece kendi iddialarını doğrulamalarını teklif eder. İlgili âyet şöyledir: *De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."*⁴³² Bu âyette müşriklerden benzerini getirmeye güçlerinin yetmeyeceğinin altı çizilerek Kur'ân'a denk bir kitap ortaya koymaları isteniyor. Ardından hadi buna gücünüz yetmedi o halde benzeri on sure ortaya koyun⁴³³ diyerek bu çağrısını sürdürür. Müşriklerin bu teklifleri yerine getiremediği görülünce, bari Kur'ân'ınkine benzer bir sure getirmeleri teklif edilir.⁴³⁴ Tüm bu teklifleri ve meydan okumaları cevapsız bırakan müşrikler adeta Kur'ân karşısındaki acizliklerini itiraf etmiş oldular. Bunu yapamadıkları ve asla da yapamayacakları Kur'ân tarafından teyit edildikten sonra durum şu âyetle özetlenmiştir: *"Eğer size cevap veremezlerse, bilin ki Kur'an ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur; hâlâ teslim olmayacak mısınız?"*⁴³⁵ Müşrik muhataplardan beklenen kendi iddialarını ispatlamaktı, artık bunu yapamadıklarına göre geriye iki seçenek kalıyordu: Ya Allah'ın dinine teslimiyetle boyun eğmek, ya da yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşe kendini hazırlamak!⁴³⁶

⁴²⁸ Furkan, 4.

⁴²⁹ Nahl, 103.

⁴³⁰ Enfal, 31.

⁴³¹ Ankebut, 50-51.

⁴³² İsra, 88

⁴³³ Yunus, 38; Hud, 13.

⁴³⁴ Bakara, 23.

⁴³⁵ Hud, 14.

⁴³⁶ Bakara, 24.

Kur'ân'ı benzeri ortaya konamaz eşsiz bir kitap kılan özelliklere göz atalım. Kaynaklarda "i'câzül-Kur'ân" diye tanımlanan ve "Kur'ân'ın erişilmez üstünlüğünü" ifade eden bu konu başlığı altında epey eser verilmiştir.⁴³⁷ Biz burada söz konusu özellikleri beş başlık altında özetleyeceğiz:

- 1) Dil ve Üslup Açısından: Kur'ân indirildiği dilin anlatım sanatlarını en güzel şekilde kullanmıştır. Eşsiz manaları göze ve kulağa hoş gelen bir sanatla muhatabına sunmuştur. Hem cümle ve lafızlar kendi içinde uyumludur, hem de nazım yönüyle benzersiz bir kitaptır. Kendine has bir anlatım yöntemi kullanır.
- 2) İçerik Açısından: Burada kastettiğimiz Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi "içerisinde hiçbir çelişki olmayışdır. Çünkü beşer ürünü olsaydı birçok çelişkiyi içinde barındırabilirdi."⁴³⁸ Okuyanı ve dinleyeni etkisi altına alan, hayran bırakıcı bir yönü, manevi haz veren bir içeriği vardır. Defalarca okunsa da bıkkınlık vermeyen, insanın zihin ve gönül dünyasını rahatlatan bir kitaptır.
- 3) Gaybî Bilgiler: Kur'ân insanlığın ilk dönemleri hakkındaki bilgilerden, gelecekle ilgili bilgilere yer veren, buna ek olarak ahiret sahnelerini de gözler önüne seren bir kitaptır. Dünyada gerçekleşecek olaylar hakkında verdiği bilgiler; Müslümanların Bedir zaferi⁴³⁹ Rumlarla Persler arasındaki savaş ve galibi hakkında bilgi vermesi,⁴⁴⁰ Mekke'nin fethi⁴⁴¹ hakkında bilgi vermesi ve günü geldiğinde bu olayların Kur'ân'ın bildirdiği şekilde gerçekleşmesi onun mu'ciz bir kelim olduğunu ispatlar.
- 4) Bilimsel Yönden: Kur'ân'ın verdiği bilgilerden bazıları bilimin alanına da girenler birbiriyle çelişmemiş, aksine örtüşmüştür. Bunlara örnek olarak; gök cisimlerinin, özellikle güneş ve ayın birer yörüngesi olduğu bilgisi,⁴⁴² zigotun anne karnında geçirdiği evreler,⁴⁴³ canlıların sudan yaratıldığı⁴⁴⁴ gibi bilgiler bilimin kanıtladığı bilgilerle birebir örtüşür. Bununla birlikte Kur'ân'ın verdiği hiçbir bilginin aksinin de ispatlanmamış olması onun Allah katından olduğunu teyit eder.

⁴³⁷ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, İ'câzül-Kur'ân mad., **DİA**, c. 21, 2000, s. 403-406.

⁴³⁸ Nisa, 82.

⁴³⁹ Âl-i İmrân, 12.

⁴⁴⁰ Rum, 2-4.

⁴⁴¹ Fetih, 27.

⁴⁴² Yâsîn, 38-40.

⁴⁴³ Mu'minun, 13-14.

⁴⁴⁴ Embiya, 30.

5) Sosyolojik Yönden: Yukarıda sayılan tüm bu özellikler sahip olan Kur'ân'ın "ümme peygamber"⁴⁴⁵ tarafından tebliğ edilmesi, diğer ilahi kitaplara nasip olmayan bir imtiyazla şimdiye kadar korunmuş ve kıyamete kadar korunacak olması⁴⁴⁶ onun üstün özelliklerini ifade eder.⁴⁴⁷

Kur'ân inkârcı müşriklere şu can alıcı soruyu sorar ve her zaman yaptığı gibi onları düşünmeye davet eder: *"Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'an) Allah katından gelmiş, siz de onu inkâr etmişseniz? Bu durumda böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir!"*⁴⁴⁸ âyetle Kur'ân'ı inkâra odaklanmış müşriklere meselenin kendi düşündükleri gibi olmama ihtimali de hatırlatılarak, içine düştükleri şirk bataklığından bir an olsun başlarını çıkarmaları ve Kur'ân'ın Allah kelamı olma ihtimali üzerinde düşünmeleri tavsiye edilir. Onların her türlü hakikate kör, sağır ve dilsiz kesilmeleri eleştirilerek,⁴⁴⁹ "sözü dinleyip en güzeline tabi olmanın aklın gereği olduğu ve kurtuluşun da ancak böyle mümkün olduğu"⁴⁵⁰ mesajı verilir.

1. 7. Müşriklerin Mucize Taleplerinin Değerlendirilmesi

Müşrikler –burada kastedilen: Ebu Cehil, Abdullah b. Ümeyye ve arkadaşlarıdır, ancak mesaj geneledir- Hz. Muhammed'in peygamberliğini bazen onun beşer oluşunu bahane ederek, bazen de önceki peygamberler gibi mucizeler göstermemesini bahane ederek inkâr ediyorlardı.⁴⁵¹ Eğer peygamber melek değilse bile kendisinin peygamber olduğuna şahitlik edecek bir meleğin görünmesi gerektiğini iddia ediyorlardı.⁴⁵²

Kur'ân müşrik muhataplarının mucize taleplerini dile getirdikleri ve "önceki peygamberlere verilen mucizelerin benzerinin verilmesi" gerektiğini iddia eden müşriklere cevap olarak Enbiya suresinin ilk âyetlerinde şöyle sorar: *"Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir yerin halkı iman etmemişti; şimdi (aynı yolu tutan) bunlar*

⁴⁴⁵ Araf, 157.

⁴⁴⁶ Hicr, 9.

⁴⁴⁷ Yukarıda verilen maddeler hakkındaki ayrıntılı bilgiler için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, i'câzül-Kur'ân mad., **DİA**, c. 21, 2000, s. 404-405.

⁴⁴⁸ Fussilet, 52.

⁴⁴⁹ Bakara, 171.

⁴⁵⁰ Zümer, 18.

⁴⁵¹ Bkz. Enbiya, 3-5.

⁴⁵² Hicr, 7; İsra, 92; Furkan, 21.

*mi iman edecekler?”*⁴⁵³ yani eğer mucize gönderirsek siz de inkâr ederseniz helak kaçınılmazdır. Ancak son peygamberin âlemlere rahmet olarak gönderilmesiyle⁴⁵⁴ Allah’ın iradesi o peygamberin içinde bulunduğu topluma helak ile azap etmemek şeklinde tecelli etmiştir.⁴⁵⁵ Allah geçmiş ve geleceği bilen “alîm” bir ilah olarak, kendilerine gönderilecek her türlü mucizeyi inkâr edecek bir topluluğa –helak olmasınlar diye- talepleri doğrultusunda hissi mucizeler göndermemiştir. Çünkü tüm bu bahsettikleri mucizler gerçekleşse, yani mekler karşlarına dikilse, ölümler onlarla konuşsa ve her şey karşlarında toplansa dahi yine de inkâr edeceklerdi.⁴⁵⁶ Yine bu mucizeler gerçekleşse dahi daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış kimselere mucizeyi gördükten sonraki imanın fayda sağlamayacağı⁴⁵⁷ ifade edilmiştir. Onların mucize taleplerine karşılık Allah şöyle cevap verir: *“Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Elbette inanan bir topluluk için onda rahmet ve ibret vardır.”*⁴⁵⁸ Böylece mucize talebinde bulunan müşriklere mucize olarak Kur’ân’ın yeterli olduğu ifade edilmiş oluyor. Zira Allah açısından hissi mucizeyle iman etmektense aklî çabalarla imana ulaşmak daha evlâdır. Bu açıdan Kur’ân anlık bir mucize olmanın dışında evrensel bir mucizedir. Bu anlamıyla o en büyük mucizedir.⁴⁵⁹

İnkârcıların, Allah tarafından gönderilecek her türlü mucize karşısında bir bahaneyle yan çizdikleri tarihi bir vakıa olarak Kur’ân tarafından sunulur. İsrâ suresi 59. âyette bu durum şöyle dile getirilir: *“Bizi mu’cizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mu’cize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mu’cizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz.”* Aynı gerçek Enbiya suresi 6. âyette de öncekiler iman etmiş mi ki bunlar mucizelere iman etsin diyerek tekrar vurgulanmıştır.

⁴⁵³ Enbiya, 6.

⁴⁵⁴ Enbiya, 107.

⁴⁵⁵ Enfâl, 33.

⁴⁵⁶ En’âm, 111.

⁴⁵⁷ En’âm, 158.

⁴⁵⁸ Ankebut, 51.

⁴⁵⁹ Elmalılı, **a.g.e.**, c. 1, s. 568.

Müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ederken ısrarla onun “beşer” oluşuna vurgu yaparlar.⁴⁶⁰ Onun sıradan insanlar gibi çarşı-pazar dolaşan, sıradan insanlar gibi yiyip-içen, bir insan olmasını yadırgıyor, ilahi lütufların üzerine yağdığı olağanüstü bir varlık olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Ancak bunların peygamberler hakkında batıl temsiller olduğu ifade edilir.⁴⁶¹ Çünkü Allah bundan önce hiçbir peygamberi yemez-içmez ve ölümsüz bir bedene sahip kılmadığını,⁴⁶² bu tarz bir iddianın –Allah'ın hiçbir beşere hiçbir şey indirmedeği- iddiasının Allah'ı hakkıyla takdir edememekten kaynaklandığı ifade edilir.⁴⁶³

Hz. Muhammed, müşriklerin mucize talepleri karşısında, belki imanlarına vesile olur diye bir mucize beklentisi içine girmişti. Ancak Allah bu konuda; “eğer sen kendi başına mucize gösterebiliyorsan göster” kabilinden bir âyetle peygamberini uyarıyor ve inkârcı müşriklerin beklentilerine benzer beklentilere girmenin “cahillerden olmak” anlamına geleceği ifade edilerek bu düşünceden vaz geçmesi isteniyor.⁴⁶⁴

Mekke müşriklerinin, peygamber ile ilgili abartılı beklentiler içine girmelerini ve zihinlerinde doğru bir peygamber tasavvurunun olmayışını onların nübüvvet hakkındaki bilgilerinin yetersizliğine bağlayabiliriz. Bu gerçeği göz ardı etmeyen Kur'an, onlara bu konuda bilgi sahibi olanlardan bilgi almaları çağrısında bulunur.⁴⁶⁵ Çünkü nübüvvet müessesesi Hz. Muhammed'le başlamamıştır ve o da bir türedi değildir.⁴⁶⁶ Bu konuda Hz. İsa ve Hz. Musa bağluları da yeterli bilgiye sahiptirler. Müşrik Araplara düşense nübüvvet meselesi hakkında bilgi sahibi olan ehl-i kitaptan müspet manada istifade etmeleri ve Allah'ın mesajını insanlara peygamberler vasıtasıyla iletteği gerçeğini onlara teyit ettirmeleri idi.

2. Müşrik Arapların İnanç ve İbadetlerinin Batıl Olduğunun İspatı

⁴⁶⁰ Bkz. Enbiya, 3.

⁴⁶¹ Bkz. Furkan, 7-9.

⁴⁶² Enbiya, 8.

⁴⁶³ En'âm, 91.

⁴⁶⁴ Bkz. En'âm, 35.

⁴⁶⁵ Nahl, 43; Enbiya, 7.

⁴⁶⁶ Ahkaf, 9.

Kur'ân, Allah ve onun dini hakkında gerçeği yansıtmayan inanç ve ibadetler benimseyen kimseleri “kötü işleri kendisine güzel gösterilen kimseler”⁴⁶⁷ olarak tasvir eder. Kur'ân'ın ifadesine göre bu kimseler dünyada iyi işler yaptıklarına inanıyorlardır, ancak hakikat bunun tersidir. Bu durumu ifade eden âyetler şöyledir:

*De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. "İşte onlar, rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resullerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir."*⁴⁶⁸

Mevcut dînî inanış ve davranışlarını doğru ve güzel addeden müşriklerin bu algısının bir aldaniş olduğunu ifade eden âyet, onları yol yakinken yanlıştan dönmeye davet eder.

Kur'ân, müşrik Arapların sahip olduğu şirk inancının, amellerini heba edip, boşa çıkaran bir inanç olduğunu ifade eder. Onların inanç ve ibadetleri bu haliyle Allah katında hiçbir anlam ifade etmeyen işler olarak karşılığını bulur.⁴⁶⁹ Allah'a gereği gibi iman etmeyen ve Allah'ın indirdiği âyetlerden nefret eden müşrikleri bekleyen şeyin bir iflas⁴⁷⁰ olduğu ifade edilmiş ve bu hüsrandan kurtulmanın yolunun Allah'a gereği gibi iman ve salih amelden geçtiği belirtilmiştir.⁴⁷¹

Müşrik Arapların Allah'a ibadet niyetiyle yaptıkları ritüeller Kur'ân'da şöyle ifade edilerek yerilmiştir: *Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpıktan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!*⁴⁷² Bu anlamıyla onların tüm bu ibadetleri anlamsız sesler ve hareketler topluluğu olarak ifade edilmiş

⁴⁶⁷ Söz konusu ifade ile ilgili olarak bkz. En'am, 43, 137; Tevbe, 37; Nahl, 63; Fatır, 8; Ankebut, 38.

⁴⁶⁸ Kehf, 103-106.

⁴⁶⁹ Tevbe, 17.

⁴⁷⁰ Muhammed, 8-9.

⁴⁷¹ Muhammed, 12.

⁴⁷² Enfal, 35.

ve Allah'a ibadetin barındırması gerektiği saygı ve haşyet unsurlarından uzak, amacından sapmış fiiller olduğu dile getirilmiştir.⁴⁷³

2. 1. Melek ve Cin

Kur'ân, müşrik Arapların inanç ve ibadetler konusunda çeşitli sapmalarını dile getirmiş ve bunu doğru zemine oturmaları için uyarılarda bulunmuştur. Kur'ân'ın müşrik muhataplardan terk etmesini istediği yanlış inançların başında şirk inancı gelir. Bunun türevleri olan ve ilahi vasıfları başka varlıklara atfeden her türlü anlayış, şirk olarak değerlendirilmiş ve terk edilmesi istenmiştir. Bu amaçla müşrik Arapların gayb âlemine dönük yanlış inanç ve bilgileri tashih edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak melek ve cin inançlarındaki sapmalar çeşitli âyetlerde dile getirilmiş ve olması gerektiği mecraya yerleştirilmiştir. Onların melek hakkındaki inançlarının gerçeğin bilgisinden uzak olduğu üzerinden, inanç konusundaki hususlarda zannın delil olmayacağı, çünkü zannının doğrunun ve gerçeğin bilgisinin yerini tutamayacağı dile getirilir.⁴⁷⁴ O halde cin ve melek konusundaki doğru bilgiler vahiy vasıtasıyla öğrenilir.⁴⁷⁵

Cin, duyularla idrak edilemeyen, ateşten yaratılmış, tıpkı insanlar gibi ilahi emirlere uymakla sorumlu tutulmuş bir varlık türüdür.⁴⁷⁶ Kur'ân'a göre cinlerin yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir.⁴⁷⁷ İçlerinde bir kısmı iman ve salih amel yolunu tutarak yaratılış amacına uygun hareket etmiş, bir kısmı da küfür yolunu seçmiş ve cehenneme odun olmayı tercih etmiştir.⁴⁷⁸

Müşrik Arapların inandığının aksine cinler, Allah'la aralarında soy bağı bulunmayan,⁴⁷⁹ insan ve melek gibi birer mahluktur.⁴⁸⁰ Hatta onların gaybı bilmedikleri konusunda Kur'ân'da anlatılan bir hadise müşriklerin bu inancının asılsızlığını ortaya koyar. Hz. Süleyman'ın hizmetinde çalışan cinler üzerinden, bu

⁴⁷³ Mevdudi, **Tefhimu'l-Kuran**, c. 2, s. 167.

⁴⁷⁴ Yunus, 36; Necm, 27-28.

⁴⁷⁵ M. Süreyya Şahin, , Cin mad., **DİA**, c. 8, 1993, s. 8.

⁴⁷⁶ M. Süreyya Şahin, Cin mad., **DİA**, c. 8, 1993, s. 5, ayrıca bkz. Rahman suresi, 15; Zariyat, 56.

⁴⁷⁷ Zariyat, 56.

⁴⁷⁸ Cin, 11, 14-15.

⁴⁷⁹ Saffat, 158-159.

⁴⁸⁰ Bkz. Rahman, 14-15.

varlıkların gaybı bilmedikleri mesajı net olarak verilir. Konuyla ilgili âyet şöyledir: *Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı.*⁴⁸¹ Bu âyetin yer aldığı surede, cinlerin Hz. Süleyman'ın emrinde çalıştırıldığından bahsedilerek, insanlara hâkim olan bir varlık türü olmadığı da ifade edilmiştir. Bununla birlikte insanlardan da cinlere sığınanların mevcut olduğu ve böylelikle birbirlerinin sapıklığını arttırdıkları anlatılır.⁴⁸²

Kur'ân'da, melekler ve insanlar dışındaki varlık türü anlamında "cin" kelimesi yirmi yedi yerde geçmektedir.⁴⁸³ Cinlerden bahseden âyetlerin yanında bir de bu isimle müstakil bir sure vardır. Ancak Kur'ân'ın cinlerle ilgili verdiği bilgiler, onların cahiliye müşrik Araplarının zannettiğinin aksine, ilahi özellik taşıyan varlıklar olmadığı, insanlar ve melekler gibi kullukla mükellef ayrı bir varlık türü olduğu fikri etrafında şekillenir. Cinlerden bir kısmının Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'ân'ı dinlediği ve ona iman ettiği, dolayısıyla insandan beklenenin de bu olduğu ifade edilir.⁴⁸⁴

İnsan ve cinden farklı bir varlık türü olarak yaratılan melekler "çeşitli şekillere girebilen nûrânî varlıklar"⁴⁸⁵ olarak tanımlanmıştır. Kur'ân'da Allah'ın çeşitli görevler için vazifelendirdiği,⁴⁸⁶ Allah'ın emirlerine isyan etmeyen, Allah'ın sözünden çıkmayan itaatkar ve ikrama mazhar varlıklar olarak ifade edilen melekler,⁴⁸⁷ varlığına iman edilmesi gereken birer inanç esası olarak zikredilir.⁴⁸⁸

Meleklerden bahseden âyetlerde müşrik Arapların bu husustaki yanlış bilgi ve inançlarını tashih etmek için çeşitli vurgular içerir. Onların Allah'ın kızları değil,

⁴⁸¹ Sebe, 14.

⁴⁸² Cin, 6.

⁴⁸³ Muhammed Fuad Abdu'l-Baki, **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kurani'l-Kerim**, Cin ve Cân mad., s. 220.

⁴⁸⁴ Ahkaf, 29; Cin, 1.

⁴⁸⁵ Cürcani, **Tarifat**, Mlk mad., s.222.

⁴⁸⁶ Meleklerin vazifelendirildiği çeşitli görevler için bkz. Araf, 206; Rad, 13; Enbiya, 20; Nahl, 49-50; Tahrir, 6; Ahzab, 56; Mümin, 7-9; Şûrâ, 5; Secde, 11; Neml, 87; Zümer, 68, 75; İnfitâr, 11.

⁴⁸⁷ Enbiya, 26-27; Tahrir, 6.

⁴⁸⁸ Bakara, 285; Nisa, 136.

kulları olduğu,⁴⁸⁹ müşriklerin onların cinsiyetleri hakkındaki iddiasının asılsız olduğu,⁴⁹⁰ Allah'ın emrine amade varlıklar olduğu⁴⁹¹ ifade edilir. Gayb âlemine ait bir varlık türü hakkındaki zannî bilgilerin gerçeği yansıtmadığı önemle belirtilir.⁴⁹² Müşriklerin hakkında kesin ve doğru bilgileri olmadan ortaya attıkları bu iddialar birer iftira olarak nitelenir ve bu davranışları kınanır.⁴⁹³

2. 2. Şefa'at

Müşrik Arapların şirk konusunda ısrarlarının sebeplerinden biri de “yüceler yücesi Allah'a yaklaşmak için⁴⁹⁴ şefa'atçilere ihtiyaçları olduğu algısıydı. Zira onlar, putları Allah'a yaklaştırmaya vesileler olarak görüyorlardı. Onlara göre Allah o kadar yüce idi ki, adeta ulaşılmaz bir noktadaydı. Ona ulaşmak ancak araçlar vasıtasıyla olurdu. Zaten tüm bu putları da kendilerinin Allah katındaki şefa'atçıları olarak görüyorlardı. Oysa Kur'an bu durumu “Allah'a bilmediği bir şeyi mi haber veriyorlar” diyerek⁴⁹⁵ reddediyordu. Kur'an birçok âyetinde müşriklerin bu şefa'at algısının Allah katında hiçbir geçerliliği olmadığını ifade eder.⁴⁹⁶ Ve onlara bu aracı tanrı algısıyla ilgili kendi hayatlarından örnekler sunar. Örneğin; kendileri bir kölenin dahi bir sahibi olması gerektiğine inandıkları halde⁴⁹⁷, nasıl olurda yaratan başka yöneten başka olabilir?⁴⁹⁸ o putlar neyi yaratmışlar ki o mahlûkat üzerinde hakları olsun?⁴⁹⁹ “kendisi bizzat yaratılmış olan nasıl yaratıcı olabilir?” sorusunu soran Kur'an, şefa'atçi oldukları ileri sürülen putların bırakın başkasına fayda sağlamayı, kendilerini dahi korumaktan aciz varlıklar olduğunu vurgular.⁵⁰⁰ Böylece, şefa'at adı altında kendilerine ilahlıktan bir paye verilen bu sözde şefa'atçıların, ilahlılığın en

⁴⁸⁹ Enbiya, 26.

⁴⁹⁰ Saffat, 150; Zuhuruf, 19; Necm, 27.

⁴⁹¹ Tahrim, 6.

⁴⁹² Saffat, 150; Zuhuruf, 19.

⁴⁹³ Yunus, 69; Necm, 28.

⁴⁹⁴ Zümer, 3.

⁴⁹⁵ Yunus, 18.

⁴⁹⁶ Müşriklerin şefa'at algısının reddi ile ilgili âyetler için bkz. Bakara, 48, 123, 254; En'am, 51, 70, 94; Araf, 53; Yunus, 17-18; Şuara, 100-101; Rum, 11-14; Yâsîn, 23-24; Zümer, 43-44; Mümin, 16-20; Müddessir, 48. Bu vb. şefa'ati tamamen reddeden veya bazı şartlara bağlayan âyetlerle ilgili bkz. Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açısından Kuran ve Şefa'at**.

⁴⁹⁷ Zümer, 29.

⁴⁹⁸ Araf, 54.

⁴⁹⁹ Ahkaf, 4.

⁵⁰⁰ Araf, 191-192.

önemli üç vasfindan: Yaratma, ihsanda bulunma ve kendi kendine yeterli olma vasfindan yoksun olduklarının altı çizilir.⁵⁰¹

Hız. İbrahim'in dilinden putperest toplumla ilgi bir tespit Kur'an'da şöyle aktarılır: *"Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten âcizdirler. O zaman rızınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz."*⁵⁰² Burada putların, kendilerine tapanlara dünyevi bir fayda sağlamadığı ve zaten müşriklerin de bu putlara sırf dünyevi çıkar ve menfaat uğruna taptıkları ifade edilir. İlgili âyet şöyledir: *"Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır."*⁵⁰³ Bu âyetler dikkate alındığında şefaathçi addedilen putlara tapınmanın bu dünyaya dönük beklentileri karşılamadığı, dolayısıyla onların bu şefaath beklentisinin karşılığı olmayan bir beklenti olduğu görülür.

Kur'an'da, müşriklerin şefaath beklentisini reddeden âyetler incelendiğinde, bu beklentinin ahirette de bir karşılığı olmadığı ifade edildiği görülür. Ahirette de müşriklerin şefaathçi addettiklerinin onlara hiçbir fayda sağlayamayacağı, onlarla aralarındaki her türlü bağın kopacağı, şefaathçi taleplerinin karşılıksız kalacağı ifade edilir.⁵⁰⁴

Putların tanrısal varlıklar olduğu ve onların şefaath yetkisi olduğu düşüncesinin "müşriklerin zannı ve nefislerinin boş arzusu olduğu" olduğu, onların ve atalarının putlar hakkındaki bu zannının "Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmediği, heva ve heves ürünü olan boş isimlerden ibaret olduğu" ifade edilerek onlara şöyle bir soru yöneltiliyor: Ey müşrikler! Siz böyle istiyorsunuz diye böyle mi olacak?⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Hayreddin Kahraman vd., **Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, DİB Yayınları, c. 2, 2012, s. 645.

⁵⁰² Ankebut, 17.

⁵⁰³ Ankebut, 25.

⁵⁰⁴ İlgili âyetler için bkz. Bakara, 48, 123, 254; En'am, 70, 94; Araf, 53; Şuara, 100.

⁵⁰⁵ Necm, 23-24.

Kur'ân'da Allah'ın kullarına çok yakın olduğu, her dualarına icabet edeceği, her şeyi işiten, bilen ve gören olduğu, gizli olsun açık olsun hiçbir şeyin ona gizli kalamadığı, onun gönüllerde gizleneni dahi bildiği⁵⁰⁶ ısrarla vurgulanır. Bu vurgu üzerinden Allah'ın ulaşılamaz olduğu ve ona ulaşmak için şefaathilere ihtiyaç olduğu algısı yok edilmek istenir. Çünkü Kur'ân, kainatı yaratan kimse yönetenin de o olması gerektiği tezini savunur. “Allah’a ortak olmak için ne yaratmışlar ki onların ilahlıktan bir payları olsun?”⁵⁰⁷ sorusunu sorar.

2. 3. Ahiret

Hız. Muhammed'in gönderildiği müşrik topluluğun tamamının ahiret hakkında aynı fikirde olduğunu söylemek güçtür. Bu müşriklerin dinlerine ait kurumsallaşmış bir inanç sistemi ve hac dışında sistemli bir ibadetlerinin bulunmayışından kaynaklanıyor. Araplar arasında tek bir inancın mevcut olmayışının sebebi, bazı farklı bölge inançlarının etkisine açık bir din anlayışına sahip olmalarıdır.⁵⁰⁸ Bunun zorunlu bir sonucu olarak da müşrik Araplar ahiret inancı konusunda farklı anlayışlara sahip olmuşlardır. Bununla birlikte müşrik Arapların bir kısmının öldükten sonra ikinci bir hayata inandıkları hissini uyandıran bazı uygulamaları da vardır. Örnek olarak “beliyye” inancı zikredilebilir. “Beliyye” inancı/uygulaması şöyledir: Ölen kişinin mezarının yanına bir çukur kazılır ve “beliyye” adını verdikleri deve aç ve susuz bırakılarak burada ölüme terk edilir. Bunun sebebi söz konusu hayvanın öteki dünyada ölen kişinin bineği olacağına inancıydı.⁵⁰⁹

Kur'ân'ın ahireti inkâr eden müşrik Arapları da muhatap aldığını ifade etmiştik. Ya da başka bir ifadeyle, Kur'ân'da ahiretle ilgili inkârî bir tutum sergileyen müşrik Arapların bu algısına yer verilmiştir. Söz konusu kimseler; hayatı ancak dünya hayatından ibaret görüyor, yeniden diriliş inancını “eskilerin masalları” olarak değerlendiriyor, tekrar dirilmeyeceklerine dair yemin ediyor, “yaşar ve ölürüz

⁵⁰⁶ Bkz. Kaf, 16; Bakara, 186, 284; Taha, 7; Lokman, 28; Ahzab, 54; Mülk, 13-14.

⁵⁰⁷ Furkan, 3; Fatır, 40.

⁵⁰⁸ Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, s. 63.

⁵⁰⁹ Bkz. Mustafa Çağrı, Arap mad., **DiA**, c. 3, 1991, s. 319; Cevad Ali, **Tarihu'l-Arap Kable'l-İslam**, c. 6, s. 133.

bizi ancak zaman yok eder” diyorlar, yeniden dirilişı aklen imkânsız olarak nitelendiriyorlardı.⁵¹⁰

Kur’ân’a göre yeniden diriliş, insanın sürekli tecrübe ettiği uyumak-uyanmak hadisesinden çokta farklı değildir. Zümer suresi 42. âyette uyumak ölmeye benzer bir olay olarak zikredilir.⁵¹¹ Buna ek olarak kurumuş, üzerinde hiçbir canlılık belirtisi olmayan toprağın yağmurla canlanması⁵¹² gibi sürekli şahit oldukları örnekler üzerinden yeniden dirilişi düşünmeleri istenir. Kur’ân tedrici olarak onları yeniden dirilişe ikna edici delilleri sunar. Buna “daha önce hiçbir şey değilken yaratılmış olmalarını”⁵¹³ ifade ederek başlar. Onlara ilk kez hayata nasıl geldikleri, yaratıcı olamadan mı yaratıldıkları⁵¹⁴ sorularak bir kez daha düşünmeye davet edilir. Bu düşünme ve gözlem üzerinden Allah’ın yaratışı nasıl tekrar tekrar yaptığını görmeleri ve bunun üzerinden meseleyi değerlendirmeleri istenir.

Yeniden dirilişi İnkâr edenlerin; “şu çürümüş kemikleri yeniden diriltecek kimmiş” sorusuna “onu ilk kez kim yarattıysa o!” cevabı verilecek yeniden dirilişin mümkün olduğu ifade edilir.⁵¹⁵ Ayrıca öldükten sonra dirilmeyi aklen mümkün bulmayanlara; “Allah ilk yaratışta acizlik mi göstermiş ki bunu ikinci kez yapmaktan aciz kalsın?”⁵¹⁶ sorusu sorulur. Buna ek olarak yeniden dirilişi İnkâr eden insana yaradılış aşamalarına bakması tavsiye edilir. Nasıl Allah insanı; topraktan, nutfeden, alakadan, belli belirsiz et parçasından yaratmıştır, aynı şekilde ölüleri diriltmeye de muktedirdir. Bunlara ek olarak şu soruyla yine düşünmeye teşvik edilir: “bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?”⁵¹⁷

Yeniden dirilişin imkânı ve kolaylığı hakkında Kur’ân yeniden dirilişi imkânsız gören müşriklere: “Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi iştir, her şeyi

⁵¹⁰ En’âm, 29-31; Ahkaf, 17; Nahl, 38; Kaf, 3.

⁵¹¹ Bkz. Zemahşeri, **Keşşaf**, s. 1177.

⁵¹² Araf, 57; Yâsîn, 33.

⁵¹³ Meryem, 67.

⁵¹⁴ Ankebut, 20; Tur, 3.

⁵¹⁵ Yâsîn, 78-79.

⁵¹⁶ Kaf, 15.

⁵¹⁷ Hac, 5-6; Kiyame, 40.

görür.”⁵¹⁸ diyerek “göklerle yerin yaratılmasının insanın yeniden diriltilmesinden daha zor olduğu hatırlatılır.”⁵¹⁹ Böylece zor olanı yapabilenin kolay olanı haydi haydi yapabileceği gerçeği dile getirilir ve bir şeyi ilk kez yapanın ikinci kez de yapmasının mümkün olduğu söylenerek bunun aklen imkânsız olmadığı belirtilir.

Kur’ân, öldükten sonra dirilmeyi, naklettiği iki kıssa üzerinden daha somut bir şekilde anlatır. Bunlardan biri Hz. İbrahim ile ilgili, diğeri ise ismi açıkça zikredilmeyen, ancak tefsirlerde Üzeyir⁵²⁰ olduğu zikredilen kişi üzerinden anlatılan kıssadır. İlk olarak Üzeyir (olduğu söylenen kişi) üzerinden anlatılan kıssayı aktaralım:

“...Eylerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz" buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir" dedi.”

Burada şu mesaj verilir: İşte ey diriliş hakkında şüphe içinde olanlar! Allah ölüleri böyle diriltir.

Bir diğer örnekte Hz. İbrahim’in “Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster” demesi üzerinden şöyle anlatılır: *“...Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir”*⁵²¹ Artık bu iki somut örnek üzerinden müşriklerin yeniden diriliş üzerindeki şüphelerinin izalesi beklenmiştir. Burada onlardan beklenenin tecrübeyi tecrübe etmeye kalkmamalarıdır. Buna ek olarak yeniden dirilişe inanmak için başka delil aramaya ihtiyaç kalmadığı söylenmiş oluyor.

⁵¹⁸ Lokman, 28.

⁵¹⁹ Mü’minun, 57; Ahkaf, 33.

⁵²⁰ Sabuni, **Safvetü’t-Tefasir**, c. 1, s. 202.

⁵²¹ Bakara, 259-260.

Kur’ân, Hz. Muhammed’e iman etmemekte ve şirkte direnenlerin ahirette karşılaşacakları manzarayı gözler önüne sererek bu dünyada yol yakinken yanlıştan dönmeleri gerektiğini onlara hatırlatır. Çünkü Kur’ân bir “zikir”dir, hatırlatmadır.⁵²²

Kendi inançlarının doğruluğundan gayet emin olan, mevcut dinleri ve dindarlıklarıyla iyi işler yaptıklarına inanan müşrikler⁵²³ bu hayatın sonunda da kazançlı çıkacaklarına, hatta muhtemel bir ahiret hayatında da bu dünyadakinden daha hayırlısına nail olacaklarına inanıyorlardı.⁵²⁴ Kendilerinin hidayet ehli olduğunu iddia etmekten de geri durmuyorlardı.⁵²⁵ Ancak Allah katında durum tam olarak onların sandığı gibi değildi. Onların bu zannı Kur’ân’da şöyle kınanır: “*İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?*”⁵²⁶ Ya da bu düşüncelerini doğrulayan bir kitaba mı sahip oldukları sorularak,⁵²⁷ bu düşüncelerinin temelsizliği hatırlatılır.

Allah’ın razı olduğu işler yaptıklarını iddia eden müşrikler buna örnek olarak imaret ve sikaye gibi Kâbe hizmetlerini öne sürüyorlardı. Ancak Allah kendisine (bir olarak) iman eden ve yolunda cihad edenleri üstün tuttuğunu ifade ederek⁵²⁸ onların bu düşüncelerini tenkit ediyor. Kur’ân küfürde ileri gitmenin ve sapmanın bir sonucu olarak ifade ettiği “nesi” uygulaması üzerinden müşriklerin işlerine geldikleri zaman haramı helal kılmalarını da şiddetle kınıyordu. Konuyla ilgili âyette bu husus şöyle dile getirilir:

*“Nesî, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar (ayların sayısını) Allah’ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah’ın haram kıldıklarını meşrû hale getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez.”*⁵²⁹

⁵²² Yâsîn, 69; Kalem, 52; Tekvir, 27.

⁵²³ Kehf, 104.

⁵²⁴ Rad, 42; Kehf, 36.

⁵²⁵ Araf, 30.

⁵²⁶ Necm, 24.

⁵²⁷ Kalem, 37-38.

⁵²⁸ Tevbe, 19.

⁵²⁹ Tevbe, 37.

Tüm bunlara ek olarak şirkin bütün amelleri geçersiz kılacağı da hatırlatılarak amellerini boşa çıkaran şirkten kurtulmalarının kendi menfaatlerine olduğu dile getirilir.⁵³⁰

Kur’ân, müşriklerin Allah’ın razı olacağı işler zannettikleri uygulamaların, onları ahirette zor durumda bırakacak işler olduğunu haber verir. Müşriklere geri dönüşü olmayan gün gelmeden peygamberin davetine uymaları çağrısında bulunulur.⁵³¹ Kişi ölümle yüz yüze geldiği an hayata dönme talebinin “boş sözden” ibaret olduğu, çünkü bu inkârcılara zaten dünya hayatında düşünecek kimsenin düşünmesine yetecek kadar süre verildiği, buna ek olarak uyarıcı da gönderildiği hatırlatılarak talebi reddedilecektir.⁵³² O zamanda müşriklere düşenin “keşke peygamberin yolundan gitseydim”⁵³³ demekten ibaret olacağı, keşke demeden önce peygamberin davetine karşı tavırlarını bir kez daha gözden geçirmeleri gerektiği hatırlatılır. Çünkü ahiretteki telaşlı halleriyle “artık inandık” demelerinin uzak bir yerden karşılığı olmayan bir sesleniş olduğu ve bu kurtarıcı imanla aralarına artık bir set çekildiği⁵³⁴ gün onlar için çok geç kalınmış bir gün olacaktır.

Allah’ın vadi dünyadayken hatırlatılınca onu uzak bir ihtimal olarak görüp reddeden inkârcı müşriklere, işin iç yüzü ayan beyan gösterilince (yani ahrette) yanlış yolda olduklarını fark edecekleri ancak “âyetleri alaya almış olmaları ve dünya hayatının onları aldatmış olması sebebiyle” azap içinde unutulmaya terk edilecekleri⁵³⁵ haber verilir.

Kur’ân ilk inen âyetlerden itibaren Allah’a ortaksız imana ve ahirete imana çağırır. Onun iman davetinin üçüncü bir unsuru da peygambere imandır. Bu üç unsur kelam ve akaid kitaplarında “usûl-i selâse” diye ifade edilir ve İslam’ın üzerine inşa edildiği temel inanç unsurlarını oluşturur.⁵³⁶ İslam davetine karşı çıkan müşrikler de özellikle bu üç esas üzerinde polemiğe girmişlerdir. Kur’ân’da onların iddia, itham ve şüphelerini gidermek üzere bu konularda onlara ikna edici deliller sunmaktan geri

⁵³⁰ Zümer, 65.

⁵³¹ Şûrâ, 47.

⁵³² Mü’minûn, 99-100; Fâtır, 37.

⁵³³ Furkân, 27.

⁵³⁴ Sebe, 51-54.

⁵³⁵ Casiye, 32-35.

⁵³⁶ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, Usûl-i Selâse mad., **DİA**, c. 42, s. 212.

durmamıştır. Bunlara ek olarak müşriklerin ahirette düşecekleri durumu onlara göstermek suretiyle onları imana davet etmiştir. Şimdi ahiretteki müşriklerin durumlarının anlatıldığı Kur'ân sahnelerine geçebiliriz.

Kur'ân, ölüm anından başlayarak inkârcı insanın karşılaşacağı merhaleleri anlatır. İlk olarak ölüm anında gözden uhrevi dünyayı görmeye engel perdenin kalktığı ve hakikatin apaçık görüldüğü gerçeğini söyleyerek işe başlar, artık bu noktadan sonra geri dönüşün olmayacağı acı bir gerçek olarak sunulur.⁵³⁷ Ardından önde gelen müşriklerin, meleklerin sert ve kötü muamelesiyle canlarını teslim ediş sahnelerine yer verilir.⁵³⁸ Bu korkulu ve dehşetli ölümün ardından kabirden Allah'ın huzurunda dünyada yapıp ettiklerinin hesabını vermek üzere hesap yerine dehşet kaplamış bakışlarla çekirge sürüsünü andırır bir akınla getirilişleri ve bundan dolayı hayıflanmaları anlatılır.⁵³⁹ İnsanların hesap vermek üzere geldikleri yer, göklerin yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbinin huzurudur. Orda Rahman'ın heybetinden sesler kısılmıştır, başlar eğik bir halde âdil hükümrânın hükmü beklenir, bugün inkârcıların "keşke toprak olaydım" da yeniden dirilip hesaba çekilmeseydim diyeceği gündür.⁵⁴⁰

Sıra hesap vermeye gelince Allah müşriklere hitaben: "Nerede benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz?"⁵⁴¹ diye sorar. Bunun üzerine müşrikler dünyadaki temennilerini tekrar içlerinden şöyle geçirir; *"Doğrusu rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"* ancak o düzmece tanrılar yok olup gitmiştir.⁵⁴² Onlar yine bir umut şefaatçileri olmasını umduklarına seslenirler ancak bu sesleniş cevapsız kalır ve ateşi boylayacaklarını fark ederler.⁵⁴³ Bir çıkış yolu olarak gördükleri tevhide döner ve şirkten teberri ederler ancak azabı görünce yapılan bu dönüş fayda vermez.⁵⁴⁴ Ancak Allah'ın muvahhitleri ödüllendirdiğini görünce "biz de muvahhittik" diye cevap

⁵³⁷ Kaf, 22; Muminûn, 99-101.

⁵³⁸ Enfal, 50; Muhammed, 27.

⁵³⁹ Yâsîn, 51-52; Kamer, 7.

⁵⁴⁰ Nebe, 37-40; Taha, 108-111.

⁵⁴¹ En'âm, 22; Kasas, 74.

⁵⁴² Araf, 53.

⁵⁴³ Kehf, 52-53.

⁵⁴⁴ Mü'min, 84-85.

vermeyi düşünürler. Sonra “yeminle biz müşrik değildik” derler.⁵⁴⁵ Bu son mazereti de bir umut azaptan kurtulmak için öne sürerler, ancak bu da onları kurtarmaya yetmez.⁵⁴⁶ Böylece adeta kendilerini yalanlamış olurlar.⁵⁴⁷ Bu dehşetli günün azabından kurtulmak için o azabı hak eden kişi dünya dolusu altın verse, bu dünyaya denk bir o kadar daha eklese ve bunu kurtuluş fidyesi olarak verse dahi ondan kabul edilmeyecektir. Buna ek olarak bu, adam kayırmannın ve şefaatin de para etmeyeceği çetin bir gün olacaktır.⁵⁴⁸

Kur’ân, Allah’ın zikrine kulak asmayan inkârcıları bu dünyada sıkıntılı bir hayatın beklediğini, ahiretteki akıbetlerinin de kör olarak haşredilmek olduğunu hatırlatıyor. Bu şekilde hesap yerine gelen kişinin “*Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.*”⁵⁴⁹ şeklindeki itirazına cevaben de “*İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bu gün de aynı şekilde sen unutuluyorsun*”⁵⁵⁰ denileceği dile getiriliyor.

Ahret sahnelerinin müşrikler açısından son perdesi de yine Kur’ân’da şöyle tasvir edilir: Cehennem azabına müstahak olanlara; “işte yalanladığınız ateş! Tüm bunlar sihir miymiş? Girin ateşe, ister sabredin ister sabretmeyin sonuç değişmez” denir.⁵⁵¹ Onlarda kendilerini bu azaba sürükleyen önderleriyle tartışmaya girişir ve birbirlerini suçlayarak ateşi boyarlar. Ancak bir de ne görsünler, dünyada iken horhakir gördükleri, kötü saydıkları kimseler orada yok!⁵⁵² Çünkü onlar dünyadayken iman edenleri alaya alır ve “bunlar doğru yoldan sapmış” derlerdi. Ama artık bugün gülüp-eğlenme sırası mü’minlerindir.⁵⁵³

Cehennemde karar kılan müşriklerle melekler arasında geçen bazı diyaloglar da Kur’ân’da anlatılır. Cehennem bekçisi melekler, oraya atılanlara hayretle sorar: “size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” onlar da cevaben “tabi ki geldi, ancak biz onları yalanladık/yalancılıkla itham ettik, Allah hiçbir şey indirmemiştir, siz büyük bir

⁵⁴⁵ En’âm, 23.

⁵⁴⁶ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebir**, c. 1, s. 536.

⁵⁴⁷ En’âm, 24.

⁵⁴⁸ İlgili âyetler için bkz. Bakara, 48,123; Âl-i İmrân, 91; Maide, 36; En’âm, 70.

⁵⁴⁹ Taha, 125.

⁵⁵⁰ Taha, 126.

⁵⁵¹ Tur, 13-16.

⁵⁵² Sad, 55-64.

⁵⁵³ Mutaaffîn, 29-36.

sapıklık içindesiniz demiştik” derler. Buna ek olarak geçte olsa kurtuluş reçetesini fark ettiklerini şu sözlerle itiraf ederler: “eğer o uyarıcıya kulak verseydik ya da aklımızı kullansaydık bu yakıcı azapta olmazdık!” derler.⁵⁵⁴ Bir diğer sahnede ise cehennemlikler, görevli meleğe kendilerinin durumu hakkında Allah’a talepte bulunmasını dilerler ancak aldıkları cevap oları sükût-u hayale uğrattır. Söz konusu ifadeler Kur’ân’da şöyle geçer: *"Ey Mâlik, rabbin bizim işimizi bitirsin!" diyecekler; o da "Burada kalıcısınız" cevabını verecektir."*⁵⁵⁵ Onların bu acıklı sonları üzerinden henüz ölmemiş ve cehennemle yüz yüze gelmemiş olan inkârcı müşriklere bir uyarı yapılmıştır.

2. 4. Nübüvvet

Kur’ân’da Müşrikler “ümmi” bir topluluk olarak zikredilir.⁵⁵⁶ Kur’ân, Hz. Peygamber’in de “ümmi” (yani ehli kitap dışında kalan ibrahimî Araplardan) olduğunu ifade eder.⁵⁵⁷ Âl-i İmrân 20. âyette de “ümmi” kelimesi çoğul kalıbıyla müşrik Arapları ifade etmek için⁵⁵⁸ kullanılmıştır. Konuyla ilgili âyet şöyledir:

*“Eğer sizinle tartışmaya girerlerse, de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere, "Siz de Allah’a teslim oldunuz mu?" de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.”*⁵⁵⁹

Burada Müşrik Araplar’dan ehl-i kitaptan ayrı bir dînî topluluk olarak bahsedilmiştir. Bu durumdan hareketle Onlar da Hz. Muhammed’in peygamberliğini mevcut dînî anlayışları açısından yorumladılar. Onların inanışlarında melekler Allah’la iletişim kurmak için aracı varlık olmanın ötesinde Allah’ın kızlarıydı.⁵⁶⁰ Tıpkı eski müşrik ataları gibi onlara göre de Allah eğer kendilerine bir mesaj iletecekse bunu doğrudan

⁵⁵⁴ Mülk, 6-11.

⁵⁵⁵ Zuhurf, 77.

⁵⁵⁶ Cuma, 2.

⁵⁵⁷ Araf, 157-158. Ümmi kelimesinin kullanıldığı diğer âyetler için bkz. Bakara, 78; Âl-i İmrân, 20,75; Cuma, 2.

⁵⁵⁸ Taberi, **a.g.e.**, c. 3, s. 277.

⁵⁵⁹ Âl-i İmrân, 20.

⁵⁶⁰ Nahl, 57; İsra, 40; Enbiya, 26; Saffat, 151-153.

melek aracılığıyla kendilerine iletmesi gerekirdi.⁵⁶¹ Ancak Allah onların bu isteklerine şöyle cevap veriyor: “*Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.*”⁵⁶² Çünkü insan doğası gereği hemcinsini örnek alıp onunla çok daha kolay iletişim kurar. Elçinin gönderilme amacı da anlaşılacak ve Allah’ın mesajını olduğu gibi insana iletmeğidir. İlahi irade her topluma bırakın başka bir varlık türünü peygamber olarak göndermeyi, farklı bir dili konuşan elçiyi göndermeyi bile maslahata uygun bulmamıştır.⁵⁶³

Allah insana göndereceği meleğin de yine insan suretinde gönderileceğini, böylece inkâr edenler açısından “meleğin gönderilmiş olması da” durumu değiştirmeyecekti.⁵⁶⁴ Hatta müşriklerin tüm talepleri karşılanırsa dahi durumun değişmeyeceği şöyle ifade edilir: “...onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik ... yine de inanacak değillerdi”⁵⁶⁵

Melek resul talebi aslında bir polemik unsuru olmanın ötesinde bir anlam taşımaz. Çünkü peygamberlik hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan müşriklere Kur’ân “ehl-i zikre” sorma önerisinde bulunmuş, onlar da bu öneriyi dikkate almışlardır. Sonuçta Allah’ın insanlara mesajlarını “insan peygamber” aracılığıyla gönderdiğini idrak eden müşrikler, meseleyi polemikçi Yahudilerin: “Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir” sözü üzerinden sulandırmaya devam etmek istediler. Ancak Allah: “Öyleyse Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?” diye sorarak Yahudileri kendileriyle çelişen bu sözü söylemelerinden dolayı tenkit etti ve şunları da ekleyerek: “Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur’an’da) size öğretilmiştir.” Bu sözü söylediklerine onları pişman etti.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Muminun, 24; Fussilet, 14.

⁵⁶² İsrâ, 95.

⁵⁶³ Bkz. Maide, 67; İbrahim, 4; Nahl, 44.

⁵⁶⁴ En’âm, 9.

⁵⁶⁵ En’âm, 111.

⁵⁶⁶ En’âm, 91.

Kur’ân’da müşrik Arapların –özellikle Hz. Peygamber’le tartışmaya giren polemikçi müşrik Arapların- zihinlerindeki olağanüstü peygamber algısını doğrusuyla değiştirmek için birçok âyette peygamberin “beşer” oluşuna vurgu yapılır. Bu vurgu beraberinde tevhidi ve peygamberin misyonunu anlamaları için de önemli manalar taşır. Bu anlamda peygamber; gaybı bilmez, Allah’ın hazinelerine malik değildir, melek değildir, uyarıcı, müjdeci ve tebliğcidir. Diğer insanlardan en önemli farkı kendisine vahiy geliyor olmasıdır.⁵⁶⁷

Peygamberin insanlar nazarında saygın ve itibarlı kimselerden seçilmesi gerektiği algısı da Kur’ân tarafından yanlış bir algı olarak aktarılır. Çünkü insanları mal-mülk ile zengin kılan da, rahmetini insanlar arasında bölüştüren de Allah’tır.⁵⁶⁸ İslam’da üstünlüğün ölçütü; ne mallar ve oğullar sahibi olmaktır, ne de dil ve renk. Asıl üstünlük ölçütü “takva”dır.⁵⁶⁹ Mal ve evlat imtihan unsurudur.⁵⁷⁰ Hatta inkârcılar için azaba sürükleyen unsurlara bile dönüşebilir dünyevî zenginlikler. Bu bağlamda Kârûn kıssası bir ibreti âlem olarak sunulur, onun üzerinden; eğer mal-mülk fayda verseydi “hazinelerinin anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluğun zor taşıdığı Karun’a” fayda verirdi. Oysa o ve malı yerin dibine batmış onun sahip olduğu mal varlığına imrenenlerde bu düşüncelerinden dolayı tövbe edip pişmanlıklarını izhar etmişler ve bunu Allah tarafından verilmiş bir imtihan aracı olduğunu anladıklarını itiraf etmişlerdir.⁵⁷¹ Müşriklere düşen de bu olaydan ders çıkarıp sahip oldukları dünyalıkların Allah katında bir değer ifade etmediğini idrak etmeleridir.

2. 5. Taklide Karşı Düşünmeye Davet

Hz. Muhammed’in davetinin temel dayanağı olan vahiy/Kur’ân, çağrısına kulak vermeye davet ettiği özelde müşrik Arap muhataplarını, genelde tüm insanları, mesajı üzerinde düşünmeye çağırır. O, öncekilerin hatalarını da sürdürmek anlamına

⁵⁶⁷ Bkz: Maide, 67; En’âm, 50; Araf, 188; Hud, 31; Kehf, 110; Fussilet, 6.

⁵⁶⁸ Zuhuruf, 31-32.

⁵⁶⁹ Âl-i İmrân, 10; Hucurat, 13.

⁵⁷⁰ Enfal, 28.

⁵⁷¹ Kasas, 76-82.

gelen taklidi reddeder. Bu konuda araştırma yapan İslam âlimleri Kur'ân'ın düşünmeyi emredip, taklidi yasakladığı konusunda ittifak halindedir.⁵⁷²

Kur'ân, akla ve duyulara hitap etmiş, akli kullanmanın insanı hayvandan ayıran özelliklerin başında geldiği,⁵⁷³ dolayısıyla bu özelliğini kullanmasının onu doğru sonuca ulaştıracacağı⁵⁷⁴ ifade edilmiştir. Düşünmeyi taklide yeğleyen Kur'ân'ın hiçbir ilkesi akılla çelişmemiş, bunun bir sonucu olarak ta düşünceyi kaba kuvvete öncelemiştir.⁵⁷⁵ Hatta buradan hareketle o, düşünce özgürlüğünden yana tavır takınıp, zorla iman veya inkârı geçersiz addetmiştir.⁵⁷⁶ Kur'ân'a göre insan kendi hür iradesi ve aklıyla, imanı veya inkârı seçmekte özgürdür.⁵⁷⁷ Doğru bilgi ve düşünce karşısında kendilerinden öncekileri taklitten başka dayanakları olmayan müşrik muhatapların tehdit, şantaj, işkence ve boykot yoluyla inananları vaz geçirme çabası fikri anlamda bir tükenmişliğin ta kendisidir.⁵⁷⁸ Ancak bu söz konusu muhatapların Hz. Peygamber'in davetine karşı sergiledikleri tavrın tamamen bilgiden yoksun ve akılsızca bir temele dayandığını anlamına gelmez. Çünkü Kur'ân'ın muhatap aldığı müşrikler kendi toplumlarının önde gelen yöneticileri ve akıl danışılan kimseleriydi. Onlar Hz. Muhammed'in davetinin zorunlu sonuçlarını önceden kestirdikleri için mevcut toplum düzenini koruma refleksiyle hareket etmişlerdir. Buna ek olarak çeşitli sebepler onları İslam'a muhalefet etmeye götürmüştür ki söz konusu nedenleri tezimizde sıraladık.

Kur'ân birçok âyette, düşünme ve akli kullanmaya davet eden ifadelere yer vermiştir. Bunların başında; nazar, tefekkür, tedebbür, i'tibâr ve taakkul kelimeleri gelmektedir.⁵⁷⁹ Kur'ân'da yer alan bu ifadeler arasında kayda değer bir fark olmamakla birlikte onun dikkat çektiği en önemli nokta düşünmenin önemi, şekli, hareket noktası ve amacıdır. Kur'ân'ın düşünmeye konu edindiği meselelerin başında; Kur'ân, Allah, âlem, insan ve bunlar arasındaki ilişkiler gelir. O, insanın Allah'ın yasalarını iyice kavrayıp, doğru bilgi ve sâlih amele yönelmesi gerektiği

⁵⁷² Yusuf Şevki Yavuz, **Kuran-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 51.

⁵⁷³ Furkan, 44.

⁵⁷⁴ Mülk, 10.

⁵⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s. 50.

⁵⁷⁶ Nahl, 106.

⁵⁷⁷ Bakara, 256.

⁵⁷⁸ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁷⁹ İlhan Kutluer, **Düşünme mad.**, **DİA**, c. 10, 1994, s. 53.

konusu üzerinde durur.⁵⁸⁰ Kur’ân’ın üzerinde düşünmeye çağırdığı konulara örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz:

*“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatairken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"*⁵⁸¹

Bu âyette akıl sahibi olarak tavsif edilenler, doğru bir Allah inancına sahip olarak tefekkür ve akletme yetilerini kullanan kimselerdir. Üzerinde gözlem yapılan kâinâtın insanda Allah’ın yüceliği ve kudretinin sonsuzluğu fikrini uyandırdığı gerçeği vurgulanarak, bu düşünce üzerinden sahih bir Allah inancına varmak amacı güdülmüştür.⁵⁸²

Kur’ân, İnsanı etrafındaki şeyler üzerinde düşünmeye ve çevresindeki dünyaya ibret alıcı bir gözle bakmaya çağırır.⁵⁸³ Akılın insanı doğru bir neticeye ulaştırması içinse heva ve heves penceresinden değil de vahyin gösterdiği pencereden bakması tavsiye edilir.⁵⁸⁴ Çünkü nefsi arzuların güdümündeki bir düşünce kişiyi hidayete değil delaletе götürür. Kur’ân’da bu durum şöyle ifade edilir:

*“Arzularını tanrı yerine koyan, Allah’ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Allah’tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?”*⁵⁸⁵

Muhataplarını düşünme ve akletme yoluyla gerçeği kabule çağıran Kur’ân, kırk dokuz yerde akletmenin önemine işaret etmiş, on sekiz kez tefekkür ve türevlerine, yüzden fazla yerde nazar kelimesi ve türevlerine yer vermiştir.⁵⁸⁶ Birçok yerde de olaylardan ibret alma, ders çıkarma ve gözlem yapmanın önemine işaret etmiş, böylece hakikate ulaştıran en temel metodun akletme yetisini doğru kullanmak

⁵⁸⁰ İlhan Kutluer, Düşünme mad., **DİA**, c. 10, 1994, s. 53.

⁵⁸¹ Âl-i İmrân, 190-191.

⁵⁸² İlhan Kutluer, Düşünme mad., **DİA** c. 10, s. 53.

⁵⁸³ Haşr, 2.

⁵⁸⁴ Furkan, 43-44.

⁵⁸⁵ Casiye, 23.

⁵⁸⁶ İlgili kelimeler için bkz. Muhammed Fuad Abdu’l-Baki, **el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kurani’l-Kerim**.

olduğunu bildirmiştir. Hatta bu amaçla yeryüzünde yolculuğa çıkıp eski milletlerin başına gelenlerden ders çıkarmak gerektiğine de işaret etmiştir.⁵⁸⁷

Düşünme ve akletme yetisini kullanan insanın Allah'ın lafzi ve kevnî âyetleri üzerinden Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliği konusunda ikna edici delillere ulaşacağı şu âyette ifade edilir: “*Kur'an'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?*”⁵⁸⁸ Bu ve benzeri âyetler üzerinden akl-ı selim ile hareket eden ve taklit yerine tefekküre sarılan insanın dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşabileceğini ifade edebiliriz.

SONUÇ

Bu tezimize başlarken cahiliye Arap müşriklerinin Hz. Peygamber'in davetine muhalif hareket etmelerini ve onun getirdiği apaçık hakikatten kuşku duymalarını muhakeme güçlerinin ve kavrama yeteneklerinin yetersizliğine, mutlak anlamda dine karşı bir tavır takınmalarına bağlıyorduk. Ayrıca onların mevcut dînî anlayışlarının tüm câhiliye müşrik Arapları açısından ortak olan sistemli bir dinden kaynaklandığını düşünüyorduk. Buna ek olarak onların dine karşı ilgisiz ve mesafeli “dindarlık düzeyi düşük” bir toplum olduğu kanaatindeydik. Din adına sahip oldukları ve savundukları değerlerin tamamına yakınının bozulmuş, uydurulmuş ve hurafelerden ibaret algılar olduğu ve hiçbir ilahî temele dayanmadığı kanaatindeydik.

Araştırmamız sırasında gördük ki onların Hz. Peygamber'e muhalefet gerekçeleri aklî yetersizlik ve kavrama noksanlığından kaynaklanmıyor. Aksine Hz. Peygamber'in davetinin zorunlu sonuçlarını önceden kestirebilen keskin bir zekaya ve onun davetinin önünü almak adına sergilenen türlü planın dayandığı kuvvetli bir akla sahiptiler. Dînî anlamda ise kayıtsızlık şöyle dursun, onlar kendilerini Hz. İbrahim'den kalan dînî yılmaz savunucuları, muhlis bağlıları olarak görüyor ve bu dava uğruna canları pahasına savaşmayı da göze alıyorlardı. Onlar dînî ritüelleri bihakkın yerine getirmekle kalmıyor, farklı coğrafyalardan ibadet –özellikle hac ve kurban ibadeti- maksatlı gelenlere misafirperver davranıyorlardı. Hacılara su ve

⁵⁸⁷ Bkz. Rum, 42.

⁵⁸⁸ Fussilet, 53.

yemek ikramının yanı sıra Kâbe'nin ve mescid-i haramın bakım/onarım çalışmalarını canla başla yapıyorlardı. Hatta Kâbe'nin yıkılmaya yüz tutmuş duvarlarının yeniden inşası durumu gündeme gelince son derece hassas davranmış ve Kâbe'yi inşada kullanılacak paraya haram karışmamış olmasına azami gayret göstermişlerdi.⁵⁸⁹ Ancak tüm bu hayır hasenatlarını boşa çıkaran, Allah'a kendilerini daha da yaklaştırması gibi dînî bir amaçla ihdas ettikleri putçuluk onları çepeçevre kuşatmıştı. Hz. İbrahim'in dinini terk etme pahasına yakın atalarının dînî mirasına sahip çıkma yoluna gitmişlerdi, ancak bunu da yine Hz. İbrahim'in dinine bağlılık adına yaptıkları iddiasındaydılar. Çünkü onlar kendilerini Hz. İbrahim'in dinine ulaştıracak ne bir ilahi kitaba ne de bir peygambere sahiptiler. Onlar yalnızca atalarının yolunu izleyerek Hz. İbrahim'in dînî mirasına sahip çıkabilirlerdi. Atalarının dînî mirasına sahip çıkmanın Hz. İbrahim'in dinine sahip çıkmakla aynı anlama geldiği düşüncesindeydiler. Bu durum kendi içlerinden birinin onlara Allah'ın peygamberi olarak gönderilmesine kadar devam etti. Onlar mevcut dini durumlarının Allah'ın rızasına uygunluğundan o kadar eminlerdi ki Hz. Muhammed'in peygamberliğini ret yoluna gittiler. Fakat bu reddin sebebi yalnızca bu temele dayanmıyor, arkasında birçok sebep daha barındırıyordu. İşte bu tezimizde biz de müşrik Arap muhatapları Hz. Muhammed'e karşı çıkmaya iten sebepleri -dini ve dünyevi sebepleri- tespit ettik. Bunları: kendilerinin hak din üzere oldukları zannı, Hz. Muhammed'in ve İslam'ın onların zihinlerindeki din ve peygamber algısıyla/beklentisiyle örtüşmemesi, statü kaybı endişesi, şüphe, dünyaya aldanma, inat, istikbar ve istiğna şeklinde sıralayabiliriz.

Müşrik Araplarla Hz. Peygamber arasındaki dînî tartışmanın dozu peygamberin davetinin gelişim sürecine paralel olarak artmıştır. Müşrikler, Hz. Peygamber'in davetinin ilk yıllarında onu alaya alıp önemsemezken, davetin ilerleyen safhalarında Hz. Muhammed'i bir tehdit olarak algılamış, ona ve müminlere tehdit, işkence ve boykot yoluyla engel olmaya çalışmışlardır. Kur'ân'ın onların içinde bulunduğu dînî sapmaları, putperestliği ve ahlakî çöküntüleri sert bir dille eleştirmesi de müşrik muhataplar açısından kışkırtıcı bir durum olarak

⁵⁸⁹ İbrahim Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, DİB yayınları, 6. Baskı, 2011, s. 72.

karşılarında duruyordu. Onlar Hz. Muhammed'e dînî bir uzlaşya gitmeyi bile teklif ettiler ancak böyle bir uzlaş talebi Kur'ân tarafından kesin bir dille reddedildi. Çünkü Kur'ân bu iki tarafın mücadelesini hakla batılın mücadelesi olarak görüyor ve böyle bir uzlaşyayı da hakkı batılla karıştırmak olarak değerlendiriyordu. O halde müşrik muhatapların önünde iki yol duruyordu; ya İslam davetini kabul edecek ve onun müntesibi olacaklar ya da mevcut dinlerini canları pahasına savunacaklar. Onlardan kimi birinci kimi de ikinci yolu seçti.

Cahiliye müşrik Araplarının dînî anlamda bir parçalanmışlık içinde olduğunu gördük. Onlar tek bir dînî algıdan hareket etmiyor, farklı bölge ve kabilelerde farklı inanç ve uygulamalara sahip bulunuyorlardı. Bu da onların, dînî inanış ve uygulamalarında yeknesaklıktan uzak oldukları anlamına geliyordu. Hz. İbrahim'in getirdikleri ile aralarına yüzyıllar girmiş ve onun mesajı netliğini yitirmişti. Dolayısıyla araya giren uzun bir zaman perdesi onların dînî anlamda farklı anlayışlara sahip olmasına yol açmıştı. Kur'ân ise onların uzaklaştıkları İbrahimî mesajı onlara tekrar hatırlatıyordu. Kur'ân, onların mevcut dînî inanış ve anlayışlarını toptan reddetme yoluna gitmedi. Kur'ân, cahiliye müşrik Arap'ının Hz. İbrahim'den tevarüs eden dinden sahip olduklarının bozulmamış olanlarını ibka, değişime uğramış olanları ıslah, din adına sonradan ortaya çıkarılanları ise ilga etti. Cahiliyede sahip oldukları erdemler ise bizzat Hz. Peygamber tarafından övüldü ve bu değerler İslam'dan sonra da yaşatıldı.

KAYNAKÇA

Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuad: **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim**, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2007.

Akyürek, Yunus: “Siyer ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunun Bir Peygamber Beklentisi Var Mıydı?” **İslami İlimler Dergisi**, C. 13, S. 2, s. 339-358, Güz 2018.

el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn es-Seyyid Mahmud: **Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî**, 26. Cüz, s. 14. Dâr-ı İhyâ et-Türâs Arabî, Beyrut, t.y.

Ali, Cevad: **el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam**, Bağdat, İkinci Baskı, 1993.

Ateş, Ali Osman: **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri**, Beyan yay., İstanbul, 1996.

Ay, Mahmut: **Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak –Hz.Musa Kıssası Örneği-**, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

Aydın, Fuat (Ed): **Kuran'daki Hanifler ve Nasara Üzerine Araştırmalar**, Eski Yeni yay., Ankara, 2016.

Cerrahoğlu, İsmail: “Kur'ân-ı Kerim ve Hanifler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11, s. 81-92, Ankara, 1963.

el-Cevheri, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd: **Tâcu'l-Luğa ve's-Sihâhu'l-Arabiyye**, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2009.

Cürcânî, Seyyid Şerif: **Kitabu't-Ta'rifât**, Çev.: Arif Erkan, Bahar yayınları, İstanbul, 1997.

Çağrıcı, Mustafa: **İslam Düşüncesinde Ahlak**, 4. Baskı, DEM yay. İstanbul, 2012.

Demircan, Adnan: **Cahiliye Arapları**, Beyan yay., İstanbul, 2015.

Deniz, Gürbüz: “Din Felsefe ve Mille”, **El-Muallimu's-Sani Fârâbî**, DİB yay., Ankara, 2017.

Derveze, İzzet: **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Yarın yayınları, İstanbul, 2015.

Dihlevî, Şah Veliyyullah: **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, Çev.: Mehmet Erdoğan, İstanbul, 2003.

Dindi, Emrah: **Kur'ân'da İslam Öncesi Kültür**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Düzenli, Yaşar: **Üslub ve Semantik Açından Kur'ân ve Şefaât**, Pınar Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Elmalılı, Hamdi Yazır: **Hak Dini Kur'ân Dili**, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1935.

el-Ezraki, Ebul Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed: **Ahbar-u Mekke**, Dâru's-Sakâfe, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1979.

Firuzabadi, Ebu't-Tahir Mecdüdin Muhammed b. Yakub b. Muhammed: **Tenviru'l-Mikyas Min Tefsiru İbn Abbas**, Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-bab el-Halebi, y.y., 1951.

Günaltay, Şemseddin: **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

Hamidullah, Muhammed: **İslam Peygamberi**, Çev.: Salih Tuğ, Ankara, 2003.

Irmak, Necmettin: "Kur'ân'da Cahiliye Dönemi Müşrik Arapların Ahiret İnancına Tepkileri", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik: **Siretü'n-Nebi**, tahkik: Muhahmmmed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, 1383.

İbn Kelbi, Ebu'l Münzir Hişam b. Muhammed b. Sâib b. Bişr: **Kitabu'l-Esnam**, tahkik: Ahmet Zeki Paşa, çev. Beyza Düşüngen, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1968.

İbn İshak, Muhammed: **Siyer**, Yayına haz. Muhammed Hamidullah, Çev.: Sezai Özel, Akabe yayınları, birinci baskı, y.y., 1988.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn: **Lisânu'l-Arab**, Dâru'l-Hadis, Kahire, t.y.

el-İsfahani, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, er-Rağıb: **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Çev.: Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Nevzat Gözaydın: **TDK Okul Sözlüğü**, TDK yay., y.y., 1997.

İzutsu, Toshihiko: **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, Çev.: M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012.

Karaman, Hayrettin: **İslam Hukuk Tarihi**, İz Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2009.

Karaman, Harettin: vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB yayınları, Ankara, 2012.

Kılıç, Ünal: “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 8, 2004, Sivas, s. 75-91.

Kotan, Şevket: “Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesîlik”, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2011.

Kotan Şevket: “Kur'an'da İslam Öncesi Arap Toplumunda Nübüvvet”, **Yayımlanmamış Sempozyum Bildirisi**, s. 1-27, t.y.,

Kutub, Seyyid: **Kur'ân'da Edebî Tasvir**, Çev.: Kamil M. Çetiner, Beka yay., İstanbul, 2017.

el-Mevdûdî, Ebû'l-a'lâ: **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Trc.: Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 1996.

Mukâtil b. Süleyman: **Tefsir-i Kebîr**, tahkik: Abdullah Mahmud Şehhâte, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2006.

en-Nesefî, Ebü'l-Berekât: **Nesefî Tefsiri**, Çev.: Harun Ünal, Ravza yayınları, İstanbul, 2007.

Nurduhan, Süheyla: “Hums Araplarında Allah İnancı Ve Dini Hayat”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2016.

er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin: **Tefsîru'l-Kebîr**, Dâru İhyâ et-Türâs el-Arabî, Beyrut, t.y.

es-Sabuni, Muhammed: **Safvetü't-tefasir**, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2010.

Sarıçam, İbrahim: **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011.

Söylemez, M. Mahfuz (Ed.): **Kur'ân'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, Ankara Okulu Yay., Birinci baskı, Ankara, 2016.

Söylemez, Mahfuz (Ed.): **Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

Şengül, İdris: **Kur'ân Kıssaları Üzerine**, Işık Yay., İzmir, 1994.

et-Taberî, Cafer b. Muhammed b. Cerîr: **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân**, tahkik: Mahmud Şakir, Dâru İbn Hazm, Beyrut, Birinci baskı, 2002.

TDK, Fetişizm mad, çevrimiçi <http://sozluk.gov.tr/>

Yalar, Mehmet: **Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 14, Sayı: 2, 2005.

Yavuz, Yusuf Şevki: **Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, İlim ve Kültür yayınları, İstanbul, 1983.

ez-Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî: **et-Tecrîdü's-Sarîh**, Daru'n-Nefâes, Beyrut, 2007.

ez-Zemahşeri, el-HarizmiEbu'l-Kasım Mahmud b. Ömer: **el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Dar-u ibn Hazm, Beyrut, 2012.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Fayda, Mustafa: "Cahiliye", **DİA**, c.7, 1993, s. 17-19.

Kutluer, İlhan: "Düşünme", **DİA**, c.10, 1994, s. 53-57.

Kuzgun, Şaban: "Hanif", **DİA**, c.16, 1997, s. 33-39.

Özler, Mevlüt: "Tevhid", **DİA**, c.41, 2012, s. 18-20.

Şahin, M. Süreyya: "Cin", **DİA**, c.8, 1993, s. 5-8.

Şengül, İdris: "Kıssa", **DİA**, c. 28, 2002, s. 498-501.

Tülcü, Süleyman: "Hâtim et-Tâî", **DİA**, c. 16, 1997, s. 472-473.

Tümer, Günay: "Atalar Kültü", **DİA**, c.4, 1991, s. 42-43.

Tümer, Günay: "Din", **DİA**, c.9, 1994, s. 312-320.

Uslu, Recep: "Hums", **DİA**, c.18, 1998, s. 364-365.

Yavuz, Yusuf Şevki: "i'câzül-Kur'ân", **DİA**, c.21, 2000, s. 403-406.

Yavuz, Yusuf Şevki: "Usûl-i Selâse", **DİA** c.42, 2012, s. 212.

Yavuz, Yusuf Şevki: "Delil", **DİA**, c.9, 1994, s. 136-138.

Yavuz, Yusuf Şevki: "Cedel", **DİA**, c.7, 1993, s. 208-210.

Yavuz, Yusuf Şevki: "Münâzara", **DİA**, c. 31, 2006, s. 576-577.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Arap”, **DİA**, c. 3, 1991, s. 272-276.

